GOD. X. ▪ BROJ 4.-5.

HRVATSKA STRAŽA

ZA KRŠĆANSKU PROSVJETU

ANTEMURALE CHRISTIANITATIS

ČASOPIS

NAMIJENJEN

FILOSOFIJI I DRUGIM ZNANOSTIMA

(Glasilo „Leonova Društva“ u Senju).

Urednik: Dr. FRAN BINIČKI.

Cijena 7 Kr. na god. — Redoviti i podupiruči članovi „L. D.“, sveučilištarci, đaci viših razreda i pučki učitelji plaćaju 3 Kr.

IZLAZI SVAKOGA DRUGOGA MJESECA.

Rijeka, 1912.
Tisk. umjet. zavod „Miriam“

Poruke uredništva.

A. B. Sarajevo. Vašu ponudu primamo sa zahvalnošću. Misao je vrlo zgodna, a držimo, da ćete je Vi moći najbolje izvesti. Dobit ćete sve, što treba. Preporučujemo se i za budućnost. Pozdrav.

Jota u Z. Skroz u redu. Mnogi još poput Vas živo osjećaju potrebu kat. lista za sve naše krajeve, kako razabiremo iz pisama s različnih strana šire Hrvatske. Krvavo je osjećamo i mi. Imali smo „Hrvatstvo" i „Jutro". Jači je pomogao zatući slabijeg, pa nedugo po tom počinio samoubistvo. Sad smo bez ičesa. A neprijatelji se sveđe množe. Slob. zidarija silno napreduje — znamo pozitivno. — Njezin duh sve jače ovladava našim „javnim mnijenjem". Kopa ona pod nama lagume na mnogim stranama. Čujemo, da u novije doba naručuje individue „sa dna žtvota" za rad protiv riječkih kapucina. S pravom se boji slobodnozidarski vukodlak, da bi se riječki kapucinski samostan mogao prometnuti u orijaša, a budući toranj veličajne crkve u glogov kolac... Dă, opći je katolički dnevnik u Hrvatskoj prijeko nuždan, ali kad s njim nije za sad moguće izići, nastojmo iz svih sila, da za prvi mah dobijemo barem tjednik. Zdravstvujte!

„Il Quarnero" od 10. V. o. g. donosi ovaj

Poziv na pretplatu.

Netom je dotiskana:

Kritična Povjest Sv. Kuće Marijine u Loretu i njezini prenosi.

Dragan Dujmušić.

Veseli nas, što možemo javiti, da je dovršeno djelo, koje neoborivim dokazima utvrđuje istinitost čudesnih prenosa onog dragog Doma, u kojem su nekad boravile najsvetije osobe: Sin Božji, Njegova uzvišena Mati i sveti Josip, a koji se Dom nalazi danas u Loretu.

Ovo će djelo jamačno obradovati svakog Hrvata katolika, pogotovo stoga, što je spomen Loretske Sv. Kuće usko skopčan s našim drevnim i glasovitim svetištem na Trsatu.

Dugi je i mučni posao naplaćen mladom našem umnom piscu krasnim rodom, kako razabrasmo pročitavši pozorno dobar dio krasnog njegovog djela.

O knjizi ćemo doskora opširnije progovoriti, za sada pozivljemo katoličku hrv. inteligenciju, da djelo nabavi. Knjiga opsiže 368 strana osminskog formata s devet lijepih slika. — Cijena broširanoj s krasnim omotom K 5·—.

Umoljavamo sve hrvatske kat. listove, da pretiskaju ovaj poziv!

Narudžbe prima: „Kuća dobre štampe". Rijeka.

POZOR!

Javljamo cijenjenim štiocima, da će „Hrv. Straža" već u narednom broju početi donositi glasoviti roman engleskog konvertita Robert-Hugh Bensona

„GOSPODAR SVIJETA".

Bensona smatraju mnogi najboljim današnjim katoličkim romansjerom na svijetu. Napose je silno zanimanje uzbudio posljednji njegov roman „Gospodar svijeta", što ga već prevedoše u više jezika.

To je roman budućnosti, u kojom se crtaju posljednji momenti veličajne borbe izmedju vjere i nevjere, izmedju Crkve katoličke i panteističkog humanizma. Čitavo ovo vanredno djelo odaje dubokog teologa, filosofa i umjetnika, a zadnja dva poglavlja trećeg dijela, u kojima se crta pobjeda Hrista i Crkve nad Antikristom te svršetak svijeta, puna su orijaški snažne, a istodobro nježne mistične poezije.

Stalni smo, da će ovaj roman uzbuditi pozornost i u naših protivnika, ako već ne zbog drugoga, a ono jamačno zbog velike svoje književne vrijednosti. Upozorujemo na ovo unaprijed prijatelje „Hr. St.", eda uzmognu što više poraditi za njezino proširenje.

UREDNIŠTVO.

zrake neumrlosti ljudskoga duha u najblistavijem svojem sjaju.

Narudžbe prima: „Kuća dobre štampe“. Rijeka.

Kult grobova, neumrlost ljudskog duha.

Filozofska razmatranja.

Piše: **U. Talija.**

---

1. Materijalizam na groblju.

Našem je vremenu udarena na čelu nota materijalizma; misli se, da materijalizam slavi svoj triumf nad spiritualizmom. Ipak uza sve to mišljenje postoji univerzalan kult grobova, mrtvi dan. Ovaj nam dan budi u duhu milu uspomenu naših pokojnika. On prima naše uzdisaje, sluša treptanje bolna našega srca, vidi, gdje kaplje iz vlažna našega oka suza, što orosuje suhu zemlju, pod kojom počivaju smrtni ostaci naših milih. Ako bi se materijalizam usudio ići do groblja, na vratima valja da sustane. On iščezava u mjestu, gdje srše u vis tankoviti čempresi, a smrt zastire svojom koprenom kamene ploče, humce nagomilane zemljom, travom obrasle. U onom mjestu, gdje u crno zavita osoba kleči pred rakom, nad kojom trune drveni križ, i prebire u pameti tužne misli, uzdiše, moli i uhva, čeka materijalizam poraz, zatorni poraz.

Materijalizma nestaje s onoga mjesta, gdje vjerna ljubovca polaže na suhu zemlju, koja krije mrtve ostatke njena muža, kitu svježa cvijeća simbol vjernosti i ljubavi; gdje nježna kćerka potiho šapće osjećaje svojoj već davno prestavljenoj majci.

Kult grobova, mrvi dan; to je zrcalo, iz kojega se odbijaju zrake neumrlosti ljudskoga duha u najblistavijem svojem sjaju.

Jačim duhovima nije moguće stupiti na takovo zemljište, a da im se ne pobude jake misli, koje se dižu nad truhlu tvar, kojom smo obaviti, i prodru u drugo neko carstvo života, gdje se ne bljeskaju na mahove već u čitavom sjaju istina, dobrota i krasota.

Kult grobova: to je glas čitavoga ljudstva. Taj glas odjekuje kroz vjekove. To je mila i utješljiva baština, koju potlašnji naraštaji poprimaju od pređašnjih, pa ju predaju onima, što će ih naslijediti. Kult grobova: to je neki instinkt, to je neka urođena težnja, kojoj se teško oteti; tamo vuče taj instinkt ne manje one, kojima krije zastor skepse budući život, nego li one, kojima vjera osvježuje lice nadom neumrlosti. Kult grobova izjednačuje skeptika vjerniku, a to rekao bih, i proti njegove volje. U najskeptičnijem europejskom gradu Parizu, kult grobova dobiva sliku neke vrsti idolatrije. U groblju Pere-Lachaise opažaju se ganutljivi uprav prizori, kakvih se može inače opaziti i drugdje. Tu ćete vidjeti matere, gdje polažu na hladne ploče grobova svoje djece igrice, što su im najmilije bile: olovne vojnike, lutke i drugo slično.

Bio sam duboko potresen — pripovijeda Du Camp — jednom u groblju Montmartre. Uz grob, koji sam imao posjetiti vidio sam djevojku, što je klečala na zemlji i pjevala plačući i uzdišući krasnim svojim glasom ariju «Casta diva». Zaustavio sam se i mislio, da se tu radi o ludoj djevojci, jer nijesam mogao razumjeti, čemu ta invokacija mjesecu i u onome mjestu. Djevojka ustane, pogleda me i možda, jer se dosjeti mojem čuđenju, pokaže mi rukom grob i reče: *«Tu je moja majka; dok je živa bila voljela je ovu ariju, koju sam sada pjevala...»* i odaleči se uzdišući.

2. Što znači kult grobova?

Što bi značio ovaj instinkt, da se pohađaju rake mrtvih, da se lijevaju vruće suze, izmijenjuju osjećaji, dižu molitve za mrtve? Zar to, da ono malo truhlih ostataka, koji leže pod zemljom, mogu saslušati naše uzdisaje, nježne osjećaje, što nam se u duši bude, naše želje, koje se odrazuju u molitvama našim? Što bi nam značile riječi, koje se pomaljaju na usnama nježne kćerke: «Pokoj tebi mila majko, mir vječni ti želi kćerka, koju si ljubila, a ona sada uzdiše i plače za tobom nad tvojom rakom?»

Zacijelo ne, da je ono malo kalcija i fosfora sve, što tu leži u zemlji, jer inače bi bili bezumni i naši uzdisaji i naše molitve. Mora da je neki dio koji umiče raspadanju, koji lebdi nad nama i komu mogu biti poznate naše misli i naše želje i ako izbjegava našemu opipu i ne podražuje naš očinji živac, to jest mora opstojati ljudski duh, koji ne umire.

Ovo je osvjedočenje cjelokupnog ljudstva.

Brižljivo sahranjivanje i balzamovanje mrtvaca kod Egipćana, eleuzinski misteriji kod Grka i Dii Manes kod Rimljana i Šeol kod Izraelićana i stavljanje jela na grobove kod drugih naroda kažu nam, da nakon rasula ovoga tijela, neki dijel, što postoji u tijelu, preostaje, živi životom ako i različitim, kojim je živio prije rasula, prije smrti.

Vjera u neumrlost ljudskoga duha urođena je čitavom ljudstvu. I u prošla i sadanja vremena kušalo se obaviti sumnjom ovo uvjerenje, ali su to bili i ostali samo osamljeni slučajevi i nijesu uspjeli da univerzalno obuzmu masu naroda.

«Nil igitur mors est; ad nos neque pertinet hilum».

Već su davno ove riječi napisane, pa kroz susljedne vijekove ponavljane, ali je vjera u neumrlost ljudskog duha netaknuta ostala. I u ime znanosti htjele su se opravdati te riječi. Pisalo se: «Smrću iščezava individualna forma, s kojom je bila udružena naša nervozna supstancija, a tim iščezava i duh».

Sastavine kemičke, od kojih je sastavljena naša nervozna supstancija, mogu susljednim rastvorbama ući u druge sastavine, a kinetična energija, što je one izvađaju može prijeći u druge vrsti naravnih energija.

Imperial Cesar, dead and turned to clay.

Might stop a hole to keep the wind away.

Car Cezar, koji je umro pretvorio se u prah, može poslije služiti da začepi kakovu škulju i prepriječi, da kroza nju ne puše vjetar». (Hamlet).

Neutješljiva nauka. Utješljivo je pak to, što čista znanost protestuje, da se što slično iznosi u ime njeno. Utješljivije, da je to neuspješni glas, koji ljudstvo uopće sluša hladno, brzo ga zaboravlja i ostaju netaknuti tijesni vezovi, koji spajaju dva života: ovkraj i onkraj groba.

3. Osjetila, predsude ne mogu biti izvor spoznaji neumrlosti duha.

Odakle u čovjeku ova vjera u neumrlost ljudskog duha i u život, koji traje tamo iza groba? Valja da bude neki izvor, odakle kljuća to uvjerenje. To uvjerenje ne može se tražiti u ljudskim osjetilima: ona nam nijesu mogla to kazati. Krepko, zdravo, mlado lice, s kojim smo se do jučer družili, koje je mislilo, radilo, ljubilo, sada je ukočeno, hladno, izobličeno. Što nam o toj promjeni kažu i mogu kazati naša osjetila? Naskoro će se to hladno tijelo raščiniti, pretvoriti u kemične elemente, od kojih je sastavljeno, ne će više imati forme, po kojoj ga se moglo prepoznati.

Pitajmo naša osjetila, što će nam o tomu kazati. Ona će šutjeti, ili će nam kazati, da tim sve svršava, da je to najzadnji termin. Al opet je u nama jako uvjerenje, da to nije svrha. Odakle to uvjerenje? Nijesu mogle u nama stvoriti to uvjerenje predsude, ma koliko ljudstvo bilo podvrgnuto predsudama, niti odgoj, koji je ucijepio to uvjerenje u dušu ljudskih naraštaja tako, da im se ne mogu oteti susljednji naraštaji. Ne, ni tu se ne može naći izvor. Ljudske su generacije podvrgnute predsudama dakako ali je tima skora odmazda spravna. Mogu one trajati duže, kraće, ali napokon valja da oslabe, iščeznu: takovu su sudbinu dočekale mnoge predsude. Pred analizom oštra znanstvenoga istraživanja i umovanja predsude padaju. Da je vjera u neumrlost ljudskoga duha bila predsuda, ne bi se bila tako razgranala, a da bi se bila i razgranala, bila bi se već davno isušila i izumrla. Ona je pak kroz sve mijene dizanja i padanja civilizacije i varvarstva ostala uopće svježa. Ako je amo tamo na mahove stalo blijediti ovo osvjedočenje, to su bili patološki momenti, koji parcijalno zahvate moralno ljudsko tijelo, kao što i fizične boli zahvate kad i kad fizično tijelo.

4. Želja boljega nekoga stanja nije mogla stvoriti neumrlost duha.

Kazalo se, da se izvor vjeri u neumrlost ljudskoga duha mora tražiti u želji, što je čovjek ucijepljenu nosi u svomu duhu,

da stvori ili bolje utvori sebi neki ideal, to jest neki drugi, bolji, čestitiji život, koji realno zbilja ne postoji, ali ga želja kao realnim stvori.[1])

Tim bi neumrlost ljudskoga duha postala plod bolesnih moždana — utvara, fantazija i ništa drugo. Tom bi se utvarom dakle hranili ljudski naraštaji, odatle bi klijala ona neka utješljiva nada, kojoj bi na koncu konca odgovorila — ništica.

Koliko god se ova nauka činila možda komu lijepom, koliko god se ona možda komu i sviđala, ipak um, koji reflektira na svoje akte, valja da je zabaci. Bude se u ljudskom duhu nebrojene želje, od kojih se neke ispune, neke ne ispune: to nam iskustvo potvrđuje. Iskustvo nam također potvrđuje, da ono, što duh ljudski želi da bude, lašnje vjeruje, da bi moglo biti ili da jest, ako mu se pruži za to ma bila kakova vjerojatnost. Al iskustvo nam također kaže, da sama želja jednoga objekta nije kadra stvoriti realnost toga objekta. Želi nježna majka, da joj sinčić bude zdrav, želi da joj bude veseo, ali ta njena žarka želja nije dosta, da ju uvjeri te joj je sinčić zbilja veseo i zdrav. Nadođe li bol, koja stane podgrizati životnu snagu ovomu nježnomu stvoru, tad kruta realnost želju suzbija i muči. Nada — koja uklapa u sebi neizvjesnost — ostaje doduše, ali počinje sve više tančati, što se smrt više približa djetetu; a kada se pretrgne zadnja nit, nada iščezava, a želje ostaju bez svoga objekta.

Da li je sama želja boljega života mogla skombinirati nemrlost ljudskoga duha, ako tu nije bilo drugoga oslona, do nje same? Ovaj upit stavlja sebi ljudski um i reflektujući na svoje akte, odgovara, da to nije moguće sve dotle, dok ostaju zasječene granice između želje, akta čisto nutarnjega i realnosti, objekta, na koji se odnose želje i dok ljudski um te granice pozna i luči, što dakako biva u normalnom čovječjem stanju.

Reflektira dalje ljudski um na svoje akte i odbija od sebe ideju, da bi mogle ljudske želje stvoriti sebi nešto realno, što ne postoji — neumrlost duha. Što na koncu konca sebi može željeti ljudski duh? Neko dobro, neku čestitost, neko blaženstvo.

Želi dakle sebi samo dobro. Što bi se dobru opiralo, dobro oduzimalo, nosilo mu tugu, jad, bol, nevolju, to čovjek sebi željeti ne može: to mu je nenaravno, što više to mu je protunaravno. Ako je ovo ovako, kao što zbilja jest, kako su želje čo-

[1]) Slično ima Wundt Ethik s. 41.

vječje mogle stvoriti drugi neki život, gdje čovjeka čekaju kazni za njegova zla djela, dosljedno jedan život prepun tuge, boli, jada? Ako čovjek sebi ne može željeti ni tugu niti bol, ne može biti niti to, da je želja čovječja stvorila neumrlost duha, drugi život, koji traje iza smrti i može biti čovjeku izvor nevolje. Vjera, koja je uvriježena u naravi ljudskoj i odnosi se na drugi život, ne ima za objekat samo neko blaženstvo već i nesreću: blaženstvo samo je određeno kreposnu životu, nesreća zločestu življenju. Prokletstvo sebi ne može željeti, doljedno ne može iz same želje sebi utvarati, da ga čeka prokletstvo. U slučaju, da on zbilja vjeruje, uvjeren je o takovu budućemu stanju, on valja da je to crpao iz nekoga drugoga izvora, nipošto iz puke svoje želje.

5. Neki novi pojam o neumrlosti duha.

Kazalo se, da je fantazija stvorila neumrlost duha. Ljudi su mislili, da svak u sebi imade nekoga druga. Ovo uvjerenje oni su stekli iskustvom. Kada im je sunčana svjetlost projektirala sjenu njihova tijela, ili su gledali sebe u ogledalu ili slušali svoj glas, koji se odbijao od kakove pećine: to im je bio taj drug neodjeljivi. Kada su u krevetu spavali, taj njihov drug obilazio je svijetom, govorio, radio itd. Klapnje postale su njima realnosti, stvorili su dušu, koja se ne dade opipati, kao što se ne dade opipati slika u ogledalu, niti vidjeti, kako što se ne dade vidjeti odziv našega glasa, što se odbija od kakvog tvrda tijela i vraća zvučnim valovima. Taj ljudski drug, misli se, može čudnovitih stvari raditi, koje ne mogu drugi, kao što se to vidi za vremena, kada je čovjek uspavan. Tako je postao cijeli svijet naseljen duhovima. (Spencer. The principles of Sociology. I. — Slično i Lippert «Religionen der europäischen Culturvölker».)

Neumrlost duha, bila bi dakle produkat naivne prijevare divljih naroda u prvoj kolijevci njihove evolucije. To je bila neka predsuda, koja se pojavila, pa se naivno prenaša od jednoga na drugi ljudski naraštaj. Čovjek se može dakako prevariti, može i drugoga i protiv svoje volje prevariti. Može se ta prijevara dulje i kraće održati, ali ona imade svoje granice. Istini je samo ujamčena stalnost, nepromjenljivost, neistini je kratak život. To bi se moralo zgoditi i neumrlosti ljudskoga duha, da je nju porodila prijevara, prostodušnost. Vjera u neumrlost ljudskoga duha traje i svježa se drži i sred bljeska civilizacije, znanstvenog istraživanja, ljutih borba, kojih je morala izdržati i što ih je zbilja održala, a održava i sad.

Kult grobova, neumrlost ljudskog duha, drugi život bili su ljudstvu uvijek utješljive pomisli u sukobima burnoga i mukotrpnoga ovoga života. Bile su utješljive, ali nijesu one realne stoga, što su utješljive, već su utješljive, jerbo su realne. Kad i kad se kušalo, da se u ime znanosti bace crne sjene dvojbe na ove utješljive pomisli, ali su to bile sjene slične tananoj magli, koja amo tamo gonjena vjetrom na mahove zastire sunčano svjetlo. Svjetlo časovito potamni, al naskoro se javi na nebeskom svodu u čitavomu svomu sjaju. Misli se, da se ta vjera stala slabiti, tančati, hladniti, da ona već naginje svomu zapadu, odakle se — kada zađe — ne će više pojaviti na obzorju. Takove su misli samo riječima iskazane, ali nijesu osvjedočenjem potkrijepljene.

Vjera se u neumrlost duha ne tanča, ili ako se čini, da se tanji, da smalaksava, to je samo na oko. Pred problemom života onkraj groba čovjek nije nikada bio, pa i sada ne može da bude indiferentan, pa bio on najodurniji materijalista, koji ne vidi drugo, osim atoma, kemičnih počela i kombinacija. Ipak neki vole misliti, da je gotovo svršeno s vjerom u neumrlost duha. Pa da ne bi li ugrabili ljudstvu onu neku utješljivu nadu, koju drugi život nosi sobom, obećaju mu drugu neumrlost. Budući oslabio — pisalo se — u ovo zadnje vrijeme običaj, da se pohode naši mrtvi, taj će običaj naći oslona u znanosti grobova (ako ga ne može naći u vjeri). Kada se bude prodrlo u tajnu grobova, znanost će nam kazati od koje je važnosti, da pohode živi groblje u intimnoj drami, koja se tu odigrava. Tko zna, da li ona hrana, što se polaže na lijesove mrtvačke ne utječe donekle na susljednu evoluciju, kojoj je podvrgnuto ljudsko tijelo. Tada će se opet prihvatiti običaj starih pogana, da se nosi na grobove hrana onim bićima, što su ispod zemlje, tada će se kazati sa grčkim filozofima, da grobovi nijesu definitivno odijeljeni od opstanka... Mi ćemo naumice donositi na groblje pomoći onim, koji više nijesu, da im pomažemo u njihovoj evoluciji u borbi, koju moraju održati izvan kruga živućih. Naše šetnje do groblja imat će tada umnu i humanitarnu svrhu. Kad ne možemo učiniti, da uskrsnu stari sistemi, kojima religija uzvisivaše

grobove, ipak možemo činiti, da se osvježe bar neke lijepe stranice. I kada bi uspjeli, da prodre vjera u modernu savjest o tjelesnoj neumrlosti tamo iza groba, naši bi zamišljaji socijalni i intelektualni osjetili jedan od najdobrotvornijih udaraca.

Neka se dakle prigrli ovaj dogmat, neka se uznastoji da uđe u duh naših suvremenika, odatle će se poroditi jedna od onih nutrnjih revolucija, koje utječu na podignuće ljudskoga duha čak više, nego svi najpopularniji traktati o morali. *(C. Finot. «La filosofia della longevità» prijevod V. Orazza Bocea. Torino 1903. str. 89).*

Ovakova numrlost o kojoj se ovdje govori, i koju bi se htjelo na žalost uskrsnuti ili bolje uvući u ljudski duh, nije utješljiva. Pomisao na takovu neumrlost čini, da mi oštri srsi prođu kroz kosti i mozak. Kako da bude utješljiva, ako se tu ne radi o neumrlosti mojeg sopstvenoga i jedinstvenoga *ego,* koje je mislilo i ljubilo, tugovalo i veselilo se, nadalo se i zdvajalo, težilo na nešto i izbjegavalo; već o životu, koji će nastati nakon smrti i rasula mojega tijela u nekim mikroskopičnim licima? Žalosna je to utjeha, da će na naše tijelo i prije nego izdahne položiti na tisuće svojih jajca muhe «Stabulars» i «Lucillia» i «Sarcophages» i «Pyophyla» i drugi «Acari», koja će se jajca tu izleći, a truhlost našega tijela pružiti im hranu, te tim naše tijelo postati ocem milijona vidljivih i na oko nevidljivih živih bića. Pa da je u tomu naša neumrlost? Da je to takova neumrlost, koja utješljivo utječe na naš duh, njega podiže do visine, do koje ga ne mogu podignuti svi traktati etike?

Degradacija ljudskoga bića ne može mu biti utješljiva, a ovakova neumrlost, što mu je nudi materijalizam, zbilja ga degradira. Dok je duh na životu bio, osjećao je, da gospoduje svijetom na okolo, to mu je davalo ponos, ugled, izvrsnost. Sada, kad mu materijalizam kaže, da iščezava u njemu onaj jedinstveni *ego,* da nad onim, što još preostaje iza uništenja njegova *ego,,* gospoduju bića čak nepotpunija i nesavršenija, nego li je on bio, može li mu ta pomisao dati kakove utjehe? Njegove težnje i aspiracije, njegove nade i bojazni valja da se na rubu groba skrše, unište, iščeznu, i da se on zadovolji s umrlosti, koja se očituje u materiji, koja se rastvara, mijenja, tokom neizvjesnih, nebrojenih faza s neizvjesnim smijerom, obavitim tmastom maglom vječitog kaosa?

Protiv ovakove teorije ustaje ljudski duh i protestuje, a ustaje i stoga, jer mu to ne samo nije utješljivo, već mu je i protunaravno.

6. Umrlost je ljudskog duha protunaravna duhu.

Protunaravno zovem, što se suprostavlja zakonima naravi. Zakoni mogu biti, koji vladaju organskom i anorganskom naravi i zovem ih fizičnim; a ima zakona, kojima je podvrgnuta umna i volitivna narav, takove pak zovem moralnim. Što bi se suprostavilo i bilo u protimbi s ovim zakonima, to bi bilo protunaravno, kako bi bilo protiv naravi jedne mašine sve, što bi priječilo, da ona svojim ustrojem funkcijonira, dosljedno da postigne svrhu, za koju je stvorena.

Umrlost ljudskog duha čovjeku je protunaravna, jer mu suzbija, ništi neke zakone, što ih on nosi usječene u svojoj naravi. Moralni zakon ne može da bude fantazmagorija. Taj zakon nije običaj, što se uveo, jer ne bi bio univerzalan i prostorom i vremenom; dok su običaj i promjenljivi kao i odijelo čovječjega tijela, koje sada obuče, potla svuče. Taj zakon nije nešto, što je čovjek primio odgojem s istog razloga: taj je zakon elaboracija racijonalne ljudske naravi, koja ga je otkrila u ljudskoj naravi, kao što je otkrila i druge fizične zakone u prirodi, što okružuje čovjeka.

Taj nam zakon čisto i bistro govori, da krjepost traži nagradu, a zločin kazan. U hipotezi, da je ljudski duh smrtan, ovaj zakon biva osakaćen. To je bilo već od davnih davnina opaženo. I ako je ova opaska u prilog neumrlosti duha stara i prestara, njena vrijednost je svježa, te nije ni najmanje oslabila, vazda jednako djeluje na jače duhove, koji opažaju i duboko umuju. U hipotezi, da s tijelom sve svršava, krepost bi u najviše slučajeva ostala bez sankcije, bez nagrade, a zlo djelo bez odmjerene pedepse. To je očevidno, jer nijesu rijetki slučajevi niti iznimke da krjeposniku ruže ne cvjetaju, već mu se bujna čemerika zeleni, a moralnom libertincu, glatko sve teče, niti mu je život nesrećan kakav bi zaslužio, da mu bude.

To nam svjedoči iskustvo. Ovom dodajte, da onamo na rubu groba sve svršava, dakle i nagrada krjeposti i kazan zločina. Ovakovom se idejom ne može i ne će da sprijatelji ljudski duh.

Bilo je kazano: živi kreposno, krjepost je sama sebi najbolja nagrada: bilo je rečeno: živi etički tim ćeš promicati tuđe dobro, a promičući tuđe dobro promičeš i svoje. Eto sankcije krjepostnom djelu, čemu je dakle tražiti tamo negdje u neizvjesnom životu iza tjelesnog rasula, tamo s druge strane groba? Ali ovakova obećanja ne mogu zadovoljiti, ma koliko ona krasna bila. Da bi krjepost bila sebi najbolja nagrada, da bi uvijek etički život sobom nosio dobro krjeposniku, koje bi ga moglo udovoljiti, čovjek ne bi druge sankcije ni tražio, ali je ipak traži, a traži je ili jer ne dobiva nikakove ili, ako kakove i dobije, nije odmjerena.

Da bi istina bila, da je krjepost sebi najbolja nagrada, na ovomu svijetu ne bi se vidjelo nikakvoga etičkoga prekršaja. Ali ih se vidi i na pretek. Što je uzrok moralnim prekršajima? Postignuće nekoga dobra u granicama ove prirode. Netko je okraden, a to stoga da tat postigne neko dobro za se, drugi je oklevetan ne za drugo, već za to, što je klevetnik u kleveti nazrijevao neko dobro za se, itd ...

Pita se, za što se dakle neki ljudi laćaju nekih nemoralnih djela, eda bi postigli neko dobro u granicama ove prirode, ako im već sama krjepost nosi neko takovo dobro? Kada se oni laćaju nemoralnog djela, oni to čine jer im krjepost u najviše slučajeva ne nosi nekog dobra to jest krjepost ostaje bez svoje sankcije.

Krjepost sama sebi najbolja nagrada? Sva ta nagrada bila bi u krasoti, koja se bljeska i razlijeva u krjeposnom djelu. Etička krasota može blistati svojim sjajem, kao zbilja što i blista; ali taj bljesak ne utječe niti podražuje etički optični živac jednako u svakomu. Neki su manje neki više osjetljivi, a neki posve nećutljivi, naročito, kada se etička krasota sukobi s motivima užitka i materijalne koristi. Etička bi krasota pred takovim motivima poblijedila, a tim bi pokazala, da ona sama sebi ne može biti nagrada za one, koji tu nagradu traže u granicama ove prirode.

Ako su granice ljudskomu životu na rubu groba, moralni zakon ostaje bez sankcije. Naravni glas, koji čisto viče: «*krjepost ište nagradu, zločin traži kaznu*» hoće da se uguši; ali uz sve pokušaje da se uguši, on se ne da ugušiti.

7. Umrlost ljudskog duha ide u susret nerješivim problemima.

Da se pripusti umrlost ljudskoga duha, ide se u susret nerješivim, zamršenim problemima. Pače nam iščezava i nada, da bi mogli riješiti te probleme, što više, da bi mogli na njih bar nešto odgovoriti, što bi dajbudi donele zadovoljavalo. — Između drugih problema imade i ovaj. Ako u čovjeku ne ima neki vitalni princip, koji, i ako je udružen s ljudskim tijelom, održi svoju samostalnost i jedinstvenost, već se taj princip, kojim žive čovjek imade samo i jedino tražiti u atomima i u energiji njihovoj, ostaje nam neriješen problem: kako postoji u čovjeku onaj jedinstveni *ego*, kako li može taj *ego* postojati, ako čovjek nije drugo, već skup (agregat) čestica i energija?

Parni stroj funkcionira uslijed pare i topline. Da li se taj u čovjeku jedinstveni *ego*, koji tu funkcijonira može isporediti sa parnim strojem? U parnom stroju imade čestica, imade sila. Da bi se htjelo odgovoriti na pitanje: uslijed čega parni stroj funkcijonira, pa da se odgovori: uslijed pare i topline, a kada bi se dalje pitalo: odakle ta para stroju, te odgovorilo: sam stroj izvađa i toplinu i paru, bi li takav odgovor zadovoljio? Da dijelovi dakle, koji su u mašini, proizvode toplinu i paru, dakle kada se rastave dijelovi mašine, kada se izlome u komade i izmrve, prestaje toplina, prestaje para, prestaje i život u mašini? Ipak na ovakav odgovor ne mislim da će itko pristati. Prestaje dakako život u mašini, ne jer se uništuje para i toplina, koja ju proizvodi, već stoga što pari nestaje oruđa, kojim bi kretala.

U čovjeku je jedinstvenost njegova *ego*, koji tu postoji, koji gospoduje, koji sve funkcije, što se tu obavljaju, prisvaja sebi. Al ipak znanstveni je dogmat, da se u čovječjemu tijelu izmijene sve čestice kemičnih počela, zamijenjuju se drugima, što nastaje hranjenjem i udisanjem. Znanost nam jamči, da u čovjeku nakon nekoliko vremena ne ostaje niti jedan materijalni elemenat, što je bio prije u njemu. Čovjek, koji je bio 10 ili 20 godina prije, ne ostaje materijalno isti, on je drugi. Kroz 50 ili 100 godina čovjek svlači sa sebe bar pet ili deset puta svoje tijelo a drugo oblači. Ta se odijela zrakom rasplinu i postanu opet dijelovi drugih tjelesa; ali jedinstvenost, *ego* u čovjeku ostaje. Čovjek, koji

je otrag dvadeset godina kazao: «ja sam mislio, ja sam ljubio» taj isti čovjek i sada to govori i osjeća se, da je jedan i isti sa onim, koji je bio prije dvadeset godina. Kada bi zbilja skup materijalnih čestica sa svojom energijom stvarao taj *ego*, morao bi se taj *ego* mijenjati, kao što se čestice izmijenjuju. Zašto taj jedinstveni *ego* nepromjeniv ostaje, dok se dijelovi njegova tijela mijenjaju? Na ovaj se upit ne može odgovoriti, dok se ostane kod mišljenja, da u čovjeku nema drugo osim materijalnih elemenata.

Nevjerojatnost ovoga mišljenja jače odskače, kada se na um uzmu neki praktični apsurdi, koji bi odatle potekli.

Sin prama svomu ocu imade nekih dužnosti, koje nastaju uslijed relacije očinstva. Kada bi sin narastao i dosegnuo do 15. ili 20. godine, te bi dužnosti morale prestati, jer je kroz to vrijeme otac prestao biti ocem, a prestao je, jer nakon 20 godina otac nije više onaj isti, koji je bio kada mu se sin rodio. On je drugo lice, jer su mu se sve čestice možda i do dva puta izmijenile. Marija i Petar sklapaju ugovor ženidbeni. Oni su muž i žena sa svim pravima i obvezama. Nakon nekoliko godina taj ugovor valja da izgubi svoju krepčinu, jer više to nijesu Marija i Petar, nego su to druga lica. Ovo je logično. Ali i ako je logično, na to ne će pristati nitko. Ovaj nevjerojatni zaglavak biva samo tada otklonjen, kada se prizna neki princip jedinstvenosti, koji ne stvara agregat materijalnih čestica, već taj princip kupi okolo sebe te čestice, što se mijenjaju, nove starije zamijenjuju i istiskuju, a princip jedinstvenosti nepromjenljiv ostaje sa čitavom svojom energijom, koja se proteže poput karika jednog lanca iz sadašnjosti u prošlost.

A možda je jedinstvenost onoga *ego* u čovjeku iluzija? Materijalisti nebi se plašili to kazati. Na temelju čega bi se moglo kazati, da je iluzija?

Na temelju kemičke analize? Ali valja imati na umu, da su i najglasovitijim naravoslovcima, kemicima, filozofima, bijolozima, udruženja i procesi elemenata u živomu organizmu tajne, u koje ne mogu prorijeti. Sva njihova napeta i intenzivna istraživanja dovela su ih do raskrsnice, gdje su bili različiti pravci, a oni se nijesu znali snaći i sigurno odlučiti, kojim bi udarili. Što bi se dalje moglo iz maglovitih tajna, koje nam otkriva mikroskop i kemična analiza zaglaviti? Zar to, što nam mikroskop ne može da otkrije jedinstvenost u čovjeku njegova *ego*, da ga tu zbilja

i nema? Zar stoga da je ta jedinstvenost čovječjega *ego* iluzija, jer se taj *ego* ne nalazi u kemičkom lončiću? Zaglavak je preveć širok. Pravi je zaglavak ovaj: taj jedinstveni *ego*, koji se proteže od početka do svrhe života, izbjegava materijalističnom istraživanju i njegovoj kontroli i dalje ništa. Ali kazati, da je iluzija, bilo bi što i kazati, da su iluzja svi obreti znanstveni, svi zamišljaji stoga, što ih ja ne dokučujem niti sam ih sposoban zamisliti.

Kontroli i istraživanju materijalističnom izmiče se i čovječja misao; zar je stoga misao iluzija? Ako bi ona bila ili mogla biti iluzija, s istoga razloga bila bi i mogla biti iluzija namisao materijalistična, da je naime jedinstvenost ovog *ego*, iluzija. Pa u ovakomu kaosu iluzija, kamo da se okrenemo?

Iluzijâ može biti, to će svak priznati. Ali ne će nitko priznati, da iluzija može obuhvatiti čitavo ljudstvo i vremenom i prostorom i da može iluzijom trajno ostati. Iluzija je i može biti samo parcijalna i ne može se dugo održati. Ona je bo efekat abnormalnog stanja jednog dijela humaniteta; abnormalnost presuponuje bol, a takova bol ne obuhvata čitavo ljudstvo, kao što ga ni fizična bol čitava ne obuhvati. Bol je privremena. Bol fizična konačno popusti. Tako i iluzija bude privremena, dok se ne raspline. Osvjedočenje u čovjeka o jedinstvenosti njegova *ego* ne može se svrstati među iluzije.

8. Baš stoga, što umrlost ljudskoga duha nosi sobom neugodnih posljedica za socijalni red, moralo bi je se zabaciti.

Smije li se pomisliti, da je istina ubitačna po čovjeka? Ja bar to ne bih mogao pojmiti. Da nam je narav maćeha — i ako ju je tkogod tako nazvao — ja ju ne mogu tako zvati. Narav nam je dala um, da istinu tražimo i da se po njoj ravnamo. Spoznaja istine potrebna je čovjeku, ona ga ne može potisnuti tamo, gdje će naći bol, jad. U slučaju, da bi nas neki principi, koje bi mi smatrali istinom, tamo turali, zacijelo bi morali iz posljedica zaglaviti, da ti principi nijesu istiniti. Ako nam se ukazuju u odijelu istine, oni s istinom nemaju ništa zajedničko.

Svraćam pozornost na umrlost ljudskog duha. Postavljam te razmatram ovaj princip: «*S tjelesnom smrti svršava sve*».

Pitam sebe, kada bi se čovjek ravnao u praktičnom životu prama ovomu principu, što bi odatle slijedilo? U staro je doba bilo odgovoreno: «*Edamus, bibamus, quia post mortem nulla voluptas*». A to bi se i sada ponovilo. A u ovom bi slučaju oklop etici bio smrvljen, socijalni bi se red rasplinuo, kao što se dim rasčinja pred vjetrom. Posljedice, koje bi odatle slijedile, očite su. Razborit um, koji bi držao i morao držati do principa, što sam ga postavio gore, morao bi pred posljedicom uzmaknuti i izjaviti: «*Tijelom svršava sve*», to je princip, koji ne odgovara istini, i s toga razloga, što odatle potječu ubitačne posljedice. I ovaj bi praktični zaglavak bio posve opravdan. Ipak misle neki, da nemrlost ljudskoga duha nije upor etici, jer se ona može održati, a da ne bi ni bilo neumrlosti duha i drugoga života tamo onkraj groba. No može li se zbilja etika održati i bez neumrlosti ljudskoga duha? Kako se to kuša utvrditi i obrazložiti? «Ne će se — kazalo se — niti jedan stavak etičkoga zakona izmijeniti, pa postojao ili ne postojao drugi život. Etički su zakoni naravni zakoni čovječjeg historičkoga života u ovomu vremenu i na ovomu svijetu. Ako je ovaj život priprava drugomu životu, opet nipošto ne znamo što da radimo, obziruć se na taj drugi život, već da ispunimo ovaj život najljepšim sadržajem, jer nam je taj drugi život, bar glede njegova konkretnoga sadržaja nepoznat. Pa da bi ovaj zemaljski život bio čitav ljudski život, bio bi svejedno čovjek obvezan da etički živi: ovaj život ne bi trebovao drugoga, bio bi sam sebi dostatna nagrada». *(Paulsen. Ethik. I. 444.)*

Nije pametno savjetovati, da se etika osloni na nesiguran temelj, to jest na drugi život. Valja priznati, da vjera u taj budući život sve više gine, a teško, da će biti u budućnosti inače. Što tomu drugom životu podsijeca žile, to je narovoslovno — znanstveni i antropološki način razmatranja ovoga svijeta. Antropologija nam kaže, da je pojam o životu, koji traje nakon smrti, jedna klapnja. Indijanci i Eskimci sanjaju o lovu tulanja, stari Germani o ratu, muslimani o lijepim curama i vrtovima. Fantazija svukud nešto stvori tamo u drugomu životu, u čemu volja može naći svoju čestitost. (Paulsen ibid).

Da budući život ne utječe ništa, baš ništa na etički život naroda, može se to izreći, ali uvjerenjem i potpunim uvjerenjem teško se dade shvatiti. Tako ne može pobuditi uvjerenja, da je ovaj život sebi dostatna nagrada. Da bi moguće bilo ugušiti u čovjeku one njegove više aspiracije i izbrisati mu iz duha one

jake imperativne pojmove pravednosti i krivnje, krjeposti i zloće, nagrade i kazni, da bi nam ovaj život mogao pružiti ravnotežje, koje se tu traži, mogao bi on biti dostatna nagrada, mogao bi zadovoljiti. Ali ne zadovoljava, jer toga ravnotežja tu nema, a stoga što ne zadovoljava ne može biti sebi dostatna nagrada. Ono, što ne zadovoljava, ne može biti dostatno.

Pa da vjera u budući život ništa ne utječe na etički život naroda?! Ipak oni isti, koji tvrde, da etika ne ovisi o budućemu životu, smatraju razmatranje smrti dobrim profesorom moralke.

Na nekom se sarkofagu u crkvi sv. Sabine u Rimu čita ovaj natpis:

«Ut moriens viveret
Vixit ut moriturus».

Moglo bi se ovo šest riječi smatrati kao plod poetičke fantazije. Ali kada bi se pobliže ispitao život onoga, čije mrtve ostatke čuva onaj kameni sarkofag; kada bi se vidjela erojička krjeposna djela, što ih je za sobom ostavio onaj svetac, koji tu počiva, pa se dobro omjerili i motivi, koji su bili pobudom tim krjepostima; kad bi se upoznali jaki i dugotrajni, okršaji, što ih je morao održati, da svlada neuredne strasti: razum će priznati, da to nije fantazija, da je to realnost, koja nam odaje, što može i koliko može utjecati ideja budućega bekonačnoga bistvovanja na život i djela, osjećaje i težnje zemaljskog vremenog bistvovanja.

9. Besvijesna neumrlost nije neumrlost.

Pa ako zbilja budući život ne utječe nimalo na etiku; ako se etika može održati svježa i krepka, a da i ne bude neumrlost duha; čemu naglasivati, da je razmatranje smrti dobr «doctor moralium»; naročito, čemu zabrinuto nastojati, da se održi vjera u neumrlost duha, pa gledati, da ju se i utvrdi? Ako je naravslovlje već podrezalo žile neumrlosti duha, koja sve više i više gubi zemljište ispod svojih nogu,; ako je to zaglavak naravoslovne znanosti, koja se zbilja na istinu oslanja; čemu se zauzimati, da se očuva nešto, što se pred udarcima čiste znanosti ne može održati ni učuvati? Tad je razboritije i poštenije da se pusti znanosti, nek nadvlada, triumfira, tim više, što će triumfirati bilo kad bilo, pa makar joj se neki opirali koliko im drago.

Ako pak zaglavci naravoznanstvenih istraživanja nešto šire obuhvataju, nego li su im njihove premise, ako su ti zaglavci izvedeni iz svojevoljnih principa i premisa, zašto priznati takvim naravnoznanstvenim istraživanjima i znanstvenu vrijednost? Ovo znači htjeti sklopiti neki kompromis i udružiti nešto, što se ne dade udružiti niti sljubiti.

Naravnoznanstvena istraživanja ne mogu da pokažu neumrlost duha iluzijom. To nam barem priznaju mnogi, a to nam i znanstveno istraživanje potvrđuje. Iskreniji kazat će nam, da pozitivna znanost ne može ništa iznijeti ni za ni protiv neumrlosti duha, što bi nešto vrijedilo. Čemu i dalje priznavati znanstvenu vrijednost materijalizmu protiv neumrlosti duha, pa opet htjeti, da se održi ta neumrlost, bila kakva mu drago?

Gdje prestaje samosvijest, tu prestaje i neumrlost. Što je nekada postojalo i bilo svijesno da postoji, to nije neumrlo. Govoriti ovakovoj neumrlosti, čini mi se, da nema smisla. Ako materijalisti zovu klapnjom neumrlost, koja uklapa nešto realna, što traje i što je svijesno da traje; imat će veće pravo da okrste klapnjom ovakovu neumrlost. Što se odgovara, kako li se brani pozicija ovakove neumrlosti? Neko je kušao da ovako odgovori: Ako i jest život iza raspadanja našega tijela klapnja, odatle ne slijedi, da je vjera u neumrlost u opće prazna fantazmagorija. Tu se širi u obvoju naših osjetila jedna misao, koja je moguća i možda potrebita misao, kojoj vodi Kantova filozofija: ovaj privremeni život jest forma prikaze jednoga života, koji je vječit u sebi..... Što je vrijeme?

Je li to forma same realnosti?.... Neka se pazi na pitanje. U sadašnjosti ne može ništa biti u onom času, kada se izriče opstanak, jer je u istom času i prošao. Sadašnjost nije nekakav prostor, već je to neki punctum. Dakle opstanak u sadašnjosti ne može biti uvjet realnoga opstanka, ako zbilja u opće ne prestaje biti. I prošlost valja da bude na neki način realnost, također i budućnost. *(Paulsen. Ethik. I. s. 445.)*

Dakle i ako je klapnja budući život, opet to ne čini da neumrlosti nestaje? Ovakov oslon, koji se hoće pružiti neumrlosti, ne može da zadovolji. Govori se, da sadašnjost, koja nije drugo već neki punctum, nije niti može biti uvjet opstanku realnosti. A to, jer u istom času, kada se izgovara realnost, prestaje i prolazi. Treba dakle da bude uvjet realnosti i prošlost i budućnost: eto dakle neumrlosti. Moglo bi se pitati: a što je prošlost, što li

budućnost? I prošlost je bila nekada sadašnjost, a budućnost će tako isto biti. Ako je sadašnjost neki punctum, tako valja da bude i prošlost i budućnost. Ako sadašnjost ne može biti uvjet opstanku, za isti razlog ne može biti ni budućnost ni prošlost. Razlika je između prošlosti, budućnosti i sadašnjosti, da je sadašnjost samo jedan punctum, a budućnost i prošlost lanac više takovih puncta. Sadašnjost je bila $= 0$ a prošlost bi bila $0+0+0+0$ itd. budućnost također $0+0+0+0+0$ itd.... Kada se zbroje skupa sve ove ništice, i sadašnjost i prošlost i budućnost bile bi sve skupa $= 0$. Misliti, da je ništica neumrlosti, zbilja realna neumrlost ne može da bude, već klapnja.

Ali da bi istina bila, te neka realnost, koja je opstojala i dalje traje, jer što je nekada postojalo, ne može biti, da nije postojalo, dosljedno ne može se to niti uništiti; pitalo bi se, gdje takove realnosti postoje? U sebi ne; jer bi inače takove realnosti morale obuhvatiti onaj punctum sadašnjosti, ali ga ne obuhvataju, budući da su one taj punctum prešle. Gdje je dakle njihov opstanak? Možda u svijesti onoga, koji sada opstoji. Kada ne bi bile u uspomeni jednoga bića, koje postoji, ne bi bile nigdje. Cijela ta neumrlost bila bi dakle u uspomeni bez svoje samosvijesti. Ali kako smo već kazali, gdje ne ima samosvijesti, tu je uništenje, to više nije neumrlost.

Razmatranje smrti nije u ovomu slučaju niti može biti «*doctor moralium*». Kakva meni korist što će moja krjeposna i heroička djela, koja sam počinio jakim svojim pregaranjima, trajati u uspomeni nekoga bića, koje čeka ista sudbina. — uništenje? Kakva mi korist, što će mi se harno sačuvati uspomena, ako ja ne ću o tom ništa moći znati? Što mi je do toga, ako i te uspomene nestane, kako će nestati i subjekata, koji će je nositi? Tko nešto ne zna, tko ne osjeća nešto, to ga ono, što on nezna ni ne osjeća, ne može ni interesovati niti privlačiti k sebi. Takav bi bio i naš slučaj i razmatranje smrti prestalo bi da bude «*doctor moralium*», jer ne pruža nikakova motiva čovjeku, da moralno živi, da ne dopusti svojim požudama ono, što je ugodno i korisno, kada bi to stalo u opreci i protimbi s etikom.

Pa da bi nam ta neumrlost pružala i realni opstanak i samosvijest toga opstanka nakon smrti, čemu bi više vrijedilo razmatranje smrti, ako je već ovaj život sam sebi najbolja nagrada?

Bio bi taj drugi život besmislen, jer ne ima razloga svom opstanku.

Tendencije pretpostavljaju svrhu. One su kret strijelice, koja se odapinje s luka. Strijelica se kreće u nekom opredijeljenu pravcu, ona se kreće prama biljezi. Je li jednom stigla do svoje biljege, u nju udarila, u nju se usadila, tu ostaje nepomična, počiva, kretnje u njoj nestaje, dalje ne traži: tim sve svršava. Kada bi ovaj život čovječiji bio najbolja nagrada, morao bi biti i jedina nagrada, a tim i umirenje ljudskih težnja, naročito umirenje čežnje ljudske za blaženstvom, srećom. To bi moralo da bude njegova najzadnja i konačna svrha: tu bi se morao čovjek da umiri i upokoji, i on bi se zbilja upokojio. Čemu bi mu vrijedio drugi život, ta neka neumrlost? Stvorio bi nam novi problem, novu zagonetku, drugo ništa. Ali ovo u hipotezi samo, da je ovaj život sebi najbolja nagrada. No da se ova hipoteza ne može održati, jer protiv nje reklamira glas naravi, reklamira iskustvo, što tada? Tada ne bi ostalo drugo, već kazati, da je ljudska narav luda igračka okrutne prirode, koja sama ne zna, što radi.

10. Priroda nije igračka neke bezumne sile: svrhovitost, koja se u njoj opaža, kaže, da je priroda djelo inteligentnog bića.

Da su dakle čovjek i njegove tendencije slijepa igračka prirode?! Ovomu se poimanju žestoko opire svrhovitost (finalitas), što se u svem opaža. Svrhovitost pretpostavlja inteligenciju, koja uređuje. Red znači upriličenje nekih sredstava prema nekim svrhama. Postižu li ta sredstva svrhu, koju im je postići, tad je tu red. I u planetarnom našem sustavu i u fizičnim zakonima i u bijologiji ne može da pazljivu motriocu izbjegne neki red, to jest poredanje i upriličenje ustrojstva i funkcijoniranja pojedinih djelova jedne cjeline prama nekim svrhama. Tko prirodu površno gleda, taj toga reda ne će opaziti, već tek onaj, koji ju pomnjivo razmatra. Može se naći, pa se zbilja i našlo takvih, koji poriču svrhovitost u naravi. No kojim pravom? U prvim studijima o botanici silno me se dojmilo, kada sam proučavao onaj red, koji tu vlada u oplodivanju biljki. Botanicima je to poznato, da biljka ako će donesti plod, mora biti oplođena. Oplodba će nastati, ako dođe na pestić pelud s prašnika, to jest kada se jezgra iz peluda i jezgra iz jajne stanice stope u jednu jezgru. Na njuški pestićevoj imade neki priljepčivi sok, a to baš za to, da bi se zgodnije

mogao prilijepiti pelud na pestić, pa tako nastati oplodba. Oplodi li se jajna stanica, ona će se stati sve više i više razvijati, čaška će otpasti, jerbo je više ne treba cvijet za oplodbu. Ne oplodi li se ostat će svi ovi dijelovi još dulje na cvijetu, čekajući, ne bi li se oplodio. Ali je čudnovat način, kojim se prenosi pelud, na pestiće, koji postaju oplođeni. U nekim slučajevima vjetar raznosi pelud amo tamo, pa ovaj dopire do pestića; u drugim opet slučajevima kukci, leptiri, koje sebi vabi cvijetni slatki sok da ga sisaju, te lete od cvijeta do cvijeta, raznose pelud, prenose ga na pestiće i njih oplođuju. Imade slučajeva, da neki kukci traže zaklonište u cvijeću ili da iegu svoja jaja u cvijetnim dijelovima. Oni dolazeći tim putem u doticaj sa prašnicima i pestićima ne mogu, a da ne prenesu jedan dio peluda na sebi, pa ga polože na pestiće i oplode ih.

U Americi raste — a imade je i u evropejskim vrtovima — stabljika «*Jucca gloriosa*» koja naliči pomi. Na njoj izraste visoka grana s velikim cvijetovima sličnim ljiljanima. Cvijet se otvori preko noći i ostane otvoren samo jednu noć.

Prof. Riley je opažao, kako nekakovi leptiri dolijeću na otvoreno cvijeće. To su neka vrst moljca «*Pronuba Juccasella*». Ovaj leptir imade na glavi dva dugačka pipala. Kada doleti na cvijet, stane svojim pipalima kupiti pelud, kada je ovršio taj svoj posao, odleti do drugoga otvorena cvijeta, pođe do plodnice, u nju zasadi svoje svrdlašce i tu snese jedno jaje. Popne se tada na vrh pestića i metne na pestićevu njušku nešto peluda i tako ga oplodi. U plodnici se izleže gusjenica, hrani se sjemenkama a kada se razvila izađe vanka, zade u zemlju, da tu ostane do druge godine, dok počne juka opet cvasti.

Biljke vabe kukce hranom, a ovi ko za uzdarje njima prenose pelud. Kada biljka treba kukca, vabi ga, svojom bojom i mirisom; ne treba li ga, jer je već oplođena, ona mijenja boju, da ne bi kukac samo uzaludno došao, ne izlučuje više hrane, da je ponudi kukcu. *Pulmonaria officialis* kada se rascvate, imade krasnu crvenu boju, kada cvijet bude oplođen, mijenja boju i postaje modar. Ovdje kao da je priroda htjela, da bude vrlo susretljiva prama kukcima, te oni ne bi trošili vrijeme i rad uzalud, pokazujući im svojom bojom, da im ne treba dolijetati na neke cvijetove, jer su već oplođeni. I zbilja «*Pulmonaria officialis*» imade kad i kad crvenkastih i modrih cvijetaka; ali se ne će nikada opaziti, da n. pr. pčela pristaje na modre cvijetove,

već samo na crvenkaste, a to jer su modri već oplođeni, dok crvenkasti čekaju još, da budu oplođeni. Imade biljki, koje rastu u vodi, pa pošto tu ne mogu pristupiti kukci, da prenesu pelud s prašnika na pestiće, kako će se one oploditi? Na glasu je biljka «*Vallisneria spiralis*», koja raste u ležećim vodama južne Europe. Raste u glibu i sva je pod vodom. Biljka je ovo dvodoma, jer ćemo na nekim naći samo prašnike (muškarac) a na drugim samo pestić (ženka). Premda objedvije rastu u vodi i vrlo je teško, da pelud s prašnika dopre na pestić te ga oplodi, jer tu nema vjetra da ga raspršı, niti kukaca, da ga prenose, ipak je i tu proviđeno oplođenje.

Na ženskoj biljci (Vallisneria spiralis) izraste plodnica, koja ima njušku od triju krpa. Plodnica tako visoko izraste, da dosegne svojim njuškama do na vrh vode. Ovdje se rascvate i raširi tri svoje njuške pa tu čeka pelud, da bi je oplodio. Muška biljka imade ispod vode svoje prašničke cvijetove. Ona ne raste do iznad vode kao cvijet ženke, već joj se cvijet dozorivši otkida i uzdiže se kao mjehurić s peludom. Kada ispluta na vrh vode, rastvori se i pokaže dva prašnika. Sada pliva po vrh vode, vjetrić ga nosi amo tamo, dok ne zapne o koji ženski cvijetić, koji viri iz vode i čeka muški prašnik, da bude oplođen. Prašnici su tako visoki, koliko je i ženska njuška nad vodom visoka. Dotakne li se prašnik njuške nešto se peluda s prašnika prilijepi njuški i ženski cvijet bude oplođen. Kad je oplođen ne ostaje već nad vodom, nego se stapka ženskoga cvijeta savija poput spirale i povlači se natrag do u dno vode.

11. Ne treba poznati sve zakone u prirodi da se logično ustvrdi svrhovitost (finalitas) u prirodi.

U ovo se malo primjera iz botanike vidi čudnovata zbilja uredba za uzdržavanje vrsti i podržavanje individua. Kukac ako hoće da se održi na životu, treba mu hrane. Tu mu hranu zgotavlja cvijeće. Bilje ne može da uvijek bude na životu, valja da se poskrbi tkogod za njegovo potomstvo, koje će bilje ostaviti u svom sjemenu. Pa dođe do sjemena i voća valja da bude oplođeno. Tu uslugu pružaju kukci bilju, kada prenašaju pelud, pa ga polažu na pestiće i tim ga oplođuju. Kukac valja da ostavi svoje potomstvo, da mu vrst ne izumre. On će svoje jaje položiti u plodnicu biljke, da mu se izleže. Ali kada bi on samo položio svoje jaje u plodnicu biljkinu, tu se jaje izleglo, gusjenica bi pojela nešto sjemena iz plodnice, pošla vanka, a biljka ne imajući oplođeno ono, što još sjemena preostaje, ne bi ostavila potomstva: rod bi morao izumrijeti. Druge godine, kada bi se kukac izlegao iz zakukuljene gusjenice te tražio opet biljku, da ga hrani i dade mu jajetu pristanište, ne bi je našao možda. On joj dakle oplođuje sjeme, te ako individuum i izgine, ostaje sjeme, odakle će nove mlade biljke proklijati.

Tko ne bi u ovomu vidio čudnovatu neku uredbu, koja je upriličena za uzdržavanje individua i vrsti?

Smije li se kazati, da svrhovitosti (finalitas) ovdje ne ima stoga, što je čovjeku poznat samo jedan vrlo malen dijel, gotovo mikroskopičan, te odatle da se ne može zaključiti, da čitav svijet imade neku svrhu, prema kojoj su uređeni svi njegovi dijelovi?

Ja mislim da se to može zaključiti. Imade ih, koji to poriču. (Dr. F. Schultze, u Kosmos-u II. 301.) Dakle stoga, što čovjeku nijesu poznati svi zakoni u prirodi, ne smije on zaglaviti, da imade svrhovitosti? — Istina je, da nam je najveći dio prirode obavit tajnom maglovitosti, ali stoga ne možemo logično zaglaviti, da u svijetu ne ima svrhovitosti. — Dajete mi stroj meni nepoznat i pitate me, čemu služi taj stroj, ili koja je njegova svrha. Ja ću ga pazljivo razmatrati, ogledat ću njegovo funkcijoniranje Rastavit ću njegove dijelove, točkove poluge itd. Opet ću gledati da ih sastavim, ne bi li mi jasno bilo, koji dijel na drugi utječe o koji se opire i kreće ga. Ako budem odulje pravio pokuse i ispitivao tu mašinu, poći će mi možda za rukom da upoznam, koja je njena glavna uporaba. Ili ako mi to ne pođe za rukom, moći ću barem upoznati, koja je parcijalna svrha nekih njenih dijelova, nekih poluga, nekih kolesa, koja tu funkcijoniraju, i moći ću sigurno kazati: ova je poluga ovdje postavljena, da potiskuje ovu drugu, a ona da vrti ovim kolesom itd... Odatle ću moći zaglaviti: u ovu mašinu nijesu dijelovi strpani slučajno, već oni imadu neku svrhu, tu je svrhovitost; a kako u ovim pojedinim dijelovima izbija na javu svrhovitost, svi skupa dijelovi moraju da imadu neku zajedničku svrhu i ako ja sada ne mogu da je dokučim. Onaj, koji je pojedinim dijelovima označio neku svrhu, nije mogao inače, a da je ne označi cijeloj mašini — svim dijelovima skupa. Ovako bih ja razložio, a ovakovomu razloženju ne bi moglo biti prigovora. Prigovora moglo bi biti, kada bih ja

drugojačije razložio, naime: neki pojedini dijelovi imaju da postignu neku svrhu, ali je svi skupa ne mogu imati, ili je ne imadu, jer je ja nijesam mogao dokučiti.

Isti je taj slučaj i sa svrhovitosti u svijetu.

Ne treba poznati konačnu svrhu svijeta, pa razvidjeti da li pojedini dijelovi ustrojstva smjeraju k njoj, već je dosta poznati, da i neki dijelovi imadu neku svrhu (podređenu dakako) i da ju postižu: to je dosta da se dođe na opstanak jednoga «ordinator»-a. Ako je *ordinator* bio tu za sporedne stvari, to više je morao biti za veće stvari, to jest za konačnu svrhu. Sporedne stvari pretpostavljaju glavnu, jer su one radi glavne, a nije glavna radi sporednih. Da je i nepoznata glavna svrha čitavoga svijeta, opaža se barem u sporednim stvarima «*ordinator*». A to je ono, što se htjelo dokazati i tim se dokazuje. Tko bi htio to da poreknę, valjalo bi, da to sve pripiše slučaju — slijepomu slučaju. Ili je tu neki ordinator ili je slijepi slučaj.

12. Svrhovitost u prirodi nije slučajno nastala.

Što je slučaj? To je činjenica koje ne proizvodi inteligentna namjera. Gdje nema neke svrhe, koju označuje inteligencija, tu je slučaj. U vreću stavim pomiješanih bijelih, crnih, crvenih krugljica, sve to dobro promiješam. Pružim ruku u vreću, da izvadim jednu krugljicu. Kakvu ću krugljicu izvući? Da li će biti bijela, crna ili crvena? To ne znam ja niti tko drugi. Izvučem bijelu krugljicu. To je slučaj da sam bijelu izvukao, jer je to vučenje bilo besvijesno. Da je ovaj red i svrhovitost, koja se opaža u svijetu, slučajem nastala, bila bi nastala besvijesno. Ali pita se, da li imade kakove i kolike vjerojatnosti te je mogao ovakov red nastati slučajno, besvijesno? Je li vjerojatno, da su toliki milijuni atoma, koji su mogli zauzeti milijune i milijune drugih pozicija, zauzeli baš ovu, iz koje se odrazuje ovakva svrhovitost? Položite u kutiju 1000 bijelih bobica, pa među njih metnite samo jednu crnu. Sve promiješajte, pa onda zagrabite samo jednu bobicu. Što mislite, koju ćete zagrabiti: bijelu ili crnu? Mogli biste zagrabiti crnu, ali je ta vjerojatnost tako slaba, da stoji kao 1: 1000. Vi ćete se gotovo stalno nadati, da ćete izvući bijelu. Vjerojatnost je tome kao 1000: 1. Obziruć se na bezbroj gotovo atoma, bezbroj gotovo raznih pozicija, koje su mogli atomi zauzeti, gotovo

je nemoguće pomisliti, da je mogao nastati ovaj red, a ne aglomerat atoma; da je tu bio samo slučaj a ne neka inteligencija, koja je sve uredivala prama nekoj svrsi. Vjerojatnost, da nije mogao nastati red, već aglomerat sve više raste prama rastu atoma i broju pozicija, koje su atomi mogli zauzeti. A ta vjerojatnost — u atomičnoj materijalističkoj hipotezi — tako raste, da dopire gotovo do izvjesnosti, naime da nije moguće bilo te nastane slučajno onaj red, koji sada postoji. Ako bi se dalo materijalističkom formulom označiti vjerojatnost, da je slučajno nastao ovaj red, moglo bi se to prikazati slomkom, gdje bi brojnik pokazivao mogućnost da bude, a nazivnik mogućnost da ne bude. U brojniku bi se imalo zabilježiti broj 1, koji bi pokazivao ovaj red, a u nazivniku broj i atoma i svih mogućih kombinacija, koje bi mogli zauzeti atomi između sebe. Dakle bi se moglo ovako formulirati :1: ∞ ; a ova bi formula bila gotovo izvjesnost, to jest bilo bi gotovo izvjesno, da nije moguće bilo, te slučajno nastane ovaj red.

Ovo je već i starim filosofima bilo poznato i ako im nije bio poznat račun materijalističke vjerojatnosti.

13. Prigovori, odgovori.

Jeli ovaj red mogao postati slučajno? Da bi htio tkogod ubiti zeca — pisalo se — pa tom namjerom ispalio na milijune hitaca na sve strane, da jednog pogodi te zbilja i pogodio jednoga zeca, takovo postupanje ne bi bilo razborito. A takovo je postupanje prirode. Da se učuvaju vrsti, priroda je providjela individue neizbrojnim gotovo brojem sjemena i jaja, koja su amo tamo porazbacana, pa na sreću čekaju, da budu oplođena. Na tisuće ih pogine, dok samo posve malen broj ostane oplođen. Ovdje dakle nema svrhovitosti, ovdje je upravo puki slučaj. (Lange. Gesch. des Mater. II. 246.; Paulsen. Einleitung in die Philos. str. 185.)

Ovdje se opaža, da je propadanje pravilo, a da je uzdržavanje samo iznimka. Tko bi zaglavio, da u prirodi imade teleologija, taj bi manje logičan bio, nego li je bio logičan mornar, o komu nam priča Cicero. Taj mornar, kada su mu savjetovali, da se morskom *bogu* zavjetuje, ako želi biti siguran od brodoloma i kad su mu pokazivali mnoge slike, što su ih položili u hram oni,

koji su bili spaseni, odgovori im: A gdje su drugi, koji su poginuli u moru? (Paulsen. l. cit.)

Ipak to sve ne može uvjeriti, da ne ima svrhovitosti u svijetu? Navedene slike ne odgovaraju prirodnoj realnosti. Tko opaljuje na sve strane hiljadu hitaca, da ubije jednoga zeca, ne radi dakako pametno kada bi vidio zeca i mogao ga jednim hicem oboriti, ali bi radio pametno, kada bi htio apsolutno ubiti zeca, a ne bi ga vidio, da ga uzmogne pogoditi samo jednim hicem. Radio bih pametno, jer mi inače ne bi bilo moguće postići, što bih želio. K tome se ovaj primjer ne može primjeniti na prirodu. Ne izbacuje priroda sljepački hice, ne bi li što slučajno pogodila, već ona ima biljegu, u koju ravno smjera. Hiljade i milijoni jajca, kojima je priroda opskrbila pojedine individue, što ih posve malen broj bude oplođen, ne kažu, da je priroda opskrbila individue velikim brojem sjemena, jer nije znala bolje providjeti, da bude pojedino jajce oplođeno, već to, da su ta jajca, što ostaju neoplođena, za neku drugu svrhu, za hranu naime drugih životinja, koje se zbilja tim jajcima i hrane. Pa ako je to priroda sljepački radila, zašto bi providjela baš ondje velikom množinom jaja, gdje su ona više izložena da poginu? To je tako uređeno ne da sva jajca budu oplođena, već da bude neki dio njih za hranu drugim životinjama. Da bi se oplodila sva jajca — naročito kod nekih riba — kroz malo bi vremena te ribe čitavo more ispunile i ne bi im bilo ni mjesta ni hrane. Je li i to puki slučaj? Zašto je priroda opskrbila malim brojem jaja one individue, koji imadu više prilike da budu oplođeni, a manje da poginu? Među svim ribama morski psi i rađe imadu najmanje jaja t. j. 5 do 6. Ženke nose ta jaja u sebi sve dok se mlade ribe ne izlegu: ove dakako nijesu izvrgnute toliko pogibelji, kao što su jaja. Imade morskih pasa, koji legu samo jaja, a i ta u malenu broju: 8 do 20. Koža je tim jajima vanredno tvrda i žilava, a to ih osigurava od proždrljivosti drugih životinja. Kod riba su u opće jaja izvrgnuta pogibelji, stoga ima malo riba, kod kojih broj jaja iznosi samo koju stotinu. Obično je u njih na tisuće i stotine tisuća i milijune jaja. Koljuška snese doduše samo 60 do 80 jaja, ali da ih bolje učuva, gradi gnijezda i mužjak ih brižno straži.

U lososa ih bude do 10.000, haringa snese do 40.000; u štuke ih je do 100.000; u šaranima do 700.000.Govori se, da bakalar nosi od 4 do 9 milijona jaja, a isto se tako misli o nekim

listovima, jeguljama, kečigama itd. (vidi *Kišpatić «Ribe» Zagreb 1893.)*

Iz ovo malo primjera, što sam prebrao iz ihtijologije, čini se, da je tu tako uređeno, jedno drugomu podređeno, da sve to skupa smjera na podržavanje i individua i vrsti, pa što jednima fali, primaju od drugih i obratno.

Što bi se moglo primijetiti protiv ovoga? Primjećuje se: neka se pazi na način, kojim smrt postupa. Pojavlja se na pr. kolera u jednomu mjestu: ona grabi stare i mlade, pametne i bedake, zdrave i bolesne, krepke i slabe: tu ne ima razlike. *(Paulsen l. c.)*

Pa što bi se moglo odatle zaglaviti? Da je to možda slijepa igračka prirode? Bila bi to igračka, kada bi koleričnì bakteriji za svoje uzdržavanje i rasplođenje imali neograničenu moć da tamane ljudske živote. Ali je za to u prirodi poskrbljeno. Ako je uvjetom njihovu rasplođenju ljudska smrt, taj isti ljudski život svojim trbušnim akcidima, naročito u nekim individuima, spravlja bakterijama smrt. Koleričnì bakterij kosi i nosi ljudske žrtve, ali su mu tu granice opredijeljene, priroda kao da je predvidjela, da bi bio u pogibelji ljudski rod i tomu je providjela, kada je postavila u ljudske neke individue otrov koleričnim bakcilima. — Inače se u ovom slučaju može kazati, da nam pojedine stvari, što više, mnoge stvari kao što i njihova upotreba, dosljedno i svrhovitost, nijesu poznate, a odatle, što nam nijesu poznate, ne možemo zaglaviti, da svrhovitosti tu ne ima, tim više, što se čisto opaža svrhovitost u mnogim stvarima.

Ne može se kazati, da nema svrhovitosti u nekim stvarima u prirodi, koje nam se čine, da su samo škodljive. Kušalo se pribrati iz prirode neke činjenice, koje se samo smatraju škodljivima, kao tobože da one vojuju za disteleologiju iliti uništenje svrhovitosti. Iskustvo nam je ipak iskazalo dajbudi za neke činjenice i predmete u prirodi, što ih se smatralo samo nekorisnima, da su zbilja imali i svoju korisnu svrhu i zauzimali svoje mjesto, koje je stalo u harmoniji s čitavom prirodom. Premda nam je nepoznata svrha premnogih stvari, ako znamo da ona postoji bar kod nekih i da je u skladu, za što bi morali misliti, da druge nemaju nikakove svrhe, već da su slijepo bačene na pozornicu svijeta, da su tu poput lutke, kojom se bezumna djeca igraju? Treba li zbilja, da poznamo intimno čitavu prirodu, najtajnije snošaje između tisuća i milijuna individua oko nas, razotkrivali

se oni ili se krili našim osjetilima. Ako bi zbilja trebalo to poznavanje meni, da utvrdim teleologiju u svijetu, ono bi daleko više trebalo onima, koji tvrde, da u prirodi ne ima teologije. Takovim treba više poznavanja, jer je na mojoj strani to, što u mnogim slučajevima bez sumnje mogu uvidjeti teolologiju; dok na protivnoj strani nema ništa, što bi stalo za slijepi slučaj.

Imade dakako nešto, što stoji i za disteleologiju, ali to stoji samo kada se postavi neka pretpostavka. Stoji za disteleologiju ona neugodna borba, kojoj su podvrgnuta sva bića, naročito čovjek, da bude čestit, a čestitosti u najviše slučaja ne postiže, ili ako je djelomično postigne, ona ga opet ne zadovolji. Neispunjene i nepostignute čežnje u čovjeku na prvi pogled nam kažu, kao da je ta priroda krnja i nepotpuna, da tu postoje čežnje, koje bi morale imati neku svrhu, ali da je ne imadu. Na prvi pogled čini se očito, da je neki slijepi slučaj, koji nešto stvara, a ne može se razabrati čemu to stvara ili bolje razabire se, da svrhe nema. Ovako se stvar shvaća, ali samo s jednoga stanovišta. To je stanovište: ova je priroda i početak i svrha svemu, pa i čovjeku. Tu mora svršiti sve dakle i čežnje, ako kakove postoje, tu i samo tu mogu biti zadovoljene. Izvan granica ove prirode utaman je što tražiti, jer je neumrlost duha ljudskoga tlapnja bolne fantazije. Naravno je i razumljivo, da onomu, koji se postavi na ovakovo stanovište iščezava teleologija i čovjek postaje nerješiva zagonetka. Ali kada se postavimo na pravo stanovište, to jest, da ljudski duh ne propada rasulom tijela, da je ovaj zemaljski život samo dio čovječjega života, tad nestaje poteškoća protiv teleologije, jer će ljudske čežnje biti zadovoljene u drugom životu.

Koje je od ova dva stanovišta solidnije i bolje odgovara umnim postulatima?

14. Kaos ideja u monističnoj filozofiji.

Karakteristično je, kakav metež ideja vlada u modernoj filozofiji. Potiskuje se u zakutak neumrlost ljudskoga duha, pa se traži izvor boli. Razumljivo je, da ga se ne može naći. Tada se prisilno poriče svrhovitost u prirodi, a tim čitavu prirodu pripisuje slijepom slučaju. Pa opet se tomu slijepom slučaju, koji možda nije drugo, već neki intimni, slijepi zakon u prirodi, priznaje neka svrhovitost, koja smjera na nešto, a to je neko dobro, što stoji u razvijanju i usavršivanju svih svojstava, te ih priroda čuva u sebi. Tamo smjeraju i fizični i moralni zakoni. Ali se opet pojavljuje pitanje. Kako da se riješi ovaj čvor: zašto ljudska čežnja za čestitosti — koja opet nije drugo već neki zakon — ne postiže svoje svrhe, to jest umirenja? Zašto vjerno vršenje etičkoga zakona, koji smjera i mora smjerati i da postigne neko dobro, ne postiže toga, već u najviše slučajeva to vjerno vršenje rada bolima i duševnim tjeskobama?

Kuša se taj čvor riješiti ovako: zlo, što sa sobom nosi krjepostan život pravedniku, nije zlo, već je to samo zlo na oko. Zlo nije, jer nevolje, borbe i kušnje, kojima je podvrgnut pravednik, čine, da krjeposnik postane još krjeposniji. — Ali se opet može pitati: ako krjepost pravedniku urađa u najviše slučajeva boli, čemu da ustraje na tom teškom i bodljikavom putu? Da krjeposniji dakle postane? To jest, da više trpi kada krjeposniji postane, da bude nesretniji, nezadovoljniji? ..... Tko bi se mogao snaći u ovom kaosu ideja, zaglavaka, koji se međusobno odbijaju, tru i uništuju?

Filozofija imala bi čovjeku biti žižak, koji bi mu dajbudi donekle mogao rasvijetliti tamne stranice ljudskoga žića. A kakvu uslugu pruža filozofija čovjeku u ovom slučaju?

T. zv. moderna filozofija, koja poriče neumrlost duha i čitavi svemir podlaže slučaju i besvijesnom razvijanju slijepih sila, gasi ljudstvu onaj svijetionik, koji mu iz daleka svijetli na debelom moru života, ostavlja ga u stravičnim tminama osamljena, bez pomoći, bez savjeta, bez nade, bez utjehe.

Ako je otrovna voda, koju pijemo, valja da je izvor otrovan. Želimo li da zdrave vode pijemo, zatvorimo izvor, odakle ona istječe: dokle god izvor bude otvoren, nužno će odatle istjecati otrovna voda.

Iz istine ne mogu izvirati otrovne posljedice. Ako istječu iz moderne filozofije, tad joj nije istina osnovkom.

Amerikanizam pri svijetlu evolucije.

Predavao: **O. Petar Grabić** god. 1911.
u zboru Franjev. bogoslovne mladeži u Zaostrogu.

„Samo kao teorija praktično primjenjenog umovanja, kao teorija „biološkog intelekta" u širem smislu riječi ima pragmatizam značenje i budućnost; kao čista teorija spoznaje promašio je svoj cilj".
Nastavni Vjesnik, knjiga XIX sv. 2 str. 95.
Dr. Vladimir Dvorniković.

1. Nastavni Vjesnik.

U ovogodišnjem je Nastavnom Vjesniku gosp. V. Dvorniković prikazao u svojoj raspravi «Pragmatizam, nova filozofska metoda» savremenu filozofsku struju, u učenom svijetu poznatu pod specifičnim imenom «Pragmatizam». Na nju se Dr. Dvorniković radi toga osvrnuo, jer je u Americi dosta jak korjen uhvatila, dok joj je Europa dosta neprijateljska. Novi smjer uza sve to ima dosta pristaša po europskim kulturnim zemljama, a i Njemačka ima njegova velikog zagovornika u osobi prof. Jeruzalema (Beč). Napredak pragmatizma u europskim zemljama u opće i Njemačke napose, koja je nami i po geografskom položaju dosta blizu, ponukovao je prof. Dvornikovića, da se i u hrvatskoj javnosti nešto o novoj metodi čuje i da se bilo koji sud o njoj izreče. Pisac je o pragmatizmu svoj sud izrekao. Dvornikovića zanosi američka filozofija i ako je se on mjestimice po kojom nepovoljnom dotakne. Njegova priznanja pragmatizmu više su nego laskava. Pisanjem veleučenoga gospodina raspravljanje o novoj metodi donekle je i kod nas u Hrvatskoj postalo

aktuelno. Sve da se i nije g. Dvorniković na novu filozofsku struju osvrnuo, ona nam se sama po sebi nameće, jer je usko spojena s najvažnijim problemima, kojima se ljudski duh zabavlja.

Mladi je doktor orisao pragmatizam u najširim potezima. Nije se toliko osvrtao na praktičnu primjenu pragmatističke nauke i ako je na nekoliko mjesta dovoljno, ali u kratko čitaoce «Vjesnika» na nju upozorio. Odlučio sam nešto opširnije o predmetu raspraviti i svoje misli širem općinstvu na razmišljanje priopćiti. Gledat ću upozoriti i na kobne posljedice, koje bi, pripustivši novu struju, nužno slijedile koli u intelektualnom toli u moralno-društvenom poretku, što je gosp. Dvorniković propustio učiniti. Pri kraju ću se osvrnuti na neke tvrdnje pisca «Nastavnog Vjesnika» i neke njegove stavke, koje mi se ne čine ispravnima, kritici podvrgnuti. Osobita će mi briga biti da pokažem nedostatak evolucijonog gledišta, gdje gosp. pisac, nalazi solidnu bazu nove američke nauke.

2. Praktična vrijednost kao kriterij.

Što je pragmatizam? Koja je njegova unutrašnja vrijednost i za čim on u opće teži? U ovom se pitanju ne ću osvrtati na druge spisatelje, koji su katkad iz svojih osobnih ciljeva smisao pragmatizma u drugom svijetlu prikazali, nego ću se poslužiti djelom[1]) samoga oca američkog sustava Wiliam-a James-a i samim njegovim riječima pokazati pravi smisao nove metode.

Pragmatizam je nastao nužnom evolucijom. Toliko je tih bespredmetnih , štetnih, beskorisnih trzavica u filozofskom svijetu, da se skrajna nužda osjećala, te se nađe modus vivendi. Tu je ulogu pragmatizam na se uzeo (um philosophische Streitigkeiten zu schlichten). Filozof raspravlja o monizmu, o pluralizmu; pita se o usudu i slobodnoj volji; istražuje, da li je svijet duhovan ili materijalan. Na ova i slična pitanja odgovora se oprečno. Da se ta opreka odstrani, dolazi nova metoda, koja kaže, da slična pitanja mogu imati i neimati vrijednosti. Ako se želi vrijednost kojega filozofskog problema ustanoviti, prisiljeni smo utećі se kriteriju praktične vrijednosti, u čemu se zapravo i sastoji osnova, bitnost, duša James-ova pragmatizma. Pragmati-

[1]) Der Pragmatismus von William James aus dem Englischen übersetzt von Wilhelm Jerusalem Leipzig 1908 Klinghart.

stu je James-ova kova, prije nego će i započeti koje filozofsko pitanje raspravljati, prva zadaća, da zada sebi pitanje: koju će praktičnu korist od toga crpsti. Ako mu ne pođe za rukom da praktičnu stranu otkrije, tad se on s pitanjem jednostavno i ne bavi, jer su za nj slična pitanje beskorisna, pa po tom i suvišna.[1])

Po priznanju profesora Harwardske univerze pragmatizam nije nešto bitno novo. On se slaže s nominalizmom, dok samo pojedine stvari kao takove razmatra; ruku pruža utilitarizmu, dok samo praktičnu stranu pitanja riješava; s pozitivizmom je sklopio pobratimstvo, jer se bore proti svim suvišnim metafizičkim petljanjama. On (pragmatizam) se nalazi sveđerno u bojovnom raspoloženju proti svim vrstama racionalizma.

Nijesu mu mile neke stalne istine, nepromjenljiva načela. On je antidogmatičan. Ne priznaje ništa, izim svoga praktičnog metodičkog stanovišta.

3. Hodnik u filozofiji.

Talijanac Papini, pristaša nove metode, hotio nam je na priprosti način pokazati snošaj pragmatizma i najraznovrsnijih filozofskih nazora, koji u svijetlu vladaju. Čujmo ga!

Pragmatizam je poput hodnika u prostranom svratištu. U njemu se nalazi bezbroj soba, a sve imadu izlaz u hodnik. Vrata su svih tih bezbrojnih soba prama hodniku okrenuta. U jednoj sobi nalazimo čovjeka, koji se posvetio nauku u ateističnom smjeru; u drugoj sobi vidimo čeljade sklopljenih ruku, na koljenima, gdje se svom Bogu klanja i za milost prosi: u trećoj kemičar proučaje tijelo i vlastitosti mu označuje; u četvrtoj se sobi metafizičar umara svojim idealizmom; dok u petoj materijalista i sami pojam metafizike hoće da sruši.

Sva se ova spomenuta gospoda nahode u svratištu, a svi moraju da kroz hodnik prođu, ako će na polje. Kao što god oni moraju kroza nj proći, tako i najoprečniji filozofski nazori treba da prođu kroz pragmatističnu metodu. Ona im mora dati putni list za savremenu filozofiju. Ako njezini činovnici pronađu, da koji nazor, pa bilo teistični ili ateistični, imade barem neku praktičnu vrijednost, tada mu izdaju putnicu, i on je već ispravan i istinit. Ne pođe li im za rukom to pronaći, onda je on bespredmetan, nesavremen i neispravan.

[1]) l. c. „Sie müssen aus jedem solchen Wort seinen praktischen herausbringen, müssen es innerhalb des Stromes Ihrer Erfahrung arbeiten lassen".

4. Što je istina?

Pragmatizam je navijestio nemilosrdnu borbu svim oblicima racionalizma. Ne priznaje stalnih načela, a na sam spomen dogmatizma spopadaju ga ježuri. Uza svu svoju prirođenu odvratnost od stalnih načela, ipak je pragmat. uzeo u pretres pitanje istine, koja na prvi mah odiše dogmatizmom. Buduć pitanje o istinitosti naših spoznanja odveć važno i temeljno, ne će biti izlišno, ako prikažemo stanovište nove filozofske metode, koja je otvorila vatru na sva moguća stara intelektualistična mišljenja o istini.

Na pitanje: što je istina, odgovara James: Istina je, kako nam svaki rječnik tumači, svojstvo naših predstava. Ona ne označuje ništa drugo, nego sklad sa stvarnošću (Ueberenstimmung mit der Wirklichkeit); kao što neistina taj sklad diže.

Dobro kaže James, da se u gornjoj oznaci istine slažu i intelektualiste i pragmatiste. Između intelektualista svrstava u prvi red pristaše skolastične filozofije, koja zbilja označuje istinu kao i James: Veritas est adaequatio rei et intellectus — La verité est l'accord d'une chose avec une pensée.

U ovoj površnoj oznaci pragmatista ne opaža velikih poteškoća. No kad se sastavni djelovi oznake dublje promotre, onda se vide razlozi nesuglasja. Nesuglasje počinje, kad se želi doznati sama narav sklada (Uebereinstimmung) i stvarnosti kao takove.

Intelektualiste naučavaju, da su naše spoznaje onda istinite, ako one odgovaraju realnosti. Na primjer moj sud: Petar je pošten, onda je tekar ispravan, ako je Petar zbiljno, u stvari takav; ako pak nije, onda je ovaj moj konkretni sud netemeljit, neispravan, neistinit.

Pragmatista ovo i slično pitanje rješava drugim kriterijem. On prvo svega pita: koja mu je praktična korist od nekog spoznanja? Bi li jednako u praksi vrijedilo da se pitanje riješi jesno ili niječno? Svaku istinu treba primijeniti na praksu i tekar joj onda dati priznanje.

James ovako označuje istinu: Naša su spoznanja onda istinita, ako ih mi možemo usvojiti, njima se poslužiti, učiniti ih djelotvornima i u praksi ih ovjeroviti (verifizieren). Naše su predstave neistinite, kad ih nije moguće ovjeroviti.

Pragmatista ne ide za istinom kao za svojim ciljem, nego je traži u toliko, u koliko mu je to nužno da udovolji bilo kojoj potrebi svoga života (zur Befriedigung irgendeines Lebensbedürfnisses).

Na dosta praktičan način hoće James da nam osvijetli pragmatističnu istinu. On kaže: ako su u šumi zabasam, te se namjerim na kakvu oputinu (Kuhweg), za me je od velike važnosti, da si na kraju te oputine kuću predstavim. Ako to učinim i jednim pravcem slijedim, tad ću se bez sumnje spasiti. Moja je predstava, kako umuje James, ovdje istinita, jer je korisna, bez obzira na to, da li kuća zbilja onkraj šume opstoji ili ne. Praktična vrijednost istine mjeri se po tom, kako neki stalni predmeti u nekim određenim životnim prilikama na nas djeluju, kao što je umišljena kuća blagotvorno djelovala na James-a.

Nauku o istini pragmatizam upopunjuje kad kaže, *da je ono istinito što je korisno, i da je ono korisno, što je istinito.*

Ne smeta ništa, što se pragmatizam postavio na stanovište praktičnog subjektivizma i što je navjestio očajnu borbu svim dosadašnjim filozofskim nazorima te se zaogrnuo plaštem evolucijonizma. On se u mnogočem slaže s toliko puta osuđenim dogmatizmom.

Pragmatizam nije stisnuo djelokrug svoga spoznanja u uske granice utilitarizma. On se ne žaca ustvrditi, da mi imademo i takovih ideja, koje nijesu uvjetovane (iskustvom?), nego su apsolutne i neopozivne istine. Takove ideje nazivljemo *definicijama i principima*. Da je jedan više jedan $1 + 1 = 2$, li da je $2 + 1 = 3$; da je bijelo više različno od crna, nego li od siva; da svaki učinak pretpostavlja uzrok, to sve u sebi krije načelno stanovište, koje je bez opoziva istinito. O sličnim načelnim pitanjima možemo reći: što je jednom kao istina utvrđeno, ostaje uvijek takovim, po tom je istina vječna. Ako istaknuta načela na realnost primijenimo u. pr. na jedinicu, na stvar koja je bijela ili na koji učinak, naša će se načela kroz sve vijekove na jednak način primijenjivati. Može se dogoditi, da mi u pojedinom slučaju, što se tiče primjene, i pogriješimo, ali će ta pogreška ostati u načinu naše primjene, a nipošto u načelima kao takovima.

Ovim načelima ne smijemo poreći praktične vrijednosti. Ona su nam provodić u životu. Naše apstraktne ideje usporedujemo, na njima osnivamo istine logičnog i matematičnog reda i s pomoću njihovom unosimo poredak i u osjetne činjenice. Neprocijenjeni je plod, koji se opaža, ako se teorije s konkretnim činjenicama zgodno spajaju. Ako smo po načelima predmete lijepo uredili, tada za svaki i pojedini predmet nije potrebito toliko puta naglašeno pragmatistično ovjerovljenje (verifikation). Mi smo u svojoj pameti tako uobličili neke norme, po kojima se dadu i vanjski predmeti skroz dobro urediti.

Naša apstraktna načela nijesu nipošto podvrgnuta našoj samovolji, niti se s njima možemo igrati kao ni s onim, što smo iskustvom stekli. Bila nam ugodna ili neugodna, moramo se, ako smo dosljedni, po njima ravnati. Pravila zbrojidbe bilo za dužnika bilo za vjerovnika jednako vrijede. Ona su jednako vrijedna u zbroju rashoda kao i prihoda. Čovjeku je ugodno, kad zbraja prihod, a obuzima ga čuvstvo neugodnosti, kad sračunava svoje dugove.

Matematička je istina tu, pa joj se ne može protusloviti. Naš je duh sapet, ograničen. Te mu je granice zacrtalo zdravo mišljenje. Naše umne predstave moraju da budu u skladu sa stvarnosti, pa ona bila konkretna ili apstraktna. Kad ovo ne bi pripuštali, izložili bi se beskonačnom zavaravanju i nedosljednosti.

5. Ni za Boga ni proti Njemu?

Glavni osnovatelj moderne pragmatistične metode, James, bavio se u svom opsežnom radu vanrednim zanimanjem religioznim problemom. Ako bi mimoišli religiozno naziranje pragmatista, imali bi o njem nejasnu sliku. Koliko se god moderni duh otimao i tuđio religiji, James nam je svojim opširnim djelom «The varieties of religions experience 1902», pokazao, da je religijsko pitanje duboko uvriježeno i u modernom čovjeku.

Pojam nam je istine u novoj metodi poznat. Nastaje pitanje: kako pragmatista barata ovim pojmom u području religije?

Kao u filozofiji tako i u religiji imamo bezbrojnih nazora, koji su kadikad u najočitijoj opreci. Koje stanovište zauzima pragmatistična metoda prema svim tim teorijama?

Po svojim načelima ne smije ona da zabaci niti jedne bilo koje hipoteze, teorije, samo ako ta ima u sebi snage da na život upliva. Općeniti pojmovi kao i osjetni utisci vrijede pragmatisti u koliko se iz njih može korist izvući. Nije li pak od njih koristi tada su bez vrijednosti, bez značenja. Značenje bilo koje teorije mjeri se po stupnju probitka. Neka će nauka biti tekar onda istinita, ako je upotrebljiva bilo sama u sebi bilo u odnosu s ostalim probitcima našega života.

Pragmatizam , ako hoće biti dosljedan, ne smije nikakva religioznog oblika osuđivati.

James svijestan zadaće, koju mu je njegova metoda nametnula, ulazi u prostrano carstvo najrazličnijih religioznih nazora i tu hoće da vrši ulogu pomiritelja.

Upire prstom u neoborivu činjenicu, da naše doba, odnjihano pozitivizmom, ne nalazi one životne hrane, koju je prvo teizam svojim pristašama u obilnoj mjeri pružao. Po sudu uvaženog pragmatiste današnjim duhom vremena bi najviše vladala ideja panteizma. U ovoj teoriji božanstvo ne bi bilo različno od samih stvari.

James priznaje uzvišenost ovom vjerskom shvaćanju. On ga uvažuje s toga, što to shvaćanje svojim pristašama daje religioznu utjehu. No ipak mu zamjera, što je čovjeku i njegovim potrebama dosta otuđeno. Idealni panteizam izgleda preotmjen za svijet pun bijede i nevolje. Čovječanstvo je potrebnije onakog božanstva, što je blizu njegovim zemaljskim bijedama i nezgodama, nego li takoga, koje bi po svojoj uzvišenosti stanovalo i u sedmom nebu.

James osuđuje idealni panteizam, ali ga i pripušta. Radi toga mu ne niječe vrijednosti, jer u njemu pristaše nalaze religioznu utjehu, korist. *(Kriterij: praktična usluga).*

James se dalje ograđuje, pa kaže, da pragmatizam ne naginje materijalizmu. On nema ništa proti teološkom naziranju u religiji. Ako je i ova misao vrijedna, ako ona ima upliva u životnim potrebama, kako bi je pragmatizam i mogao zabacivati!? Čovječanstvo u svojoj nevolji nalazi utjehu u Bogu, u absolutnom biću, odatle njegova praktična vrijednost, po tom i istinitost. — I u ovom je nazoru obični pragmatistični kriterij — *korist.*

Nastaje pitanje: Kako će se pragmatista snaći, kad bi imao da opravda i samu negaciju religije,ateizam? Ne će se on ni u ovoj dosta teškoj situaciji izgubiti. Dođe li, piše James, vrhovno

biće (das absolute) u protivnost s drugim praktičnim istinama, koje su mi nužne i kojih se ja (James) ne mogu radi vrhovnog bića, odreći, što mi je tad činiti ko pragmatisti? Jednostavno ću prepustiti vrhovno biće njemu samom i njegovoj sudbini (So gebe denn ich persönlich das absolute auf. Str. 50.)

6. Samoljublje vrhovni kriterij istine.

Ne ću se osvrtati na genezu nove metode, nego ću se u kratko osvrnuti na neke glavne točke nove nauke i opaskama ih popratiti.

Pragmatizam je došao, po nauci prvaka James-a, da unese mira i reda među razne filozofske nazore. Jeli taj cilj postigao? Nije.

Prvu su metodičnu pogrešku počinili pragmatiste, kad su svoje ubojito oružje okrenuli proti racijonalizmu. Očita je borba. kako to James kaže, između njegove metode i racionalizma. Neprijateljsko raspoloženje pragmatista čini ih absolutno nesposobnima, da izvrše svoje mirovno poslanstvo u filozofskom svijetu. Svrha, za kojom je pragmatizam išao, nije postignuta.

Dobro opaža uvaženi učenjak Dr. Gutberlet, da je borba pragmatizma proti racijonalizmu umišljena, borba proti vjetrenjačama. James nije dao pravu sliku racijonalizma, nego ga je u krivom svijetlu prikazao. Po srijedi je ignoratio elenchi. On kaže, da je za racijonaliste istina prosta apstrakcija bez veza sa stvarnošću, koje se moramo držati radi njezina imena. Ovako ni racijonalizam ni najokorjeliji idealiste ne shvaćaju istine, niti na ovaj način zanemaruju stvarnosti. Iz ovoga se vidi, koliko je netemeljita i neosnovana borba pragmatista.

Sasvim je klimav temelj, na komu je James pojam istine osnovao. On gleda na praktične posljedice neke istine, a ove opet oslanja na skrajnji voluntarizam. James uvažuje religijozni problem. On mu priznaje vrijednost. Ateist nije. No ako dođe vjersko pitanje opstojnosti vrhovnog bića, Boga, u protimbu s drugim istinama, njemu milima i dragima, što će tad učiniti s religijskom istinom, s pitanjem Božje opstojnosti? On će tu istinu, kako sam kaže, jednostavno napustiti.

Na što se konačno svodi istina? Na krutu samovolju. Kad bi se u praksi provela načela nove metode, nastupilo bi potpuno

bezvlađe, anarhija. Ni pol jada, što bi ta anarhija zavladala u odabranom krugu filozofa, nego bi tu najvećma patio privatni i javni moral i društvo uopće. Ako bi se pripuštalo načelo, da se vrijednost istine mjeri po praktičnim konsekvencijama, lako je razumjeti, što bi razvratni elemenat, koga svederno u svijetu ima, svojim istinama smatrao i kako bi ih zgodno, a usput i opravdano, provađao u praksi.

Mogao bi ko reći, da pragmatizam nije imao na umu ove moje dedukcije. To je suvišno pitanje. Ljudski duh sveđerno iđe za izvađanjem. Psihički je zakon, da se iz predpostavaka izvodi zaključak.

Pragmatizmu bi krivo učinili, kad ne bi čitaoce upozorili na nauku njegova osnovatelja, koja se na prvi mah iz temelja protivi našim izvodima.

Spomenuo sam, da James priznaje neku vrstu vječnih istina, kao što su $1+1=2$, $2+1=3$, svaki učinak ima svoj uzrok. Ove su istine apsolutne vrijednosti, vrijede za sva vremena. One vrijede bez obzira na praktične posljedice. Ako dužnik ima da isplati vjerovniku 1000 kruna, to ovaj broj vrijedi i za dužnika i vjerovnika, ali sa s kroz oprečnim praktičnim posljedicama. Dužniku je ovaj broj radi duga neugodan, a vjerovniku ugodan, jer mu se povećaje prihod.

Jeli ispravna ova istina James-ova? Bez dvojbe da jest. Neispravno je, što je James pojam istine i njezinu vrijednost oslonio na praktičnu korist, kao što je to učinio u religioznom pitanju. Njegov cijeli sustav izgleda proturiječan. Na hiljadu mjesta tvrdi: istina je jedno te isto što i korist, njezina se cijena označuje u praktičnim posljedicama, a kad tamo on sam dolazi do zaključaka, koji se posve protive njegovim praktičnim nazorima.

Što se tiče religioznog problema, James-ovo riješenje nikoga ne zadovoljava. Misticizam, idealni panteizam, evolucijonizam primjenjen na religiju, monizam kao i teizam on jednako odobrava. Nikakvo religiozno stanovište ne osuđuje, niti ga kritici po svojim načelima može da podvrgne. Tko će igda reći, da njegovo religiozno stanovište za njega nema praktične vrijednosti, bio to pristaša koga mu drago religioznog sustava ili se očitim ateistom priznavao? Što Jamesova metoda ne bi svakoga zadovoljila, to i nije sve zlo. Ali je mnogo gore, kad njegov nauk ruši i sam princip proturiječja. Kako će n. pr. pragmatista odgo-

voriti na pitanje, da li opstoji Bog? On će to pitanje riješiti s da i ne, već prama tomu, kako tko želi. Tko ne vidi razliku između da i ne, onda je tomu zatvoren put k zdravom umovanju.

7. Apologija Dr. Dvornikovića.

Nova je nauka navijestila oštru borbu svim oblicima filosofskog racionalizma. Po njoj nema istine, nego ju ljudski duh prema bilo vanjskim bilo unutrašnjim potrebama stvara i ništi.

Kako je nastala ova nauka i što je na nju najviše utjecalo?

Na ovo nam pitanje odgovara Dr. Dvorniković i upozoruje ns na zdravu stranu nove metode. (One stavke, u kojima je profesor izrazio svoje mišljenje, podcrtat ćemo, jer ćemo se tijekom raspravljanja na njih pozivati.):

«Cijeli pravac pojavio se u prvu ruku samo kao neka reakcija i to na današnji novi kantizam i uopće sve one filozofske pravce, koji ustraju na nekoj posvemašnjoj samostalnosti i unutarnjoj autonomiji filozofske spoznaje, te idu za problemima onako, kako im se iz samog stvarnog tijeka promatranja nadaju, bez obzira na ostale kakove motive.... I pragmatizam na sličan način, ne samo da *posve zdravo i ispravno reagira* na besposlene i nekorisne probleme današnjih pravaca(?), nego u isti mah radikalno sve odmah trpa pod jedino «apsolutno» praktično gledište. *Jer ne ima sumlje, da je u samom pravu toga reagiranja pragmatičkog neka izvjesna (?) zdrava jezgra, neki posve nužni momenat, do koga se moralo doći (?) na osnovi novijih bioloških nauka descendentne teorije i evolucijonistične psihologije (?!)*

Samo genetično shvaćanje cijele duševnosti ljudske pa i filozofskog umovanja, koje je samo jedan dio njezin, mora se doista oštro da istakne protiv današnjih neokantovaca (i skolastika o. p.), koji misle, da je filozofiranje neka posebna djelatnost sa nekim posebnim principima..... Istom dugi niz godina, tek onda, kad bude biološko-evoluciono gledište dovoljno primijenjeno na psihologiju umne funkcije čovjeka i kad se bude (?) ne samo ontogenetski, nego tako rekavši i filogenetski umni razvitak čovjekov istražio, onda istom će se moći i u teoriji spoznaje ostvariti ono, što misli pragmatizam da je već gotovo dao i ostvario..... Samo kao teorija praktično primjenjenog umovanja,

kao teorija «biološkog intelekta» u širem smislu riječi ima pragmatizam značenje i budućnost...

Tek zadnja perioda razvijenih bioloških nauka, *perioda jednoga Darwina, Spencera i Haeckela, mogla je da proizvede takovu pojavu, kao što je pragmatizam*». Nastavni Vjesnik, l. c.

Pomnjivi će čitalac razabrati, da je Dr. Dvornikoviċ dosta toga ustvrdio, a da se nije htio upuštati u dokazivanje svojih tvrdnji, jer mu nije bilo na umu u jednoj ograničenoj raspravi filozofske naravi donositi dokaze za evoluciju. Po mojem mnijenju bi pisac bio bolje učinio, da je u prikazu pragmatizma ostao u granicama filozofske argumentacije i da se nije upuštao u neke tvrdnje o prirodnim znanostima, koje su skroz problematične naravi. Jer je Dvornikoviċ prešao na polje, koje nema upravne sveze s filozofijom, upozorit ću na dva glavna razloga, s kojih gosp. pisac pristaje uz pragmatističku metodu.

Dr. Dvornikoviċ kaže, da je pragmatizam «neki posve nužni momenat, do koga se moralo doći na osnovi novijih bioloških nauka, descendentne teorije i evolucijonističke psihologije». Kao zagovaratelja i predstavnika bioloških nauka *od živućih pisac spominje samo Haeckela.*

Nastojat ću dokazati, da evolucijonistična psihologija, osobito ona, koju Haeckel naučava, nije tako solidna baza, kako g. pisac misli.

Drugo je, što ću istaknuti proti piscu Nastavnog Vjesnika, da se duševnost ljudska osobito njezino umovanje ne da svesti ne samo na prosti biološki oblik, nego se ne da svesti niti na područje psihičkih pojava, koje opažamo u dušoslovlju životinja (zoopsihologija).

Oko ove se dvije točke Dr. Dvornikoviċ vrti u raspravljanju i nalazi solidnu bazu nove američke metode.

Da vidimo!

8. Prirodoznanstvena mitologija.

Počet ću s Haeckelom, koga gosp. Dvornikoviċ uvažuje, kao i još tkogod u Hrvatskoj, premda je taj «učenjak» u drugim kulturnim zemljama, u Njemačkoj, Francuskoj, Belgiji radi svojih pustolovnih tvrdnja i falzifikata dosta omražena ličnost.

Što Haeckel drži o psihologiji? On kaže: «Prirodno poimanje duševnog života ukazuje se u životnim pojavama, koje su sve vezane na jedan materijalni supstrat. Ovu materijalnu bazu psihičkog djelovanja nazivljemo psihoplazma (?) i to s toga, što se kemičnom analizom dade utvrditi, da je tijelo i da pripada skupu drugih tjelesnih plazma, koje se sastoje od raznog spajanja ugljika, što je temelj svim duševnim pojavama (.... d. h. jener einweissartigen Kohlenstoffverbindungen, welche sämtlichen Lebensvorgängen zu grunde liegen. Haeckel, Welträtsel, s. 45). Jenski profesor nastavlja dalje: «Kod viših je životinja, koje su snabdjevene živčanim sustavima i osjetnim organima nastala iz psihoplazme nevroplazma (?). Naše je poimanje u ovom pravcu materijalistično, ali je i empirično, prirodno. Znanstveno iskustvo ne priznaje sila, kojima baza, temelj nije materijalan. Nema duhovnog svijeta, koji bi nadilazio samu prirodu. — Kao sve prirodne pojave, tako i one duševnog života podvrgnute su vrhovnom zakonu jedinstvenosti supstancije». Haeckel l. c. p. 45-46.

G. Dvornikoviċ se nada, da će umni razvitak čovjekov ne samo ontogenetski nego i filogenetski biti istražen i to u svijetlu evolucije, kako su je naučavali Darwin, Lamark i Haeckel, pa tekar onda, da će se i nova metoda moći prilagoditi višim formama ljudskog umnog razvitka.

Stavka gosp. pisca srodna je s naukom Haeckela, koji u svom djelu Die Welträtsel ima dvije točke pod naslovom «Ontogenetische Psyhologie» i «Phylogenetische Psyhologie».[1])

Što znači «Ontogenetische Psyhologie»? U našem riječniku bilo bi pitanje o postanku duše i njezinih moći. Ovo pitanje Haeckelu nije zadalo puno briga. On ima ključ za rješenje najtežeg problema. To Ariadnino klupko bilo bi Haeckelov Substanzgesetz. Sve se razvilo iz jednog prvotnog oblika, pa i duša sa svom svojom diferencijacijom. Ako bi se pobliže željelo znati tko je otac čovječje psihologije, jenski mu profesor bez oklijevanja odgovara: «Za monističnu je filozofiju sigurna povjesna činjenica, da čovjek potječe neposredno od majmuna, a posredno od nižih vrsta hrptenjačnih životinja». Welträtsel s. 43.

[1]) Opaska: Ontogenetska evolucija znači razvoj jednoga individuuma od početka stanice do savršenoga bića. Filogenetska je evolucija razvoj jedne vrsti iz prvobitnih oblika, kao što bi evolucija htjela uvesti filogenetski razvoj viših životinja iz jednostavnijih nižih". (Prof. O. Vuković).

Značenje «Phylogenetische Psyhologie» bilo bi o postanku i postepenom povjesničkom razvoju duše iz nesavršenijih oblika psihe. Koji nam odgovor na ovo inače dosta teško pitanje daje monizam?

Haeckel se u ovom pitanju slaže s Englezom Romanesom, koji kaže: «Mišljenje i moć apstrakcije kod čovjeka se razvilo malo po malo iz mišljenja i predstava (Vorstellen) bliže svojte hrpteničara; naše duševne pojave kao što su: razum, govor, svijesnost, to se razvilo pod utjecajem djedova ili pradjedova čovjeka, a ti su majmuni ili polu-majmuni (Affen und Halbaffen)». Haeckel l. c. p. 53.

9. Istovjetnost psihologije i fiziologije.

Prvo nego se osvrnem na razne učenjake i iznesem njihove nazore o monističkom shvatanju ovoga problema, iznijet ću neke dokaže unutrašnje vrijednosti, koji nikako ne pripuštaju, da se duševni, psihički pojavi istovjetuju sa inim, kojima je područje biologija.

Je li nam, znanstveno govoreći, dozvoljeno, da duševne pojave stegnemo u granice fiziologije?[1])

Što može da nađe fiziolog u pojavama, kojima je područje prostrani živinski svijet? On će bez dvojbe naći mišično stezanje (contrazioni muscolari). Naići će na eletrično organičko titranje. Upoznat će i druge fiziološke momente, ali s ovim ni najmanje nije riješen problem duše bilo kod čovjeka bilo kod živine. U živućem organizmu i kemičar nalazi polje svoga rada, dok proučava spoj i otpor kimičkih elemenata, a da nas ne uvodi u tajnu psihičkog svijeta.

Duševni su pojavi po svojoj naravi nešto drugo, nego fizikofiziološki. Njima se ne može primijeniti zakon energije u onomu smislu, u kojem ga opažamo u fiziko-fiziološkom svijetu primjenjena.

Osjećanje je duševni pojav. Ono nije samo jedan oblik fizičke energije. Buduć nije oblik fizičke energije, između nje i osjećanja kao takova ne može da bude onaj spoj, koji opstoji

[1]) *Biologija* je znanost, koja se bavi živućim bićima, organizmima. Njezini su djelovi: *morfologija,* koja ispituje bilo vanjske bilo unutrašnje oblike života; *fiziologija,* koju istražuje životne funkcije bića.

između učinka i uzroka. Sa strane osjećanja ne opažamo nijednog mekaničkog ekvivalenta, koji je nuždan za transformaciju energije u psihičnom svijetu.

I ako se zakon mekaničke energije ne da primijeniti u području psihologije, nije nam dozvoljeno ustvrditi, da između fiziologije i psihologije nemamo uskoga spoja. Psihološke pojave, i ako se ne dadu svesti na fiziološke, ipak jedne na druge utječu.

Uzmimo na primjer psihički pojav, koji se osjeća pri razmatranju boja, pak će nam biti očit odnošaj između fiziologije i psihologije, a da nijesmo prisiljeni jedan i drugi pojav uzimati pod monističkim vidom. Odnošaj se opaža ne samo između našega osjećanja i svijetlog valovlja, koje uzrokuje neke fizičko-kemičke promjene u našim očima i živčanom aparatu, nego se opaža uski spoj između ovih fizioloških zadnjih pojava i našega osjećanja kao takova.

Eterično valovlje u stalnoj daljini i u stalnom broju titraja uzrokuje fiziološki pojav primanja svijetla (fotoricezione), a ovaj opet u nama prouzrokuje osjećaj, po komu sudimo, da je nešto crveno.

Monizam uči, da je psihički svijet jedan te isti sa fizičko-kemičkim i fiziološkim. Gdje su dokazi? Monizam u realnosti sve duševne pojave, donapokon i misli ljudske, svodi na nekakav zbroj materijalnih djelovanja naših možđana. Gdje su dokazi ovoj tvrdnji? Fizika ih ne poznaje; u područje fiziologije to ne spada; a psihologija ima svoje posebno objektivno stanovište, koje se ne da svesti ni na jednu ni na drugu granu prirodnih znanosti.

Takova je razlika između fizičkog i psihičkog carstva, da je to iole upućenu i zdrave pameti čeljadetu očito.

Dr. Stumpf upozoruje, da je monizam nastao iz nužne samoobrane proti dualizmu, a uza sve to činjenice stoje, koje se ne dadu zanijekati: Fizičke su stvari prostorne, podvrgnute su zakonima geometrije i fizičke matematike; dočim su duhovne pojave neprostorne. One se ne dadu mjeriti ni u duljinu, ni u visinu, ni u širinu.

10. Haeckel pred sudom Wundta i Paulsena.

Našoj javnosti je već ponešto poznato, što prvi učenjaci drže o Darwinovu, Lamarkovu, a osobito o Haeckelvu evolucijonizmu.

Ne ću iznositi pa ni najopravdanijih i znanošću utvrđenih prigovora onih učenjaka, koje se dandanas obilježuje apriorizmom, natražnjaštvom, nekakvim znanstvenim klerikalizmom, nego ću se poslužiti prigovorima onih umova, koji su i kod glavnih evolucijonista u velikoj cijeni.

Cijenim, da nema jednoga, koji se je iole bavio modernom psihologijom, a da mu nije poznato ime Wilhelma Wundta, jednog između najpoznatijih modernih dušoslovaca.

Što on sudi o teoriji evolucijonista? Wilhelm Wundt u svojoj raspravi: «*Die Methaphysik in der Naturwissenschaft der Gegenwart*» pruža nam dragocjenih priznanja.

Svima nam je dobro poznato, a to i sam Wundt ističe, da naše doba zazire od metafizike, nadosjetnoga, transcendentalnoga. Pored svega toga. upravo je onima, koji hoće da svaku metafiziku pobiju, polazna točka metafizika, nadosjetno. Ovo nam jasno dokazuje, da je u ljudskom duhu klica težnje za metafizikom, koja se ne da tako lako iskorjeniti («... interessante Zeugnisse für den unausrattbaren speculativen Trieb des menschlichen Geistes»).

Novo je doba nastojalo da sagradi zgradu filosofskog i strogo znanstvenog spoznanja, neovisno od starog filozofskog naziranja, ali je sada jasno, da moderna metafizika ne samo da nije porušila onu prošlih vremena, nego pače da i stara uz najnoviju može opstojati. Noviji nazori i ako se ponose neovisnošću i slobodom, ipak se u njima odrazuje sva prošlost metafizike.

Wundt se osvrće na tri zastupnika moderne prirodne znanosti, koji su predstavnici triju savremenih struja metafizike. Najpoznatiji zatočnici modernog prirodoznanstvenog evolucijonizma jesu: Ernest Haeckel, Wilhelm Ostwald i Ernest Mach.

O posljednoj dvojici ne ću isticati Wundtova mišljenja, jer to nije potrebno za poduzeti cilj. Ograničit ću se na samoga Haeckela.

*

Haeckelovo je djelo «Welträtsel» po broju i veličini izdanja kvantitativno najuspjelije djelo moderne pučko-filozofske knji-

ževnosti. Ono je predmetom najžešćih napadaja, s kojima Wundt ne će da se bavi. Njega zanima samo metafizička strana Haeckelova raspravljanja. Poznati psiholog vadi srčiku nauke jenskog prof., pa je ovako zaobljuje: «Sve su stvari sastavljene od materije (Stoff) i sile. Materija se sastoji iz teške tvari (Masse) i laganog etera. Ovo dvoje nije mrtvo, nego se njihova životna snaga ukazuje u ćućenju (Empfindung) i u htijenju (Wille). Ovo je vezano na gibanje (Bewegung) materije t. j. atomi kod spajanja (Verdichtung) osjećaju neki užitak, dok se pri rastvorbi ćute nevoljko. Svako izvanjsko spajanje elemenata prati užitak kao i spolno družcnje. Osjećaj i težnja atoma se u organskoj naravi razvija do celule, a ova opet postiže svoj najveći stepen u duševnim celulama, koje se dijele u sjetilne celule i u one htijenja (Empfindungs- und Willenszellen). U ovim se najvećim i najsavršenijim razvojnim oblicima materije odrazuju razna čuvstva i težnje, u čemu i sastoji svijest i misaoni svijet.

Glasoviti Njemac upozoruje nas na srodnost misli, koje vežu Haeckelovu, tobože na prirodi osnovanu, filozofiju s najstarijim fazama filozofije. Upire prstom u mlađu jensku školu; napominje sličnost misli s Empedoklom i Demokritom, pa zaključuje: «Haeckelov nam Weltsrätsel pruža majstorski primjer kako onaj koji hoće da bez velike brige i bez proučavanja povjesti ljudske misli stvori sebi svjetski nazor prama svojoj potrebi, uvijek počinje *poezijom i bajkom.*

Na drugom mjestu pak isti spisatelj veli: «*Haeckel nas sa svojim Welträtsel-om uvodi u sredinu pjesničke i na pol bajoslovne spekulacije*».[1])

Naveo sam sad jednoga od najuvaženijih, ako ne prvoga zastupnika njemačke filozofije, koga moraju radi njegove op-

[1]) Kultur der Gegenwart. Systematische Philosophie, god. 1908. Wilhelm Wundt, Metaphysik, str. 122—125. Ova dva zadnja navoda zaslužuje u izvorniku prenijeti bilo radi njihove znamenitosti, a bilo radi vjerodostojnosti prijevoda:

„Sie zeigen (Die Welträtsel) an einem mustergültigen Beispiel, dass, wenn jemand, ohne sich viel um das zu kümmern, wass die Geschichte des Denkens bis dahin geleistet hat, frisch und fröhlich daran geht, sich seine Weltanschauung nach eigenem Bedürfniss zu modeln, er immer wider da anfängt, wo auch die Philosophie angefangen hat, mit Dichtung und Mythus".

„Haeckels Welträtsel", die jüngste dieser Erscheinungen führen uns mitten hinein in eine poetische und halb mythologische Spekulation".

sežne, gotovo svestrane naobrazbe i naši Haeckelovi da uvaže. Ne samo da ga cijeli učeni svijet radi zasluga i naobrazbe cijeni, nego se sam Haeckel u svom spomenutom djelu ovako o Wilhelmu Wundtu izrazuje: «Danas u Njemačkoj slovi kao jedan od najznamenitijih psihologa Wilhelm Wundt u Leipcigu. On pred mnogim drugim filozofima ima tu neprocjenjivu prednost, što posjeduje temeljitu naobrazbu u zoologiji, anatomiji i fiziologiji.» Die Welträtsel, str. 50.

Priznanje Haeckelovo tim je dragocjenje, jer baš on svjedoči, da je stručno, temeljito naobražen u prirodnim znanostima taj psiholog, koji je u svojim najzrelijim godinama došao do uvjerenja, da je monistična filozofija, tobože na pozitivnoj znanosti osnovana, bajka i poezija.

Ne će biti suvišno, ako se još jedan put čuje porazni sud M. Paulsena, koga je upravio na adresu Haeckela, još sveđerno obožavana učitelja gdjekojih od naše hrvatske inteligencije.

Paulsen kaže: «U očima ovog površnog čovjeka (Haeckela) sve je pobrkano. Bog i svijet, materija i sila, energija i duh, mekanička uzročnost i zakon supstancije, realizam i monizam, teizam i panteizam, vitalizam i mekanizam, racijonalizam i empizam, kriticizam i dogmatizam, sve je to jedna te ista stvar. Donapokon uopće i ljudi imadu dodirnih točaka.

Dok sam čitao ovu knjigu (Die Welträtsel) crvenilo me stida oblivalo, što se slična knjiga mogla napisati, tiskati, prodavati i što se dotle došlo da je se čita, procjenjuje i u nju vjeruje i to u onom narodu, koji ima jednoga Kanta, Goethea, Schopenhauera».[1])

11. Wundtovo obraćenje.

Nije sam Haeckel psihologiju podvrgao biologiji i fiziologiji. Treba priznati, da je on povukao zadnje zaključke iz evolucijone teorije, koju je i naučavao i Karlo Darwin. Spencer je zakonom jačega i prirodnog obira htio protumačiti i najzapletenije pojave psihe, ali mu nije uspjelo. Prvi učenjaci svijeta kao što su: Wigand, Hamann, Kassovitz, Delage, Reinke, Drisch, Mendel, Tschermach, Hugo de Vries, Heinke, Bateson, Pearson i t. d.

[1]) Mercier, Psyhologie, sv. 2, str. 286.

znatno su umanjili vrijednost i na minimum sveli toliko razvikani zakon prirodnog obira. Dobro kaže uvaženi biolog Gemelli O. F. M., da se prirodni obir (selezione naturale) ne može uzeti kao baza psihičkim pojavima, niti se njima dade protumačiti. Prirodni obir može imati među mnogobrojnim drugim čimbenicima tekar sporednu ulogu (secondario operante) u razvojnom procesu.

Pod uplivom je pozitivističnog i materijalističnog shvatanja svijeta i sam W. Wundt podvrgao psihologiju teoriji evolucije, kako ju je Helmholtz naučavao, kojem je i učenik bio. Haeckel nam sam kaže, da se Wundt još za rana bio privikao, da temeljna načela (Grundgesetze) fizike i kemije ostvaruje u području fiziologije i da ih primijenjuje na psihologiju, jer ju je smatrao samo ogrankom prve. Wundt je svoj nazor razvio u djelu «Vorlesungen über die Menschen und Thierseele» god. 1863., što ga je u drugom izdanju (god. 1892.) istoga djela potpuno napustio. Njegov je korak radi velikog auktoriteta, koga je u učenom svijetu uživao, med pristašama monističkog evolucijonizma porazno djelovao. Haeckel je svomu ogorčenju dao oduška, te je na ovaj način hotio umanjiti vrijednost Wundtova koraka. Za opravdanje slične metamorfoze obično se navada, da mlad čovjek ne uvida poteškoća zamašitog pitanja i da lako zabasa, dok se godinama obogaćuje iskustvom, zrelije sudi, te se tako vraća k izvoru istine. U ovom slučaju Haeckel neće da prizna ni bogatstvo iskustva ni zreliji sud kod Wundta, nego tvrdi, da se i obratno može dogoditi. Veliki su učenjaci u mlađim godinama srčaniji i nepristraniji i stoga im je rasudna moć mnogo bistrija.

Ne ću ulaziti u pitanje i istraživati, da li je Wundt bio zreliji i njegov pogled u mlađim godinama bistriji, nego danas — što je nevjerojatno — nego ću samo istaknuti činjenicu, na koju mora svak da računa. Tko je pratio razvoj psihologije ovih zadnjih godina, mogao je razabrati, da se sličnom nazoru, kako su ga Lamark, Darwin, a osobito Haeckel naučavali, sve to više izmiče tlo ispod nogu. Ne da se poreći, da taj nazor ne broji niti jednoga pristašu, kojeg bi se auktoritet mogao i iz daleka mjeriti s auktoritetom, koga Wundt u učenim krugovim uživa.

Vidjeli smo da je monistička psihologija plod mašte i da spada u carstvo bajka. Što su psihologiju podvrgli fiziologiji, a ovu opet fiziko-kemiji, to je bilo sve u interesu monizma, koji najmanje ulazi u prirodne egzaktne znanosti. Slijedeći zdrav napredak u području bioloških istraživanja, mora se danas priznati

ko neosporiva istina, da je psihologija zasebna znanost. Ovo nije mišljenje koga zakutnog ili sredovječnog filozofa, nego mnijenje prvaka filozofije i biologije. Wundt kaže, da fiziološka psihologija raspravlja ob onom, što nema nikakve vrijednosti, dočim zanemaruje ono, što bi se dalo upotrebiti.

De Larlo navada, da ne bi nigda svršio, kad bi opisivao bajoslovne pothvate u ovom pogledu. Cantoni pak upozoruje, da se ne bi nikako uspjelo, ako bi se htjelo psihičke pojave tumačiti pomoću fiziologije. Iz toga bi nastala zbrka pojmova i ništa više. Po svjedočanstvu modernog psihologa Hermanna Ebbinghausa psihologija je u naše doba postala zasebna znanost (Sonderwissenschaft), koja se oslanja na svoju vlastitu snagu.

U članku franjevca Gemelli-a «Le fondement biologique de la psychologie», koji je izašao u louvenskoj smotri «Revue neoscolastique» god. 1908. br. 2. i 3. nalazimo sud, koji je sinteza njegova stvarnog i stručnog raspravljanja. On kaže: Oni, koji hoće, da u fiziologiji nađu riješenje duševnih pojava, na koncu nikakvu uslugu ne čine fiziologiji ni psihologiji.

12. Područje psihičkih opažanja.

Ljudska je duša bila predmetom svedernog, postojanog proučavanja, tako da kod najstarijih mudraca nalazimo čitave opširne rasprave o čovjeku. Nema jednoga filozofa, koji je obrađivao filozofiju, a da se nije osvrnuo na svojstva ljudskoga duha. Antropologija je svederno sačinjavala bitni dio filozofije.

No ipak treba priznati, da antropologija, nauka o čovjeku, nije jedno te isto sa psihologijom, dušoslovljem. Izvan čovjeka nailazimo na svu silu živina nižeg, nesavršenijeg, te višeg i savršenijeg razvoja. Proučavanje je unutrašnjih pojava u carstvu živinstva u prvo doba bilo relativno dosta zanemareno. Za riješenje zoopsihološkog (živinsko-duševnog) problema, izabirale su se općenite formule, a da se pojavi nijesu potanje proučavali.

Naše je doba u ovom pogledu mnogo naprednije. Pod uplivom Darwinove teorije vidimo, da su se proučavanja postostručila. I ako nije sve samo suho zlato, što su strukovnjaci u ovom pogledu ustvrdili, ipak se ne mogu prezreti nastojanje i rad jednoga Leucharta, Clausa, Dohrua, Gegenbaura, Semplera, Weis-

manna (Njemaca), Balfoura, Huxleya, Wallacea (Engleza), i Kowalewskog, Mečrnikova (Rusa).

Proučavanje živinske duševnosti (zoopsihologije) nije ostalo u općenitosti. Imademo čitavu književnost, koja se odnosi na pojedine vrste životinja. Posebna se nauka razvila o pticama (Ornithologie), o ribama (Ichtyologie), o zareznicima (Entomologie), o racima (Karzinologie), o mekušcima (malokologie). Napokon je i sićušni mrav svratio pažnju prvih učenjaka kao što su Ivan Lubbock i Isusovac Wasmann. Ni djelo pauka nije ostalo neopaženo, nego mu toliko zlatna vremena posveti učenjak Waldemar Wagner. Majmunsko dušoslovje pretreseno je na sito i rešeto od učenjaka Thorndike-a, Hobhouse-a, Kinnamann-a.

Pojave duševnog živinskog svijeta najpomnjivije su ispitivane i sa psihom ljudskom usporedivane. Tu i tamo su otkriveni zajednički pojavi i individualne razlike pojedinih vrsta, obitelji životinja, u što su mnogo čovjeka kao nešto obično životinjskog uplitali. Iz ove usporedbe nastala je znanost, poznata pod imenom komparativne psihologije, koja nam je otkrila dosta tajni prostranog životinjskog carstva.

13. Svijest i besvijest.

Biologija i fiziologija ne razrješiše zagonetke antropološkog pitanja. Naravno je pitanje: možemo li se nadati, da će ova najnovija stručna istraživanja komparativne psihologije pronaći razvojnu vezu između čovjeka i životinje?

Kako spoznajemo duševne pojave kod životinja? Svakome je poznato, da tih pojava ne spoznajemo neposredno. Sjetilima zamjećujemo živine i njihove čine gledamo. Za označiti narav pojava služimo se analogijom, kojoj je temelj naša duša. Pojave životinjstva kritiziramo, proučavamo, razredujemo prema onomu što se u našem psihičkom životu zgađa. Zoopsihologija se na drugi način ne može da proučava. Ako ne bi za polaznu točku proučavanja uzeli antropološku stranu, onda, kako kaže učeni Isusovac Henrik Wasmann, ne bi znali ništa o pojavima i o naravi istih u području životinjske duševnosti (zoopsihologija).

U području psihologije zamjećujemo dvije vrsti duševnih pojava. Neke pojave imadu svoj cilj, svrhu, kojoj teže, ali njih ne prožimlje svijetlo svjesnosti i take pojave psiholozi nazivlju

k svrsi određeni ali bez svijesti (processi finalistici incoscienti). Druga je vrst takih duševnih čina, koji su svijetlom svijesti praćeni, te su k svrsi svijesno upravljeni (finalistici coscienti).

Drugim riječima: duševna se djelovanja dadu svesti na djelovanja živinskoga nagona i djelovanja razumna.

Pojave su nagona bez svijetla svijesti mnogobrojne ne samo kod životinja, gdje im je i pravo mjesto, nego također i kod razumnih bića. Netom rođeno čedo je bez svijesti, što iz iskustva znamo. No mališ ima svojih potreba, kojima je nužno udovoljiti. Kako se kod živina i ljudi opaža neugodno stanje glada, čemu se hranom doskače, tako je i kod djetešca. Kako dijete očituje neugodnost svog položaja? Nemirno je, vrti se, pruža ručice, plače. Ovo su sve znakovi, da mu nešto fali, premda mališ nije svijestan svoga neugodnog stanja. Ako mu dojilja udovolji i tim neugodni vanjski znakovi prestanu, tad znamo, da je mališ na vanjske znakove bio prisiljen neugodnošću glada.

Iskustvo je pokazalo, da je plač, nemir djeteta imao svrhu, da se tog neugodnog stanja riješi. Odrastao je čovjek jednakom procesu podvrgnut, ali njegovo neugodno stanje kao i čežnja, da ga se riješi, prati svijest. Za ovakve i slične čine kažemo, da su k svrsi svijesno upravljeni (processi psihici finalistici coscienti).

Što se tiče duševnog procesa kod čovjeka, svjesni smo, da je naša duša imala i takovih djelovanja, kojih nijesmo svijesni, a u drugu nam je poznato, da su naša djelovanja samosviješću o istima praćena.

Ako sada pišem, svijestan sam toga pisanja t. j. znadem, da pišem.

Želi li tko zanijekati ili u sumnju dovoditi svjedočanstvo svijesti bilo svakoga nas pojedinca bilo cijeloga ljudskoga društva, taj se eo ipso odriče svakog znanstvenog istraživanja, a tada o psihologiji bilo kojoj ne može da bude govora. Ni sama fiziko-kemična istraživanja ni mikroskopična opažanja ne bi vrijedila, kad ne bi bila sviješću praćena, kad ne bismo svijesno do njih dolazili. Porušimo li svijesnost, porušili smo i znanost uopće.

Kao u znanosti uopće tako i ovdje u psihološkom istraživanju vrijedi stalno načelo, po komu se strukovnjaci vladaju. Pojav bilo u komu području znanja treba svoditi na jur poznati uzrok, ako se samo njime pojave dadu zgodno protumačiti. U znanstvenom svijetlu nigda nije dopušteno neke učinke pripisivati većem, savršenijem uzroku, ako se dadu na manje savršeni uzrok svesti.

Stručnjački krugovi ne pripuštaju, da se životna načela primijenjuju u području fiziko-kemije kao takove. Životni je pojav nešto drugo, nešto izvan fiziko-kemije, po tom ovu potonju ne možemo mjeriti mjerom životnog postupka. Ako se neki stalni pojav dovoljno tumači fiziko-kemičnim silama, tad mu riješenje ne tražimo u biologiji. Riješava li se neki psihički pojav pomoću biologije, tad mu drugoga uzroka tražiti ne smijemo.

Stojeći na istaknutom stanovištu, možemo li istovjetovati svijesnost, koju zamjećujemo kod čovjeka s učincima životinjskog nagona ili: dadu li se psihični pojavi životinja uspoređivati sa onima ljudske inteligence?

14. Karakteristika.

Na ovo ćemo pitanje najbolje odgovoriti, ako vidimo koje su duševne pojave tako čovjeku vlastite, da one isključivo njemu samomu dolikuju.

Prvo je svojstvo najzapuštenijeg čovjeka, pa makar on u centralnoj Africi živio, da ima nekih općenitih pojmova, kojima se u životu služi. On može ne znati kao što zbilja i ne zna ništa o postanku tih pojmova niti je vrijedan da o njima reflektira, ali se njima uistinu služi u svom praktičnom životu.

Uzmimo za primjer matematičnu istinu $2+2=4$. Ovu istinu i najprostiji čovjek može da shvati. Je li ovaj pojam kod čeljadeta nuždan i općenit? Ako malo u pitanje proniknemo, bez sumnje ćemo jesno odgovoriti. Kada odgovaramo $2+2=4$, ne mislimo na konkretne predmete. Moj se pojam ne veže niti uz četiri stabla, niti uz četiri kuće, niti uz četiri čovjeka, nego je on tako općenit, da se može odnositi na sve realne i moguće predmete, koji se dadu zbrajati. Dakle je moj pojam $2+2=4$ općenite naravi, on je univerzalan.

S općenitosti pojma spojeno je i pitanje o nužnosti njegove istine. Ja kažem $2+2=4$ i ovaj moj sud tako je u sebi nuždan, da ga nipošto ne mogu mijenjati. Mogu li ja reći $2+2=6$? Nikako! Dakle moj sud je nuždan i kao takav se ne veže o nijedan konkretni predmet. Kad bi istinitost ovoga suda ovisna bila o četiri vanjska predmeta n. pr. o četiri osobe, tad, kad bi te

osobe izumrle, onda bi nestalo i toga suda i on bi se morao prema njima mijenjati. Nad promjenom u realnom svijetu stoji nepomična istina $2 + 2 = 4$, pa makar ne bilo vanjskih predmeta, na koje bi se mogla ova istina primijeniti.

Drugo je svojstvo roda ljudskoga, što ga je Bog obdario jezikom, kojim očituje svoju duševnost. Nema naroda niti ga je igda bilo, makar on bio i najdivlji, a da nije imao svoga jezika.

Što je govor? Nije to mekaničko redanje slova za slovom, što i papiga čini, nego je spoljašnje očitovanje unutrašnjeg rada naše duše, izražavanje njezinih pojmova. Ako čeljade izgovara riječ «pošteno», ono ju izgovara sa shvaćanjem, s razumijevanjem. Tko pak ovu riječ sluša, dozivlje sebi u pamet pojam onoga, što je pošteno.

Svojstvo je govora usko skopčano s općenitim pojmovima, s univerzalnošću. Riječ «pošteno» ne odnosi se na jedan predmet, niti o njem pojam poštenja ovisi. On je univerzalan, općenit kao i onaj matematični sud $2 + 2 = 4$.

Po sebi se razumije, da su riječi kao takove promjenljive.

Drugi je način govora Nijemaca a drugi nas Hrvata. No, ako su riječi raznolike i promjenljive, općeniti pojam, koji se pomoću riječi u pamet dozivlje, jest nepromjenljiv. Rekao ja njemačkim jezikom ovaj sud: $2 + 2 = 4$, riječi su istina sasvim drukčije, ali je pojam isti, općenit i nuždan.

Kod ljudi se nalazi pojam religije i moralnosti i ovo sačinjava njegovu osebinu. Znademo, da dobro i zlo ne znače isto. Tko ne vidi istinitost ovog moralnog suda: Nevinost ne smije da bude progonjena? Ovaj je moralni princip tako nuždan i općenit, da on ne ovisi o nijednom konkretnom slučaju.

Čitaoci će sami razabrati, da se sva navedena svojstva svode na to, što čovjek imade moć apstrakcije i što je on sam u stanju, da se svojom duševnošću uzdigne nad sve promjenljive stvari i da dođe do nekih pojmova, koji su bezuvjetno općeniti i koji su bezuvjetno nuždni.

Još se može navesti, da je dokaz ljudske inteligence neprestani napredak, koga u čovječanstvu opažamo. Čovječji duh neprestano napreduje. Nove zakone otkriva i u svoje ih praktične svrhe upotrebljuje. Tu nam daje očiti dokaz povjest fizike. Je li mogao čovjek doći do ovakog kulturnog napretka, kad bi njegov duh bio privezan uz konkretno poznavanje predmeta — što biva kod živina — i kad se ne bi znao uzdignuti svojom duševnom moći nad ovaj fizički svijet i s njim onako zagospodariti? Svi izumi usko su skopčani sa snagom duševne apstrakcije. Svaki umjetni mekanizam odaje razumno djelovanje i uređenje prema nekoj svrsi, koja je pri izradbi nevidljiva. Inteligenca se osobito očituje u znanstvenom radu. Pisac piše znanstvenu raspravu. Tko će reći, da to biva makinalno, po nekom taktu? Tu čovjek misli, poima, sudi, razlaže, dokazuje, oprovrgava, što je najočitiji znak njegova nadosjetnog duševnog rada.

15. Paralelizam.

Sam čovjek u pravom je smislu riječi inteligentan. Životinje nemaju ni u najmanjoj mjeri ljudske inteligence. Njihovo je spoznanje suženo na nagon i na vanjske osjetne doživljaje.

Čovjek je od čovjeka i u svom vanjskom djelovanju neovisan, tim više je pak neovisan od drugih izvanjskih predmeta.

Pogledajmo ptičija gnijezda! Ptice u savijanju gnijezda ne pokazuju nikakve individualnosti, neovisnosti. Kako su preći taj posao obavljali, tako i potomci čine.

Čovjek je u svom radu neovisan. Jednu te istu zadaću dajmo dvojici učenika, pak ćemo vidjeti, da svaki zadaću na svoj način rješava i da je on u svojoj argumentaciji neovisan.

Ljudi proviđaju svojim životnim potrebama, ali na različit način. Kod njih nema jednačice. Što ovo dokazuje? To, da je čeljade ens sui generis i da ono svojim umom stoji nad vanjskim prilikama, u kojima se nalazi te da ih skroz može promijeniti. Od neuka može postati učenjak od siromaha bogataš, a to sve silom svojeg duha.

Začudno je, kako se neke vrsti životinja ne bi organizovale kad bi one posjedovale samo i mrvu inteligentnosti, te navjestile borbu čovječanstvu, koje se gosti na račun njihova života. Samoobranu poznaje doduše i živina, ali je ta samoobrana ograničena na puki njezin vanjskim organizam. U pogledu snage mnoge su živine nad ljudima, ali im ipak ljudi zapovijedaju. Čudno, da u ovom slučaju nije nadvladalo pravo jačega. Čovjek i ako nije po prirodi najjači, on je to po razumu. Kad bi životinje bile i malo razumne, začudno je, kako još nigda u pitanju samoobrane nijesu pokazale barem malo ratne tehnike.

Između ostalih bezumnih živinica na prvi mah najviše inteligentnosti i oštroumlja pokazuju pčele. Ko da se ne divi pčelama radilicama i kome da ne upane u oči preciznost njihovih satova? Često nas puta ipak vanjština vara. Ondje, gdje mislimo, da smo našli tvrdi temelj svojoj tvrdnji, u jedan se čas dokaže, da je to skroz nesigurna, nepouzdana baza.

M. Fabre je na najednostavniji način dokazao, da pčela ne imade ni trunka kakve razumne sposobnosti. On je načinio malu luknju na satu, koja se mogla zgodno opaziti. Kroz tu bi luknju med prolazio, a da se tom pčele nijesu igda dosjetile. Isti je taj pokus izveo do trideset puta i pčelama nijedanput nije došlo na pamet da tu luknju začepe, premda su vidjele, da im je trud uzaludan, jer med uvijek skupljaju, a nigda ga skupiti ne mogu. Da su imale i tračak razumnosti zar ne bi začepile tu luknju da tako spase plod svoga rada?

Pri ovim i sličnim dokazima, koje ćemo u obilatoj mjeri tijekom raspravljanja iznijeti teško će objektivnom učenjaku igda doći na um, da ustvrdi, e je kod čovjeka i životinja jedan te isti princip duševnih djelovanja.

16. Uspjeh dresure.

Ne samo u znanstvenim krugovima nego se i u širokim masama dosta vjeruje u snagu dresure, podučavanja. Obično se govori: ako se živine i ne mogu snagom svoga duha uzdignuti do čovječje inteligence, one to mogu postići pomoću ustrajnog postepenog podučavanja.

Veoma je važno pitanje: dokle se sežu uspjesi živinske dresure? Ovim se predmetom zabavljaju ne samo darviniste, nego i sami protivnici Darwinove teorije.

Sveopće zanimanje će se opravdati, ako o stvari opširnije progovorimo.

Na koliko se načina može netko u nečem podučiti? Isusovac Wasmann svodi na šest točaka načine dresure, podučavanja, a s njegovim se izvodima u glavnom slaže berlinski sveučilišni profesor Dr. Karlo Stumpf.

Evo ih!

1. Prvi se način sastoji u sposobnosti, koju dotičnik stiče samogibivim (automatico) kretnjama. Temelj ovakim kretnjama

jest baštinjeni životni mekanizam, za koji nije nužno razumijevanje.

Na taj bi način spadala sposobnost hodanja. U naravi je bilo čovjeka bilo životinje da se nauči hodati. Ovaka su djelovanja u sebi mekanička. Da se steče više savršenstvo i snaga u sličnim kretnjama, dostatno je vježbanje, kojim se usavršuje ovaj automatski mekanizam.

2. Drugi je način poduke, kad životinje prama sjetilnom iskustvu svoje ponašanje mijenjaju.

Poznata je činjenica, da je koliko čovjek toliko i živina podvrgnuta vanjskim utiscima i da prema tomu svoje ponašanje udešavaju. Mrav n. pr. u svom mravinjaku poznaje svoju vrstu i prisustvo drugova mu nikake neprilike ne čini. Isusovac je Wasmann kušao u svojim pokusima sprijateljiti razne vrste mravi, kao što su Lomechusa, Atameles, Claviger i t. d. Iz početka nastala između njih živa borba, dok se malo po malo ne sprijateljiše. Prama iskustvu su mravi promijenili svoje prvašnje vladanje. Od neprijatelja su postali prijatelji.

Lovski se pas može naučiti, da osobitom revnošću progoni neku stalnu divljač. Poznati su nam psi ptičari i zečari.

Dokazuje li to, da su te životinje razumne? Ne dokazuje.

Navedene nam činjenice dokazuju, da su životinje stekle nove predočbe, kojih se sjećaju ne po razumu, jer nije za ovo potrebit, nego po ćutilnoj uspomeni, koja je zajednička svim živinama.

Romanes je ustvrdio, da mačke i psi mogu vlastitom refleksijom naučiti zatvarati i otvarati vrata. Thorndike ga je pobio. Pokušavao je zatvoriti mačke ili pse u krletku. Koliko je god pokusa učinio, ni mačka ni pas nijesu pokazali samosvijesti pri otvaranju vrata. Ako su se slučajno na rebus otvaranja namjerili, tad su to drugi put dobro upamtili, jer su stekli neki novi utisak, koji je njihovo ponašanje u sličnim prigodama modificirao.

3. Treći je način silno važan i u sebi sadrži nepremostivi jaz, što dijeli čovjeka od ostalih živina. Živine se, kako smo vidjeli u mnogom dadu podučiti, ali je utvrđena činjenica, da iz doživjelih zgoda ne mogu da izvedu nešto novo, što bi logično slijedilo iz usporedbe o proživjelu iskustvu. Majmun, ta tobož najbliža svojta čovjeka, prepušten sam sebi i svojim drugovima, nije se kroz hiljade i hiljade godina naučio ni vatrom služiti, što bi mu u prigodi vrlo dobro došlo. Da je imao bar imalo deduk-

tivne razumne moći, valjda bi mogao ovu najelementarniju dedukciju izvesti.

4. Živine mogu nešto naučiti oponašanjem ostalih, s kojima su u doticaju.

Možemo razlikovati oponašanje mekaničko i psihično. Ako se komu zijeva, to mekanički i drugoga potiče na zijevanje.

Wasmann je, proučavajući mrave, zapazio ovo: Kad bi počeo jedan ili više mravi progoniti zareznika, koji spada na vrstu «Dinarda», tada su se po zakonu oponašanja svi sjatili i nametnika progonili. Ovako je oponašanje psihičko, duševno, jer sve obuzimlje čuvstvo neraspoloženja prama neprijatelju.

Instinktivna se pojava oponašanja opaža i usavršuje osobito kod mačaka. Mače, premda mu je u naravi da miše lovi, ne zna iz početka vješto loviti. Je li mu majka lovica, pa je pred njim svoju vještinu pokazala, tad se i mače u svom zanatu vrsnije pokazuje.

5. Ovaj se način dovodi u sklad s naporom ljudi, koji ulažu u obuku živina. Živine se dadu priviknuti na nešto, što im nije u naravi. U sličnoj se obuci nužno zahtijeva sjetilna spoznajna moć živine i čovječji um, koji se ovim svojstvom živinske spoznaje znade poslužiti i po stalnim utiscima kod živine preokret prouzrokovati.

Sve živine dadu se više manje pripitomiti. Ništa neobična, ako pripitomimo mačku, psa konja, majmuna. Wasmannu je uspjelo da pripitomi mrava, koji mu je dolazio prste lizati. Tako đer mu je pošlo za rukom dresirati mrave, da sami bacaju otrebine kroz jednu za to naročito napravljenu cijev, te im je tako bilo koritašce od hrane čisto i uredno, da je moglo služiti za izgled.

6. Šesti način sačinjava umna obuka.

Ovaj je način najzapleteniji niti se može pojmiti bez razumne moći bilo u učeniku bilo u učitelju. Da nam stvar bude jasnija, poslužimo se primjerom.

Mališ se uči čitati i pisati. To iz početka ide dosta teško. U prvi se mah čini, da to sve biva automatski, mekanički. No, u tom nauku prosijeva zraka inteligence, koja biva sve to očitija. Tu nije samo automatski mekanizam. Tu je shvaćanje riječi i drugih pismenih znakova, što se kod živina nigda nije opazilo. Učenik ne ponavlja mekanički, što je od učitelja naučio, nego se naukom služi za svoje vlastite izvode. Slovima, koja je u školi

naučio može ne samo ispisati misli učitelja, nego se on njima služi da izrazi pismom i svoje duševno stanje, što je učitelju nepoznato.

U ovoj operaciji djeluje neki drugi princip, što ga nije dopušteno istovjetovati s utiscima, koje živinska moć sjetilnog predstavljanja prima u se. Neka se čitalac pomnjivo zamisli u ovu neoborivu činjenicu, pa će mu očito biti, da je ovaj činbenik u psihologiji bitno različit od onoga, koji mekanički čuva sjetilne utiske.

Pripustimo, da bi se moglo majmuna toliko podučiti, te nam prepiše cijelo pjevanje Osvetnika Grge Martića, prem se što slična nigda nije dogodilo, i to bi se dalo u neku ruku svesti na mekanizam. Nigda se pak nije dokazalo, da bi uspjelo bilo komu strukovnjaku tako naučiti majmuna pismu te bi takav poslije mogao pismeno i suvislo izraziti neku novu misao.

Kad bi bio jedan te isti psihički faktor kod čovjeka i živina, nevjerojatno je, da se ne bi što slična kroz toliko hiljada godina i ako u nesavršenjoj formi kod životinja očitovalo!

Što se tiče suvislog, shvaćanog govorenja životinja, to su kako dobro kaže učeni Wasmann, zoološke blekarije (fiabbe zoologiche), do kojih mogu držati samo pjesnici i kakvi zaneseni prijatelji živina, dok su za ozbiljnog prirodoznanca i praktičnog psihologa takove gatke bez ikakve vrijednosti.

17. Čudesni konj.

Cio je znansteni svijet bio više manje zabavljen jednim, na prvi mah dosta čudnim duševnim pojavom. Raznio se je bio glas da je gosp. von Osten iz Berlina naučio jednoga konja, prozvana Hans, misliti, suditi, zaključivati i raditi kao svako drugo razumno biće.

Sve europejske novine god. 1904. donosile su najopširnije opise ovog čudesnog konja i njegove su se fotografije na sve strane svijeta raznosile. Strukovnjaci se nijesu za ovoga konja ruske pasmine odviše zanosili, ali se ipak i u znanstvenim časopisima o vrijednom «Hansu» raspravljalo.

U to se doba držao međunarodni zoološki kongres u Bernu od 14.-19. kolovoza 1904.. pa je na njemu bilo spomenuto najla-

skavije izvješće, što ga je na kongresiste upravio poznati štovatelj «Hansa» gosp. C. G. Schilling.

Učenjaci su se u ovom pitanju pokazali dosta hladni. I ako nije bio slučaj ruskoga konja strogo znanstvenoj analizi podvrgnut, ipak su se strukovnjaci s tim čudovištem dosta bavili.

U učenom je svijetu dobro poznato mišljenje, što ga je u svijet turio državni savjetnik i sveučilišni profesor Dr. Karlo Stumpf. Spomenuti gospodin i poznati psiholozi Dr. C. von Hornbostel te O. Pfungst dali su se, da pomnjivo prouče sve te tobožnje razumne pojave, do kojih je konj dopr'o, pa evo što o tom tvrdi Dr. Stumpf.

Konja smo motrili u prisutnosti i u odsutnosti čuvara i njegova učitelja. Rezultat proučavanja bio je ovaj: konj ne bi odgovarao, ako bi mu se predočile slovke i brojke za računanje, kad u njih ne bi gledao i onaj, koji bi mu predočavao ovu vrstu upita. *Dakle konj ne može brojiti, čitati, ni računati.* Ako su konju oči zastrte, pa ne vidi onih, koji okolo njega stoje, a osobito onoga, koji mu upit upravlja, on ne zna ništa odgovarati. *Ovo je dokaz, da odgovori ovise o sjetilnim utiscima.*

Ovi se pojavi kod konja, dadu samo na ovaj način protumačiti. *Konj se za vrijeme dugotrajne kušnje s tapkanjem kopita*[1]) naučio opažati i najmanje i neznatnije kretnje tijela, kojima se gosp. von Osten u poučavanju služio i ti utisci ostali *su kod konja dosta jaki.* Pedepse i nagrade tako su naoštrile i usavršile pozornost konja, da se u pogledu poduke zamjerna savršenost postigla.

Drugi se strukovnjak, Oskar Pfungst, ovako o «Hansu» izrazuje: «Ni savršeniji sisavci ne mogu vlastite misli začeti ni po vlastitom iskustvu ni po ljudskoj poduci. *Sam čovjek posjeduje logičnu moć, moć razuma.*

Zašto pak toliki hoće ipak da ostanu kod tvrdnje, da su živine razumne? Najglavniji je razlog, što takovim ljudima *fali dovoljna psihološka naobrazba*».

---

[1]). Opaska. Još nikomu nije uspjelo da konja nauči riječi izgovarati. Njegovo se usavršivanje odnosi obično na udarce kopitom.

18. Zoološki vrt u Beču.

Čini mi se, da bi rasprava ostala nepotpuna, ako se ne bi osvrnuli i na duševne pojave, koji se opažaju kod Darwin — Haeckelovih majmuna.

Na tipičan primjer upozoruje Dr. Knauer, da dokaže inteligentnost antropomorfnih majmuna.

Da pobije nazor isusovca Wasmanna pripovijeda Dr. Knauer ovo:

«Čimpanza, prozvana «Maia», natkrilila je sve svoje pređe. Stigla je u živinski rasadnik u Beču još godine 1891. i danas poslije (ovo Knauer piše god. 1899.) osam godina nalazi se «Maia» živa i zdravija nego prije u zoološkom vrtu u Beču, pa dnevno novim kojim iznenađenjem svijet i svoju čuvaricu zadivljuje. Između toliko zamjernih djela, što ih ova inteligentna opica čini, navest ću samo jedno: Zima je, Maia stanuje u širokoj i svijetloj sobi. Čuvarica, koja je uz nju već šest godina svedrno je s njome. Ona se s njom igra i razgovara. Najednoć povikne čuvarica: O Maia! što je s peći? Nije naložena! Maia se požuri k peći, otvori vratašca i poče prpati po lugu. Čuvarica nadoda: Što je s drvima? Maia nosi drva, izabire manje trijeske, krši ih i spravlja u peć, a za tim slaže veće komade. Kad je čuvarica rekla: Sada užezi! Maia trči po žigice, užiže ih i prigotavlja vatru u peći».

Za Doktora Knauera je ovo probrani dokaz, što svjedoči razumijevanje kod majmuna. Pripustivši istinitost ove pripovijesti, dade li se iz nje izvesti zaključak, do koga je došao Dr. Knauer?

Što je Maia svojom vlastitom inicijativom izvela? Ma baš ništa. Maia je hiljadu puta ovu operaciju vidjela od svoje čuvarice, pa nikakvo čudo, što su joj se te sjetilne slike u glavu utuvile, što se uvježbala uz dugu poduku čuvarice, jer sam Knauer priznaje, da ju je čuvarica brižno pazila kroz dugo razdoblje od šest godina.

Da se dokaže razumno svojstvo majmuna i drugih živina, zahtijeva se činjenica koja se ne da pripisati mekaničkim sjetilnim utiscima.

Knauer vidi sličnost uzgoja svoje «Maie» s uzgojem, koji majke i dojilje daju djeci. Umišljena sličnost apsolutno ne stoji.

Istina i djetinja je obuka u prvim razvojnim godinama više mekanička, ali se kod njega već za rana počnu opažati znakovi nedvojbene inteligence.

Čestokrat majka podučava dijete u govoru, kojim se ono samosvojno služi. Ono ne rabi riječi u onom smislu, u kojem hoće majka, nego se često i protivno vlada, nego je od majke čulo i vidjelo. Ona ga uči posluhu, a ono joj se opire i svoje stanovište tako samosvijesno opravdava, da je ovaj pojav nemoguće pripisati sjetilnim utiscima i njihovu gvozdenom mekanizmu.

Da živine ne posjeduju razuma to nije mišljenje kakva budaline ili čovjeka, koga moderni već a priori ne uvažuju, jer je pop, fratar, jezuita, nego je to mišljenje prvih psihologa i naravoslovaca, kojima se učeni svijet divi.

Amerikanci L. Thorndike, Hobhouse, Kinnamann toliko su vremena proučavali dušoslovlje majmunskog svijeta, pa su došli do oprečnog mišljenja od Haeckela i družine.

C. Lloyd Morgan, koji nije pristaša nikakvog sredovječnog sistema, izrazuje se ovako o pokusima, što ih je Thorndike o majmunima iznio: «U ovim se pokusima nije ukazao niti jedan slučaj, koga bi mogli tumačiti kao čin razuma u pravom značenju».

19. Zaglavak.

Ne znam, što će naši evolucionisti suditi o istaknutim dokazima i mišljenju u istinu velikih učenjaka. Za me je glavno to, što se ne ukazuje ni nada, *da bi igda mogao biti rastumačen umni razvitak čovjekov ontogenetski i filogenetski biološkom evolucijom,* jer je ozbiljna znanost u ovom pogledu krenula skroz dugim pravcem, no što ga je označio Lamark, Darwin i Haeckel. Hoće li se i nadalje Dr. Dvorniković praznom nadom tješiti, to je stvar subjektivnog ukusa.

I gosp. Dvorniković se služi izrazom «biološki intelekt», a ovaj se naziv nikako ne može da odobri sa znanstvenog gledišta. Gdje je dokazano, da je intelekt samo biološka pojava? Biologija se bavi drukčijim pojavima nego psihologija, na koju jedino spada pitanje o intelektu. Naziv «biološki intelekt» odaje u naše doba anakronizam, anomaliju.

Dr. Dvorniković je gledao naći osnovku pragmatizmu u teoriji evolucije, kako su je naučavali Lamark, Darwin i Haeckel. Mislio je naći tvrd temelj u ovoj nauci, ali kako danas stvari stoje, temelj je osnovan na pijesku.

I s druge je strane upadno, što se gosp. Dvorniković zagrijava i vjeruje u budućnost, koja će fiziološki kriterij stvoriti i za intelektualni razvoj čovjeka, kad se uprav u najposljednje doba digla jaka opozicija i proti onima, koji su htjeli svu filozofiju, a osobito logiku, podvrgnuti subjektivnim psihičkim zakonima čovjeka.

Tko se bavi proučavanjem moderne filozofije, ne smije mu biti nepoznat pokret, na čelu koga stoji würzburška škola. Nepristrana, pomnjiva, a ujedno i postojana istraživanja učenjaka-strukovnjaka kao što su Messer, Ach, Morbe, Walt, Schultze, Bühler, Stumpf (Berlin), Husserl (Halle) dovela su do uvjerenja, da nam nije dopušteno filozofske logičke principe podvrgavati psihičkom časovitom razvoju.

Kakva god bila unutrašnja struktura naše psihe, objektivna će istina svedeno ostati da $2 + 2 = 4$; da svaki učinak ima svoj uzrok itd.

Dokazano je, da i filozofija ima svoje posebne zasade, kojih ne smijemo istovjetovati sa psihologijom, kako su je naučavali Ward, James i kako ju još propagiraju Wundt, Schiller i drugi psiholozi.

Dokle nas dovode najnovija protivnička istraživanja? Sile nas da u glavnom pristanemo uz naziranje, kako ga je naučavala sredovječna skolastika. To je vidio sam protivnik skolastike Husserl, pa evo što taj strukovnjak kaže:

«Prigovor da se ovdje radi o uspostavi skolastičkog nazora u logici, koga je povijest osudila, ne smije da nas uznemiruje.

Možda će se dokazati, da logika nije od neznatnog zamašaja, niti je onako siromašna, kako joj se predbacuje.... Pitanje je, nije li prezir logike nepravedno oponašanje duha renaissance, koji se nas danas nimalo ne tiče».[1])

1) *Priručna bibliografija: G. Bohn,* Les conceptions chimiques en biologie et en psychologie, Revue des Idées, Paris 15 kol. 1911. — *L. Büchner,* Darwinismus und Sozialismus, Leipzig 1910. — *C. Darwin,* Die Entstehung der Arten, Kröner, Leipzig; L' origine dell' uomo, Roma 1882. — *Ebbinghaus,* Wundt, Paulsen, Riehl und Kultur der Gegenwart, Systematische Philosophie, 1908. — *A. Forel,* Gehirn und Seele, Kröner 1910. — *C. Dr. Gutberlet,* Der Pragmatismus, Philosophisches Jahrbuch, Sv. 4., 1908. — *W. James,* Jerusalem, Pragmatismus, 1908, James-Sergi, La coscienza religiosa 1904. - *D. Mercier,* Psychologie, 2 svezka, 1908. — *H. Spencer-Sergi:* Le basi della morale. Milano 1881. — *E. Wasmann,* S. J. — Boni, Istinto e Inteligenza, Firenze, 1908. — *A. Herzen,* Grundlinien Einer Algemeinen Psyhophisiologie, 1889. — *J. Lamarck,* Zoologische Philosophie, pučko izdanje, Kröner, Leipzig.

Seksualna estetika.

Piše O. I. Radić.

Logika naturalista.

34. **Emancipacija spolnosti preduvjet «slobode stvaranja».** Seksualni nagon svojata sebi prava na književnom i umjetničkom polju. Tolikim trudom izvojštena sloboda stvaranja protiv moralnih, društenih i pedagoških spona mora se logično protegnuti i na područje seksusa, tim više, što je seks. djelovanje eminentno čovječje djelovanje, pa autonomija individua na svim poljima čovječje djelatnosti vuče sobom i autonomiju u spolnim odnosima.

Zato je i emancipacija spolnosti nužni preduvjet slobode stvaranja. Seks. život treba da se pred očima čitatelja ili motrioca posve slobodno ispoljava. Samo tako će umjetnik otvoriti novih vidika, pronaći novih vrednota književnih, umjetničkih, socijalnih pa i etičkih.

Seksualni je život kompliciranа i zanimiva zagonetka, duboko otajstvo prirode i života. Taj se problem ne da riješiti apriornim stalnim formulama, jer se život mimo svih etičkih zabrinutosti ipak razvija u svom pravcu nesmetano i određeno. Umjetnik može jedino suslijediti njegove pojave bez ikakvog obzira na njihovu etičku vrijednost, koja za njega i ne postoji. Zato mora biti

35. **Umjetnik posve slobodan i iskren,** jer samo posve iskreni umjetnik, koji je svoj predmet duboko proćutio, koji se bez ikakvih etičkih skrupula laća škakljivog pitanja, koji posve slobodno slijedi svaki trzaj skrovne žilice, svaki titraj srca, zvao se on krepost ili strast, da, jedino takav umjetnik može razotkriti fiziološko-psihološki misterij, što ga zovemo «ljubav».

«Umjetnik je iznad života i svijeta, gospodar gospodara, svet i čist, kad crta zločin i blato kao i kad upire oči u nebo i do boga prodire. On je tajanstveni mag i prorok, štovatelj puti i grijeha». (Savremenik, Zagreb, 1900, s. 254.)

Umjetnik mora da svoj predmet duboko u svom srcu proćuti i da bude posve iskren. Posvemašnja iskrenost i duboka proćućenost nužni su preduvjeti protiv šablone i konvencionalizma. Umjetnik mora da se u svoje osobe uživi i da s njima duboko suosjeća. Jedino tako pobudit će u čitatelju analogna čuvstva.

Tako n. pr. «poezija Vidrićeva» — kaže Marjanović — «ironija na suhi nehumani asketizam (misli pjesmu «Gonzaga») je do u najmanje tančine iskrena, posve iskrena i istinska. A kako je Vidrić prirodan i mio i vanredno dobar (pjesma «Gonzaga» gnjusni je atentat na čistoću anđeoskog mladića), kako je uza svu svoju kulturu sačuvao božansku naivnost (?!), ta je poezija dobra i topla (požudna) božanski smirena i skladna i u tome moderno klasična bez traga banalnosti i tricave niskoće». (Savr. g. III., s. 29.)

Branitelji puti i grijeha nadalje ovako umuju: Funkcije seks. života već se po naravi najdublje osjećaju. Zato je i «ljubav» najzgodniji i najplodniji predmet književne i umjetničke djelatnosti. Ona je uvijek iskrena i topla. Prema tomu je umjetnina najuspjelija onda, kad umjetnik, svojem raspojasanom resp. iskrenom osjećaju podaje i dolični umjetnički oblik.

Odatle vam gadna i gnjusna a uz to i dosadna pornografija, koja ne računa no sa živinskim instinktima. Odatle golotinje, besramne poze, i «umjetničko» uzveličivanje požude.

Karateristično je u tom pogledu, što piše Radošević o jednom već preminulom „književniku“: „Uživao je u vinu u ženi, lijepoj knjizi.... lumpaciji i mladosti. (Savr. l. c. 736.) Pijući, lumpujući razvijao je planove za svoj trezveni život (737.) Njegov brak nije vidio sakramenta, a ni J. čeda ljubavi (739.)

A taj glasoviti književnik, o kojem Radošević sasma ozbiljno donosi prikaz, piše u jednom listu: „Samoubojstvo je jedino logično i časno rješenje vlastitih životnih prilika“. (H. 741). Umro je od šušice izvan domovine.

Slijedeći učene vodiče, osobito vrijednog kapucina O. Künzle-a, promotrit ćemo seks. estetiku u njezinoj genezi i posljedicama, te vidjeti, koli je teško i pogibeljno prikazati u umjetnosti estetske vrednote seksusa.

Geneza estetskog čuvstva i objektivna vrijednost reproduktivne sile.

36. **Geneza estetskog čuvstva i seks. nagon.** Prvi prigovor općenite naravi je slijedeći: umjetnosti nema bez osjećaja, t. j. duboko proćućene ljubavi. Najdublja i najosjetljivija je spolna ljubav, u njoj dakle moramo potražiti genezu i razvoj umjetnosti. Ljubav k onom *aeternum femininum* budila je tokom vremena, trzala, uznemirivala, oduševljavala najveće umjetnike, kao Danta, Petrarku, Goethe-a, Byrona i druge.

Odgovaram: spolni je nagon doista najjači *vegetativni* faktor za uzdržavanje vrste, al se on bitno razlikuje od estetskog osjećaja. I kod životinja je jak repproduktivni nagon, al nema kod njih ni traga estetskih osjećaja, ma šta nam o protivnom bajali darvinisti. Kod životinja je mužjak redovito ljepši nego ženka (protivno od čovjeka) te se spolni izbor ne vrši po ljepoti drugarice već prema potrebi vrsti.

Kod čovjeka estetska čuvstva nijesu no harmonično udovoljenje njegove osjetno-duševne spoznaje. Kad se lijepa ideja, (objekt intelekt. spoznaje) realizuje u isto tako lijepom, simetrički provedenom umjetničkom obliku (objekt osjetne spoznaje u nekom smislu), tada ta umjetnina udovoljava cijelo naše biće: razum i volju, fantaziju i osjet. Od toga se u nama porađa čuvstvo mira i ugodnosti, što nije no posljedica harmonije objekta s našim višim i nižim spoznajnim i afektivnim moćima. Eto geneze estetskog čuvstva.

Neosporna je također činjenica, da se estetska čuvstva bude prije nego seks. nagoni, zato oni ne stoje u međusobnom odnosu te se prva ne izvijaju iz drugih. I mala djeca ljube cvijeće, lijepo odijelo, a o požudi imadu pojma tek onda, kad je u svojim udima proćute.

U glavnom se pak estetska čuvstva očituju u duševnom uživanju a seks. nagoni u tjelesnom. Golema je između njih razlika.

Različne su im sile, organi i putevi u postizavanju svrhe. I u umjetničkom zrenju opažamo doista neku težnju, neko životno naginjanje k umjetničkom objektu, ali je ono različito od seks. požude, jer dok prvo prouzrokuje mir i duševno izdovoljenje, karakterizuje drugu (požudu) jako uzbuđenje i skvilibracija duševnih moći. Nu o tom poslije.

Ne hasni ni pozivati se na Danta, Petrarku i druge. Oni su u ženi nazrijevali simbol više, idealne ljepote, koju bi *prije* u svom duhu zamijetili. Koji pak to zaboravljaju — kao moderni veristi oko Savremenika — oni ne proćućuju viših estetskih osjećaja, već jedino živinsku požudu. «Za srednji vek je značilno kako pesniki mudroslovci iščejo podobnosti med pojavi čutne ljubavi in ljubezni do nadnatornoga, in kako iskušajo prvo tako očistiti in poplemeniti da se stopi s božansko. Dante, Beatrice, Sv. Elizabeta, Madonna Laura». (Čas, l. I. s. 433, piše Terseglav).

37. **Estetska vrijednost reproduktivne sile.** Ali da zato reproduktivnoj sili odričemo svaku ljepotu? To ne. Ljepotu možemo promotriti s objektivnog i sa subjektivnog gledišta.

S objektivnoga gledišta, uzev seks. silu u cijelom njezinu opsegu, u koliko znači uzdržavanje vrsti u bilinskom i životinjskom carstvu (amo dakako ne spadaju rude) ne isključiv ni čovjeka, ukazuje se ta sila doista veličanstvena, premda se njene estetske vrednote često precjenjuju. Sila rasploda je između prirodnih sila najjača i najuzvišenija. «*Rastite i množite se*» nije no neko novo izdanje onoga «Fiat» u ustima Stvoritelja. Orijaška moć, koja kroz vijekove, uvijek u određenom pravcu i načinu obnavlja i preporađa život, nije no odraz Božje moći i mudrosti.

Uzvišena je napose sila rasploda u čovjeku, «jer dok ona djeluje, pruža se u njekoj mjeri permanentna prigoda, da se objavi moć Stvoritelja u stvaranju čovječjih duša, a prema tomu i njeka podloga ulijevanju svrhunaravnog života u posvećujućoj milosti». (Künzle, o. c. 219.)

Dakle sila rasploda, premda ju čovjek može izrabiti, krije u sebi velikih estetskih vrednota. Zato nesmijemo narav prezirati već se diviti moći i mudrosti Stvoritelja. Odatle slijedi, da

38. **Umjetnik može seks. motive učinitj predmetom umjetničkog stvaranja.** Seksualni motivi su sami po sebi neki indiferentni predmet. Kad dakle umjetnik prikaže seks. motive *u njihovoj vjernoj i objektivnoj slici*, ne bismo mu smjeli prigovoriti.

Al naglasujem, istina mora biti normom i subjektivnog shvaćanja (sa strane umjetnika) i objektivnog vjernog prikaza odnosnih motiva. Tad umjetnik ne čini drugo, nego u sjajnom obliku reproducira objektivne vrednote, kakve ih zamišlja Stvoritelj i uzdržavatelj svjetskog poretka.

S istog razloga može umjetnik prikazati i zlo, — seksualnu grdobu, ali u njezinoj vjernoj *etičkoj* slici, *kao disharmoniju* između individualnih zahtjeva etičke svijesti i objektivnog prikaza odnosnog motiva. Čim se jače istakne nesuglasje i grdoba požudnih poriva, tim će i umjetnina, ako je naime tehnički dotjerana, lakše postići svoju svrhu.

Umjetnost mora biti vjesnica istine i ljepote te ne smije nikada seks. motive prikazivati u lažnom i prevarljivom sjaju, — što bi se dogodilo onda, kad bi na štetu morala i poštenja podraživala samu osjetnost.

Teško je umjetniku prikazati objektivne vrednote seksusa.

Teško je, jer je taj «škakljivi» predmet, pogibeljan i za umjetnika i za promatrača.

39. **Umjetniku je teško** prikazati seks. motive u objektivnoj vrijednosti tako, da ovi ne povrijede etičkih ni estetskih osjećaja promatrača. «Na nijednom području - kaže Künzle - (s. 254-5), objektivne vrednote ne gube svoju cijenu kako na ovom. S jedne strane sili vas na to pokvarena ljubav, a s druge je umjetnosti teško prikazati prave vrednote. Čaroban je oblik, kojim se osobito ovaj grijeh zaodijeva; zato je umjetniku jako teško, ako nije u mnogim slučajevima upravo nemoguće da nižu, odurniju stranu ideje prikaže u potpunoj slici».

I umjetnik je podložan naravnim i Božjim zakonima. Zato on ne smije ni sebe a ni drugih postaviti bližnju prigodu, da prekrše etički zakon, košto se može lako dogoditi pri obrađivanju seks. motiva. Seksualnost je sa čisto estetskog stanovišta najnezahvalniji posao za umjetnika. On se naime mora u svoj predmet uživjeti, duboko ga umom i maštom proćutjeti, a ne znači li to igrati se vatrom?

Zato ako umjetnik ne može na području seksualnosti prikazati pravu i potpunu istinu, ako se nalazi u pogibli da svjetlost zamijeni tamom, a istinu bludnjom, tad nek se mane nezahvalnog posla. O da bi nas razumjeli Meštrović, Rački i drugi!

Kad umjetnik prikazuje seks. motive seksualno, biva kad slovom (u književnosti) ili tvorom (u slikarskoj ili likovnoj umjetnosti) napadno ističe požudne čari sjetilnosti, tad on izvraća prave vrednote seksusa, on nije više objektivan. Falzificirati etičke vrednote umjetnošću, težak je grijeh protiv socijalnog reda, jer uključuje zavaravanje neupućenih — a tih je većina — koji ne znadu i ne mogu uvijek spoznati himbu, napose onda, kad im se ona prikazuje u varavom sjaju.

Ponavljam još jednom: objektivne su estetične vrednote seksualnosti za život doista važne te sa etičkog i estetskog stanovišta *mogu* biti korisna grada umjetničkog stvaranja. Kažem *mogu,* jer kad umjetnik ne bi mogao dovoljno izraziti moralnih i estetskih vrednota seks. gradiva, tad je bolje da se lati drugog predmeta. Samo je ondje umjetnost, gdje pobijeduje i sama istina. Gdje pak ona vene, tu ne može doći do sebi doličnog sjaja, do ljepote (splendor veri), bez čega nema umjetnosti. Pornografija nije drugo no namjerno prikazivanje (za umjetnika grijeh) krivih vrednota na seks. tržištu. Odatle je jasna i

40. **Pogibao za publiku,** promotrili mi pitanje s etičkog ili estetskog stanovišta.

Sve, što može biti predmetom estetskog uživanja u objektivnom smislu, ne mora biti i u subjektivnom, jer je ovo posljednje uvjetovano stanovitim uslovima u samom promatraču. Tako seks. motivi mogu biti objektom estetskog uživanja za Boga ili anđele, ali ne uvijek za čovjeka, koji nema dovoljno sila da se mirno estetski izdovolji promatranjem seks. motiva. Estetsko uživanje treba da poput sunca rasvijetli i zagrije naš duh, a baš seksus mota pred našim duševnim okom tmaste oblačine, koje prijete olujom požudnog uzbuđenja.

Treba dobro paziti, da umjetnina već po svojem predmetu utječe na gledaoca ne samo estetički već i etički, te da je povreda etičkog čuvstva uvijek na štetu estetskog, prem povreda estetike ne vuče uvijek sobom i povredu etike. Zato i u slučaju, da je seks. predmet tehnički dotjeran, veoma teško će *čisto estetski momenti* utjecati na gledaoca na način, da ovaj ne osjeti požudne porive. Možda će kod velikog kreposnika estetski momenti

nadvladati; ali je to iznimka, s kojom ne smije ozbiljan, a uz to i slab čovjek računati. I tu može puno običaj, al ovaj ne obara činjenice, da je veoma teško, te seks. motivi ne uzbude u nama osjeta, koji se kose s etičkim redom, dokle god u čovjeku tinja ispod pepela vatra sjetilne požude.

Baš je zato estetsko zrenje objekata seksualne naravi veoma oteščano, jer ono treba mira, a nema objekta, koji je kadar više uzmutiti naše spoznajne i požudne moći, koliko seksualni motivi, ma se oni zaodjeli i najdotjeranijom tehnikom. Moguća je i iznimka, ne niječem, ali je ta rijetka. Estetsko uživanje i tjelesno uzrujavanje požude teško je spojiti. Lijepo kaže Künzle: «Prijeći tu (na seks. području) u estetsko zrenje znači isto, što i stupiti u zemaljski raj, gdje ljudi ne vide, da su goli». (223.)

Golotinja u slikarstvu i kiparstvu.

41. **Pogibao golotinje.** Tako zvana klasična estetika uči, da se umjetniku ne smije zanijekati sloboda, te prikaže golo čovječje tijelo, jer je ono najsavršeniji i najljepši prirodni oblik. A svak znade, da je umjetnost imitacija naravi. Tu ne odlučuju drugi, već samo estetski razlozi. Kult je čovječjeg tijela doveo antiku do najvećeg umjetničkog razvoja.

O ovom je pitanju već mnogo puta progovorila «H. Straža». S toga ću ovdje jedino stvar rasjasniti sa već postavljenog stanovišta, da je doista *teško i pogibeljno prikazati nuditete u njihovoj estetskoj vrijednosti.*

S etičkog je gledišta umjetničko prikazivanje nuditeta *uopće* pogibeljno. Kažem *uopće,* jer estetsko uživanje nuditeta može doista biti dozvoljeno ljudima, koji su izvan pogibli, kao pravim stručnjacima i kreposnim muževima. Ali ogromna množina promatrača nije takva. Poznata je moralna slabost na tom škakljivom području. Zato oprez pred prevarljivim sjajem.

Doista okolnosti mjesta i vremena, spola i dobi, ukusa i umjetničkog temperamenta čine da ova pogibao postane relativna, dakle za jednog veća, za drugoga manja. Tako se južnjak ne će tako lako smutiti s djelomične golotinje kao sjevernjak, niti će tako lako pocrveniti lice starca ko djevojčeta, niti se stručnjak, koga zaokuplja tehnička strana umjetnine , može pogledom na golotinju u isti red staviti s prostim brđaninom.

Opet drukčije utječe slika sa živim bojama, s nijansama svijetla i sjene, a drukčije ledeni mramor ili tvrdi tuč.

Ali uza sve to ponavljam, što sam već gore spomenuo, da je estetski neuspjela ona umjetnina, gdje se seksualni motivi napadno u golotinji ističu. Razlog je uvjek isti: povreda etike povreda je estetike. Ovu sam stavku, koja će se mnogima činiti paradoksna, opširno gore dokazao, te na ono upućujem čitatelja.

Doista vrijedi do neke mjere i ona, da umjetnost oduzima objektu požudnu zavodljivost. Umjetnost nekako oduhovljuje materiju, umjetničkom je idejom i njekim toplim osjećajnim životom zadahnjuje. Tako nas njekoji primjeri golotinje kod antike navode, da se divimo harmoničkoj ljepoti ljudskog tijela. gdje izbija ko čuvstvo oslobođenja od tjelesnih spona, prikazanih u odijelu, koje nekako tišti i omeđašuje. Ali svega toga ne shvata poprečno estetski slabo uzgojena publika. Umjetnina će kod nje više djelovati na osjet i fantaziju dosljedno i na požudu, nego na duh.

42. **Mnijenje stručnjaka.** Posao je dakle veoma škakljiv. «Gdje su boje — pita Künzle (270). — gdje je kist, koji će prvašnje stanje čovjeka, Adama i Evu prikazati (gole) u potpunoj ljepoti i nepomućenoj harmoniji? Mi samo nagađamo, naslućujemo onu ljepotu i čistoću; ali da je svojim duhom potpuno i cjelovito shvatimo, nije u našim silama. Kako pak da je umjetnička ruka, pa i jednog fra Anđelika, koji je bio pravi anđeo u puti, potpuno reproducira. S dušom je duboko pala i znanost i umjetnost, te nas najtužnije sjeća zemaljskog raja činjenica, da se naša duša nije nikad više uzdigla na ono prvšnje svijetlo i veliki sjaj».

Jednako piše iLotze: (kod Wischera: Aestetick, III., 587.) «Teško je potpunu sjetilnost nevinom prikazati, te s veličinom umjetnosti, uz udivljenje za nju, spriječiti u gledaocu svako uzbuđenje požude. Sjetilno djelovanje boja u prikazivanju čovječje golotinje lako prelazi u patološko vabilo».

«Pa da bi i uspjelo iz umjetnine ukloniti svaki nečisti zadah, ipak ne vjerujem u apsolutnu nepogibao takvih slika, jer umjetnost nije još promijenila ljudskog srca takvim preobražanjem.» (Künzle, 271.)

Förster pak o tom «protuumjetničkom i protupedagoškom kultu golotinje» kaže, da «velika umjetnost nije nikada ovjekovječila gole ljude. Umjetnici velikog duha duboko su osjećali tragičnu stranu čisto fizične ljepote, te su zato svoje ličnosti zao-

djeli ili im podali božansko obličje. U ostalom ne može se pojmiti, koli često sudovi o tjelesnoj ljepoti nijesu nipošto sudovi estetske naravi, nego čisto seksualne, t. j. nijesu drugo, no nesvijesna emanacija seks. nagona». (La questione sessuale, 147, u bilješci.)

Tako muževi, kojima ne može niko nijekati kompetentnosti te dubokog poznavanja života i umjetnosti.

Erotika u književnosti.

43. **Erotika.** Košto nije slikarskoj ni kiparskoj umjetnosti uspjelo da u golotinji reproducira estetske vrednote, dostojne čovječje naravi, tako nije bila bolje sreće ni književnost s pretjeranom erotikom. Pače ova u njekoj mjeri djeluje estetski destruktivnije na promatrača, nego plastika permanentnim prikazom pojedinačkog momenta.

Da obrazložim. Što je erotika u književnosti?

Posvemašnja sloboda stvaranja, raspojasani temperamenat, topli osjećaj, duboka proćućenost života (razumij seks.), osobito pak «potpuna iskrenost», sačinjavaju pozade moderne erotske književnosti. Seksualni je život, vele, zanimiva psihološka pojava, otajstvo postanka, misterij prirode, najomiljelije polje, gdje može književnik prokušati svoje sile i svoju moć, koja se nalazi u potpunoj iskrenosti. U duboko proćućenom životu nalazi analiza svoje najmoćnije uporište, ona postane plodna i pozitivna. Iskustvo nada sve na svakom polju, pak i na seksualnom! Jedino tako će književnik otvoriti novih vidika, obresti novih vrednota, pronaći novu etiku i estetiku. Život, život kakav se nesmetano pred našim očima ispoljava, preduvjet je napretku, a ne život, promatran kroz naočale dogme i morala, koji ne znače do stagnaciju duha i života.

44. **Kod nas.** Teoriju slijedi praksa. Prljava knjiga i kod nas je zapremila glavna tržišta. «Društvo hrv. književnika» u Zagrebu, čijem su osnutku kumovali mnogi svećenici, svojim glavnim glasilom «Savremenik» i drugim svojim izdanjima širi kod nas tu rugobu. No zaostaje ni «Hrv. biblioteka» a ni njekoja izdanja «Matice Hrvatske».

Računaju li ti ljudi s etikom? Ni najmanje! Činjenice *namjerno* iznose (ne radi umjetničkih razloga) u takvom kauzalnom vezu, da neminovno moraju poticati na seks. život u izvanzakonskim oblicima kao u preljubu. Nesavjesni se recenzenti ogavnim pikanterijima samo dive, te se natječu da istaknu seksualni momenat kao zanimivu životnu pojavu. «Žene raspusne, slobodne, željne života i grijeha» (vidi ocjene Begove knjige «S mora») omiljeli su predmet «moderne».

Etika se dapače mora brisati iz književnog leksikona. Oskar Wilde, o kojem «Savremenik» s tolikom simpatijom piše, a koga je cijela Engleska osudila radi njegova nemoralnog života, koji se tako drsko odrazuje u njegovim romanima, piše: «Moram priznati, da ne znam posve točno, što znači ta riječ (moral). Ni ne misleći da ističem kakav moral, nastojah samo da bude potisnut moral, koji se sam nametao protiv umjetničkog i dramatskog učinka». («Savremenik» 1911. s. 656.) Zato je i postao pornograf, a njegovi specialno erotski romani bez ikakve estetske vrijednosti leže u prašini. Diže ih možda koji židovski nakladnik, dok prava književnost s njima ne računa.

Sam liberalac Louis Merlet svjedoči: «Svaki roman, koji se temelji na anegdotama, na banalnoj pripovjesti, *na preljubu,* na morboznoj mekoći pomućenih duhova, predan je prašini i zaboravi». («Laach. — Stimmen», B. 81, s. 241.) A Valentin de Saint Paul veli: «Nek prestane već jednom preljub da bude omiljelom temom ronama». (Ib.)

45. **Književnost propada,** a propada radi gadne i neukusne pornografije. Čitajuća se publika u zadnje vrijeme doista pomnožila, ali samo na štetu estetskog ukusa i moralnog čuvstva. Prljava knjiga, koja računa s najnižim instinktima, dobije laku prođu i kod lakoumne publike i frivolnog novinarskog recenzenta. Ne mari ona da budi finoću osjećaja, da razvija estetski ukus. Ne zna ona, što je vedrina duše, čistoća srca, što je savjesnost, već jedino gleda na unosan posao. Takve «jake, samonikle talente» češće nam otkrivaju naši «moderni».

Mnogo će još vremena proći, dok se erotska voda pročisti i navrati na pravi tijek lijepe i vedre ljubavi. Okužen je zrak razvratnim teorijama, okužena duševna hrana bljutavom knjigom, okužen okoliš skandalima svake vrsti. A u takvom zemljištu, u takvom zračnom zadahu ne uspijeva miomirisni cvijet lijepe knjige. U periodi smo dekadenstva. Erotika, pretjerana, neukusna, gadna erotika glavni je uzrok propadanja lijepe knjige kao drugdje tako i kod nas.

Čistoća — Nečistoća u umjetnosti.

Per modum corolarii još dvije opaske.

46. **Čistoća.** Prava umjetnina smiruje požudu i uspostavlja ravnotežje u našim osjetno duševnim moćima. Odatle mir i estetsko uživanje. Ovo posljednje je tek blijeda slika onozemnog, rajskog uživanja, gdje će se sve naše moći konačno smiriti u samom izvoru vječne ljepote — u Bogu.

Karakterna je dakle crta estetskog uživanja mir, a najveći neprijatelj toga mira je požuda, koja dok muti harmoniju između duha i puti, između uma i srca, onemogućuje istodobno estetsko uživanje.

Naprotiv čistoća jača dušu i tijelo. «Ta već u ovom životu imadu ljudi čista srca visoke i odlične prednosti pred drugima. Oni imadu bistriji i jasniji pogled nego drugi ljudi; prodiru premda su često priprosti i neuki, dublje u bivstvo stvari; mudrije sude, bolje poznaju ljude, oštrije prosuđuju prilike; znadu se hitrije i pametnije odlučiti, znadu se bolje očuvati vremenitoga i duševnoga zla; svaki im se pothvat bolje posreći nego drugima, osobito teške stvari; srećni su i mirni, zadovoljni, veseli, osjećaju Božju blizinu; u nezgodama nadu brzo utjehu, ne poznaju zatornih briga ni straha pred budućnošću, znadu dobro savjetovati, te su svim ljudima mili». (Excelsior, 56. Toplo preporučam ovu zlatnu knjižicu našoj mladeži.)

Umjetniku napose podaje čistoća neki osobiti mir i sposobnost, po kojoj on postaje snažniji za više idealne koncepcije. Potvrđuje to sam božanski Spasitelj: «Blaženi čista srca, jer će Boga gledati». (Mat. 5, 8.) *Boga,* dakle izvor svake istine i dobrote, prauzor svake ljepote. Takav bogoduhi umjetnik nastavlja djelo stvaranja, te pustoj materiji udahnjuje onog višeg života, kojeg je crpao iz samih vrela vječne nestvorene ljepote. On stvara uzore Božjih misli.

S toga treba da se umjetnik čistim i krepostnim životom usposobi za viša umjetnička nadahnuća. Krepostan mu život podaje nužnu životnu energiju za umjetničko stvaranje. Umjetnost je božanska sila, saopćena onim duhovima, u kojima se harmonično stječu etika i estetika, pa i Božja pomoć ili milost, drugim riječima: istina, dobrota i ljepota. Blaženi čista srca, jer će oni Boga gledati!

Čista će duša udahnuti umjetnini svoju dušu, košto će je nečista prožeti blatnom požudom. Koja razlika između fra Andelika i stanovitih modernih umjetnika! Onamo proviruje energija, čisti ideali, pobuda k plemenitosti i krepostí, u jednu riječ usavršavanje individua; a ovamo nered, disharmonija, raspojasanost seks. nagona, iživljenje u najodurnijem pravcu. Iz ovoga jasno slijedi da je požuda ili

47. **Nečistoća** ledeni mraz za svaki umjetnički polet. Usporedo sa fizičkim slabi nečistoća i moralne duševne sile kod pojedinaca i naroda. Razum potamni, valja oslabi, mašta se u povodu ružnih slika izroduje. Tim se i gasi svaki polet, svaki plam za ideale i plemenitost. Nestaje onog mirnog i vedrog pogleda, pred kojim se odrazuju velike misli i idealne koncepcije. Duša ugrezne u blato te postane podobna nerazumnim životinjama. Tako bez svjetla i vedrine, bez ljubavi i veselja, bez mira i pokoja ne može da gleda onu vječnu, nestvorenu ljepotu, koja je prauzor svemu stvorenju.

Što su orlu krila to su umjetniku istina i dobrota. Košto se orao polomljenim krilima ne može vinuti nebu pod oblake, da iznad njih motri svijetlo sunce, tako se ni umjetnik ne može bez istine i dobrote uspeti nad magle požuda i strasti, da motri sjajno sunce vječne ljepote.

Socijalno zlo u Hrvatskoj.

Piše: **Diogen s Kvarnera.**

1. Tužna slika.

«Lijepa naša domovino — Stare slave djedovino!» — — — ori se naša narodna himna gorama i dolinama.

A jeka joj nekako tužno odgovara.

Lijepa je Hrvatska, ali je bolesna, teško bolesna. Duboki se uzdasi otimaju pravim rodoljubima iz dna srca, kad o njoj promišljaju. Vide, kako tone i propada kao u neku močvaru, u neki bezdan.

Moralne se kaljuže sve dalje razmiču preko najljepših naših pokrajina. Gospodarsko propadanje uništuje nekad najbolje gospodare, baca ih na prosjački štap i predaje na milost i nemilost tuđinu. A što je najgore ona bezbrižnost, ona mlitavost našega čovjeka, koja ne dopušta nikakve gotovo nade, da će se podići i spasiti. Najjasniji je za to primjer naš plodni, naš bogati, naš lijepi kitnjasti Srijem. «Naš narod u Srijemu živi životom punim, a kad umre — — — ni za što ne haje. Pustimo ga, i onako ga doskora ne će biti» — — — —

Tako naši modernistički književnici, koji doista i previše vjerno prikazuju narod. Moramo im nažalost vjerovati, jer nas i vlastite oči o tom uvjeravaju.

Otkad se ono počeše raspadati zadruge, u našem gospodarskom životu ide sve kao kola nizbrdo. Seljak je prezadužen i

nije nade, da će se riješiti duga, dok je njegovo gospodarstvo još tako neracijonalno, tako primitivno, dok najveći dio privrede ide za alkohol i za kićenje, dok se na vlastitoj rođenoj grudi ima boriti s tako silnim konkurentima kaošto su Česi, Nijemci Madžari — — — jednom riječi: dok se smatra osobito sretnim, ako pošto poto proda svoju djedovinu i preveze se preko oceana. I tako već u samoj Sjevernoj Americi imamo do po milijuna Hrvata. Bježi Hrvat s rodene grude, bježi. Ta nam je najboljim dokazom, kako mu je postala nesnosna, kako je trulo naše narodno gospodarstvo; dokaz, da se ne može govoriti o kakvom materijalnom blagostanju.

Naše rijeke, naše more, naše šume nemojmo ni spominjati!

Ali još žalosniju sliku pruža moralno stanje našega naroda. u mnogim krajevima. Pijanstvo, bludnost, kletve, gubitak smisla za plemeniti život, ubijanje vlastitoga poroda, ona skrajnja lijenost i mlitavost, pomanjkanje svake energije i narodne snage (osobito u Slavoniji) — sve nam to podaje tužnu sliku umiranja jednoga naroda, koji je na glasu sa svoga poštenja, snage i junaštva iz prošlih vremena.

Koga da ne zabrine sve to?

Pa uistinu zabrinuše se patriote i iznesoše tu tužnu sliku i u novinama i u saboru. Veleč. gosp. J. Šafran napisao je n. pr. još prije tri godine u «Hrvatstvu» jedan članak, u kojemu veli:

«Ovo pitanje o propadanju naroda — veliko je pitanje i veležalosno pitanje. Cijelu zagonetku toga pitanja sabrao je patrijar L. Bogdanović, kad je sjedajući na stolicu metropolite u Karlovcima rekao: «*Tamo, gdje drugi narodi žive i napreduju, naš narod propada moralno, materijalno, brojno*». To stoji, i to je jedan pojav, komu nema primjera u Europi. Gdje je uzrok tomu propadanju?» («Hrvatstvo» 1909, br. 101.) Na uzroke, koje navodi g. Šafran povratit ćemo se kasnije, a sada da vidimo, kako je to osvjetlio g. Zagorac u hrvatskoj Sabornici:

«Na svim poljima gospodarski je zastoj i propadanje veliko» . . .[1])

Govori to stručnjak, jedan od najboljih poznavalaca naših gospodarskih prilika. On dalje navodi uzroke gospodarskog propadanja. *Sloboda diobe* je prvi uzrok, jer je po njoj nastao nerazmjer pučanstva i posjeda i tako kriza, koja je opet izazvala seljenje u tuđinu. Godimice se iseli do 40.000 žitelja. Lika je već

[1]) Saborski zapisnik petogodišta 1908.-1913. I. svezak str. 312.

gotovo opustjela. Koliko se pak Hrvata iseli — toliko se tuđinaca useli[1]) ... A i onaj novac, što dolazi iz Amerike, mjesto da se dobro upotrebi, služi za piće, za gizdu — za raskalašenost i nemoral. A lijep je to novac: do 80 milijuna godimice!»[2])

Tako g. Zagorac o socijalnom zlu u Hrvatskoj. Porazan je to prikaz stanja našega naroda. Ali istinit! Treba samo zaviriti u Slavoniju, Podravinu, Moslavinu, Liku, pa ćemo se osvjedočiti.

Socijalno pitanje u jezgri svojoj jest pitanje: *odakle socijalno zlo i kako mu pomoći?* Socijalno pak zlo jest pomanjkanje blagostanja, pomanjkanje dobra u društvu, kojemu je to upravo svrha, da zajedničkim silama ostvari sveopće blagostanje.[3])

2. Veliki vir socijalnoga zla.

I mi se dakle moramo pitati, odakle socijalno zlo u Hrvatskoj? Prije svega moramo biti na čistu o tome, da se na to pitanje ne može odgovoriti jednim odgovorom. To bi značilo stvar previše jednostrano shvaćati.

Pitanje ovo niti je samo religijozno, niti samo političko, niti samo ekonomsko, kako se to često jednostrano shvaća. Tako n. pr. liberalni naši pravaši drže i pišu, da je vir svega zla u Hrvatskoj jedina — nagodba, što je očito krivo. Kad bi se i ukinula nesretna nagodba, hrvatski narod ostao bi i nadalje bolestan i — kako rekosmo — preteško bolestan, premda bi mu dakako dokinuće nagodbe mnogo koristilo.

Zato ne smijemo mi padati u istu pogrešku istražujući uzroke socijalnog zla u Hrvatskoj. Istaknuti ćemo dakle ovdje ne *jedini,* ali zato *jedan vrlo veliki vir* toga nevoljnoga stanja.

Veleč. g. župnik Šafran, koji nam se čini vrlo kompetentnim forumom u toj stvari (jer godine i godine gleda na vlastite oči tu narodnu bijedu i istražuje joj uzroke) odgovara u spomenutom članku[4]) na to pitanje ovako:

«Nedvojbeno je (uzrok propadanja naroda našega) u onoj mlitavoj volji, koja traži život, ali bez rada, truda i znoja — — —

[1]) Ibid. str. 317.
[2]) Ibid. str. 318.
[3]) Ispor. Ušeničnik: Socijologija 1910. str. 217.
[4]) „Volim osamdeset koza nego osamdeset jutara zemlje" - uvodni članak u „Hrvatstvu" 1909. br. 107.

Sve ono drugo, što se navodi, kano zaostalost u prosvjeti gospodarstvu i napredku, sve ovo samo je posljedica one slabe i mlohave volje, one pogibeljne težnje za lagodnim i lakim životom»...

Uistinu, to je važan odgovor. Potvrđuje njegovu vrijednost činjenica, da doseljenici tako dobro uspijevaju na našem tlu, dok naš narod propada. Ta oni su u istim prilikama kao i naš čovjek, dapače i u težima. Pa ipak ... Nije dakle uzrok izvanjski, nego unutrašnji, u samom našem čovjeku. Uzrok je u onoj mlitavoj volji, koja se najljepše očitovala na usta nekog našeg seljaka, koji je pred vlč. gosp. piscem rekao: «Volim osamdeset koza nego osamdeset jutara zemlje!»

S pravom dakle zaključuje g. župnik: «*Iz te volje izviru poroci sva zla, koja ga taru; dolazi napokon i njegovo gospodarsko i moralno propadanje!*»

Ali je sada drugo važno pitanje, koje i sam pisac postavlja: Otkuda ta slaba volja? I on odgovara, da je nije našem čovjeku Stvoritelj dao, nego zemlja, podneblje i prilike, u kojima žive. Upravo to da je uzrok, što se naš čovjek (g. pisac ima pred očima u prvom redu Slavoniju) podao lijenosti i nemarnosti.

A zatim ističe drugi uzrok narodnoga propadanja i veli ovako:

«*Uz onu mlohavu volju kriva je propadanju još i rakija.* Kad bi se tko dao na to, da izradi kartu propadanja naroda, vidjelo bi se, da se to propadanje širi, kuda se peče i pije rakija».

I ovo je skroz istiniti i opravdani, iskustvom potvrđeni zaključak.

Nego tu ćemo se nešto udaljiti od mišljenja veleč. g. župnika. On u tom svom članku ističe kao dva glavna uzroka narodnoga propadanja: *lijenost ili mlitavost volje (pomanjkanje energije u našega čovjeka) i — alkoholizam.*

Mi pak svodimo oboje na jedan glavni uzrok, a to je taj posljednji — alkoholizam ili pijanstvo.

Tko je iole štogod čitao i čuo o djelovanju alkohola, taj zna, da su njegovi poglaviti učinci upravo: oslabljivanje volje, uništavanje energije, mekoputnost i putenost.

A tko je iole promatrao život našega naroda vidio je — veliko uživanje alkohola u svim zgodama života a i njegovu strašnu posljedicu: moralno i materijalno narodno umiranje.

Zato možemo s pravom izvesti zaključak: Jedan od najglavnijih i najvećih virova — i ako ne jedini — socijalnoga zla u Hrvatskoj jest alkoholizam.

3. Dokazi.

Treba li tvrdnju dokazivati? Ne, jer je svima, koji se bave proučavanjem narodnoga života na prvi pogled jasna. Jasna je ta tvrdnja i priprostim ljudima, i samomu narodu. Veleč. g. Šafran navodi u istom članku[1]) riječi iz ustiju naroda, koji sam govori: «Hvala milostivomu Bogu, da šljiva ne rodi svake godine, jer bi našega svijeta već nestalo!»

A i sam sam čuo iz ustiju jednoga oružnika, koji ima dosta prilike da upozna, u kojim zgodama i zašto narod počinja zločine, pada u nemoral i propast — ove riječi: «Svemu zlu — vjerujte mi — kriv je alkoholizam. Ako se tomu ne stane na put, ovaj će narod za kratko vrijeme propasti. Ali na žalost sve se bacilo na politiku, pa na liječenje toga zla nitko ne misli. A uzalud im sva politička borba za narod, kojega će nestati radi pijanstva» . . .

Doista što će nam samostalna Hrvatska s narodom ogrezlim u pijanstvu, a po tom u nemoralu, bludnosti, u raznim zločinima, što sve pijanstvo sobom donosi? A je li uopće takav narod podoban izvojevati svoje slobodu? Vidimo nažalost, da nije nego mora čekati, da dođu kakve promjene u izvanjskoj politici monarkije, da dođe koji sretni slučaj, pa da mu donese slobodu i ujedinjenje... Da sam to steče, nema sila. Ispija mu ih alkohol. Taj mu crv rastače snagu, taj ga neprijatelj tjera s rođene grude. Odgovorimo iskreno, što je uzrok tolikom iseljivanju i doći ćemo do zaključka: u najviše slučajeva alkohol i po tom traženje onoga lagodnog života. A što je opet uzrok, da nam onih 80 milijuna, što godimice dolazi iz Amerike, u narodnom gospodarstvu ne donosi nikakve tako reći koristi? Uzrok je to, što naš narod godimice zapije do 70 milijuna.

Klasičan je primjer, što ga je iznio nar. zastupnik g. Stj. Zagorac u spomenutom svom govoru[2]) u hrv. Saboru za rasprave o indemnitetu.

Otišao neki naš čovjek u Ameriku, a sav novac odanle slao svome ocu. Otac mu pisao, da popravlja kuću i t. d. A uistinu je

[1]) Članak je izašao doduše prije tri godine, ali mu se ono vrijeme - kad je bilo sve zabavljeno politikom - nije posvetila dužna pažnja. Sve pak one tvrdnje imadu i danas jednaku snagu.

[2]) Sab. stenogr. zapis. 1908.-1913. I. sv. str. 318.-319.

zapio sav novac — do 30.000 K. Čovjek dođe kući i vidje, kako je bio prevaren. U bijesu izlema oca na mrtvo ime.

A koliko ima sličnih primjera! Svi oni, koji žive u narodu, mogli bi nabrojiti na stotine još žalosnijih slučajeva.

Pa da nije alkoholizam glavni vir našega propadanja?

4. Dalnji dokazi.

Navedimo još nekoliko činjenica, koje će čitavo pitanje u posve jasnom svjetlu prikazati. Prije svega treba da istaknemo žalosne statističke činjenice, koje nas moraju živo zabrinuti.

Koliko se u Hrvatskoj ispije alkohola?

Već spomenusmo: u vrijednosti do 70 milijuna kruna godišnje, i to u ovim količinama:

500.000	hektol.	vina	32 mil.
100.000	„	piva (domaćeg proizvoda)	11 „
100.000	„	piva (uvezeno)	
60.000	„	rakije	24 „

Dakle ukupno 760 hekt. za 67 mil. K.

Ogromni je to kapital. Ogromna je to količina alkohola. Onda možemo lako razumjeti one strašne posljedice, koje se u narodnom organizmu opažaju.

Strašne su posljedice u gospodarskom pogledu a još strašnije u moralnom. Gubi se smisao za pošteni život, čudorednost, vjeru, crkvu i primanje sv. sakramenata.

Špirit, «džikan», rakija, vino, a i pivo — to su idoli, kojima je počeo narod robovati. Gine tu polet za ideale, zanos za vjeru otaca, smisao za patriotizam, gine čista ljubav, bračna vjernost, nema pravog ljudskog života. Hoćemo da imamo patriote, Hrvate, a eto nam nestaje i ljudi!

Seoske i gradske krčme, muzike, plesovi, svadbe, «karmine» i mnoštvo drugih rana izjeda život, snagu i poštenje našega naroda, starijega i mlađeg naraštaj, a u svemu je tomu glavno — alkohol. Sanjamo o slobodi narodnoj, dok je narod u najvećem duševnom ropstvu raspuštenih strasti i nagona, što ih podžiže uživanje alkohola. Je li dakle čudo, što je i «Hrv. Straža» morala potvrditi i zavapiti: «Dosta je pogledati Slavoniju, gdje je *narod iskvaren do u moždac,* gdje je niska putenost zarazila sve. Evo nam i Like, gdje se nekad divno sjao djevojački stid i bračna

vjernost. A danas? Koliko nezakonite djece, koliko preljuba, priležništva, krađe, ubojstva. A je li bolje u drugim stranama?»[1])... Doista malo je bolje i drugdje ne samo u užoj nego i široj Hrvatskoj. Tek je nešto bolje u Bosni i Hercegovini, gdje je «raja» još uvijek prilično udaljena od lažne kulture. Ali zarazit će nam kuga i one strane, ako joj ne zapriječimo ulaz!...

Lijepi dokaz i primjer za ovo — da naime od alkohola većim dijelom dolaze socijalne nevolje našega naroda — donijela je prije nekoliko godina «Hrv. Straža» u formi pripovijesti. Čini mi se da će biti na mjestu, ako dotični stavak ovamo prenesem.

U selu B. cvao je divno pravi katolički život i vladalo pravo narodno blagostanje. U to dođe onamo židov Aron Zwieback. Vidio je, što je i kako je i odlučio krenuti prilike «na bolje». U tu svrhu odlučio je poslužiti se kao najboljim sredstvom — alkoholom. I uspijevao je:

«Prvi i poglaviti proizvod, što se prodavao (u Arona Zwiebacka) — bila je rakija. Već petu godinu, kako je Aron došao u B., uspjelo mu je narod tako zaludjti, te je mogao javno na trgu svoje bačve vodom iz vodnjaka puniti pa dolijevati ruma i miješati, da im zgotovi rakiju»...

«Naravski da se i glede morala počela stvar uzimati na lakše. Zato se svojski pobrinuo Aron. Priredivali se javni plesovi, u krčmi je i «kavani» ležalo svakojakih novina, goste su dvorile lijepe mlade konobarice... Za B. sve novo, nečuveno»...

«I tako se živilo dvije tri godine u B. — bezbrižno, veselo, ko još nikad prije. Možete misliti, kako je nakon deset godina došlo dotle, da nije bilo gotovo kuće, a da gospodar njezin nije bio ubilježen u veliku knjigu Aronovu, nije bilo obitelji bez pijanice, nije bilo porodice, a da se nije o njezinim kćerima svašta govorkalo. A tko je pogledao u krsnu knjigu u župnom uredu, mogao se uvjeriti na vlastite oči, kako je duboko pao termometar javnoga morala u B.»

«Posjed bi za posjedom prešao na Arona. Svake godine bi propalo deset do dvanaest gospodara. Drugi počeše misliti na Ameriku. Broj iseljenika množio se od godine do godine, dok na njihovo zemljište dolažahu stranci — Nijemci i Mađari. A sve to točno odgovaraše programu Arona Zwiebacka»...[2]).

Dosta.

[1]) Vidi X. br. 1. str. 25-26.

[2]) Hrv. Straža 1906. str. 497.-498.

Treba li nam još apstraktnih dokaza o pogubnome djelovanju alkohola na moralno i na materijalno stanje naroda nakon ovoga skroz vjernoga prikaza?

Tko još ne vjeruje, da je alkoholizam upravo glavni vir naše nevolje?

5. Sizifov posao.

Kad je tako, onda je sve nastojanje za narodni boljak bez usporednog nastojanja protiv alkoholizma pravi Sizifov posao.

Gdje je glavni uzrok prezaduženju našega čovjeka? Gdje uzrok seljenju u Ameriku? Gdje glavni uzrok robovanju tudincima? Gdje uzrok propadanju i ono malo preostalih zadruga? Gdje uzrok tolikom rapidnom useljivanju tudinaca? Više manje u svemu tomu glavnu riječ vodi alkoholizam.

«Alkoholizam i iseljivanje su dvije najpogibeljnije rak-rane na tijelu našega ubogoga naroda»[1]).. vele Slovenci za svoj narod. Još većim pravom možemo mi to ustvrditi za svoj narod u ekonomskom pogledu. Dapače i samom iseljivanju — kako rekosmo — glavni je uzrok alkoholizam.

Ako je tako, onda je zaista Sizifov posao sav rad oko ekonomskih reforma, ako se ujedno ne provodi žestoki boj protiv alkoholizma.

U pogledu je moralnom još opravdanija ta tvrdnja.

Pustimo da govori dobar poznavalac hrvatskoga seljaštva, koji znade sve žice narodne duše, (jer je to demagogu potrebno). Šta on sudi o moralnom, vjerskom i nacijonalnom «nivo-u» našega seljaka?

«Mi smo već preko hiljadu godina kršćani, a već četrdeset godina uči škola o Hrvatskoj i Hrvatima. Pa ipak»...

«Zar naša vjera ima zbilja tako slab korijen u narodnoj duši, da naši ljudi ne mogu ljudski živjeti, ako im za petama nije žandar? Ili su sve naše škole i u tom bez ikakva uspjeha, da barem u mladeži, koja je pismena, bude čuvstvo hrvatsko onako živo i jako, da se ne gubi niti s onu stranu mora»...[2])

I on dakle, koji inače tako demagoški ističe visoku svijest hrv. seljaštva i sposobnost njegovu za ulaz u najviše državno

[1]) Zlata doba VI. br. 1. str. 7.

[2]) Radićev „Dom“ 1910. br. 30.

tijelo, i on dolazi do zaključka, da je u moralnom pogledu naš čovjek na vrlo niskom stupnju i čini mu se, da je dosada sve, što se u toj stvari za napredak kroz tisuću godina činilo — bio Sizifov posao.

Ako i ne ćemo tu tvrdnju u cjelovitosti potvrditi, ipak moramo priznati, da je u toj misli o Sizifovom poslu dosta istine.

Za dokaz nam najbolje služe proštenja i «crkv. zborovi», što ih naš narod mnogo pohađa. Meni se duboko u dušu usjeklo prije tri godine Jakobovsko proštenje u V. K. Ne ću niti pokušati da prikažem one prizore, što sam ih gledao poslije podne (jer je tek onda «pravo proštenje» izvan crkve) onoga dana. To su takve rugobe, da mi i sada pamet staje, kad čitam o «djevičanskoj duši» našega naroda. Onda sam slučajno morao onuda prolaziti i vidjeti te nemoralnosti. Zgražao sam se gledajući, što nesretni alkohol počinja od onog istog naroda, koji je prije podne u crkvi bio tako pobožan, tako skrušen.

I onda sam tek potpuno zamrzio alkohol i uvidio, kako je Sizifov trud sve ono ispovijedanje i propovijedanje umornih svećenika prije podne i kako je sav naš rad na vjerskom i moralnom polju bez radikalnog rada protiv alkoholizma — Sizifov posao.

Ima i drugih činjenica, koje ne bih nikad dospio izbrojiti.

Opijanje kod rođenja, kod krštenja, kod vjenčanja, kod pogreba, kod svake kupoprodaje i ugovora, opijanje na sajmu, na proštenju, u krčmi i u kući, opijanje na blagdane i na djelatne dane, opijanje žena, muškaraca i — djece, opijanje kod sjednica i sastanaka raznih društava (koje se obično u krčmi obdržavaju), opijanje kod svih dobrotvornih zabava, opijanje i vječno opijanje i inteligencije i naroda — eto ti poglavitog dijela u sadržini našega života.

I mi se još čudimo, što vjera kršćanska nije dublje uhvatila korijena u duši naroda, što se narod nikako ne može skroz osvijestiti nacijonalno, što se ne boji činiti zlo, ako mu nije žandar za petama?

Mi se onda čudimo, što nas strani svijet prezire, što nas smatra nevrijednima slobode i samostalnosti?

Istog onog dana na Jakobovsko proštenje razgovarao sam s jednim doseljenikom, koji je išao sa mnom i sve ono vidio. Vidio je i moju bol i razumio. Govorio je, da naš narod mora izginuti. Istoga dana kod stola izjavio je jedan g. župnik:

«To nama svima mora biti jasno, da će naš narod propasti. Njemu nema spasa. Ali mi mu to ne smijemo reći, nego moramo rabiti palijativna sredstva» ...

A ja sam držao, pa i sada još držim, da će narod u istinu propasti, ako ga se bude liječilo takvom metodom. Ne, govorimo narodu otvoreno, ali mu ujedno dajmo ne palijativna sredstva, nego radikalni lijek sveopćim antialkoholnim pokretom, da ne propane, nego da živi i ljudski živi!

Bez toga sve — Sizifov posao.

6. Što nam je činiti?

Do vrata smo ogreznuli u alkoholizam. Prisljeni smo to i sami priznati. Nije to samo tuđinska kleveta. I drugi narodi boluju od iste bolesti, ali mi — ovako mali narod — odnosimo rekord. Kod nas se naime svijet ne opija toliko čestitim vinom ili šljivovicom, već najviše kojekakvom «bukarom», «bučkurišem», «gvircom», špiritom i — «džikanom» (u Krajini), što su sve sami malone čisti otrovi i za duša i za tijelo. A kakvi smo kod kuće, takvi i u tuđini.

«Naši se ljudi u Americi najviše opijaju» — daje nam svjedočbu naš čovjek, koji promatra život Hrvata u Americi na vlastite oči.[1]) A iza toga nam razjasnjuje: *«Naši ljudi su ondje gotovo zadnji ljudi, malo bolji od crnaca,* kojima su još oci bili robovi, a pradjedovi divljaci u Africi. *Što se pak tiče narodne svijesti — Hrvati su ispod crnaca».*[2])

I drugi glas našega čovjeka iz Amerike to potvrđuje: *«Nema kolonije tako razrovane, demoralizovane kao ova hrvatska* (u Čikagu i Alegeniji, gdje ima oko 60.000 Hrvata). U svim onim prigodama, u kojima bi se mogao i morao istaknuti naš značaj narodni, Hrvati se srame istupiti. Bezbeli imadu i zašto!» ...[3])

Takvih iskrenih priznanja našlo bi se sijaset. Ali dosta je i ovo, da se vidi, što alkoholizam počinja od našega naroda u kući i u tuđini.

A sada je pitanje, što nam je činiti na ustuk toga? Odgovor je na dlanu.

[1]) Biankini, liječnik u Čikagu. (Vidi „Dom" 1910. br. 30.)
[2]) Ibidem.
[3]) Riječki Glasnik 1910. br. 207. u dopisu iz Amerike.

Hvala Bogu, katolički se pokret u Hrvatskoj ipak razvija. Sa slovenskoga tla prenosimo mnoge lijepe stvari na naše hrvatsko. Tek jedno najvažnije kao da se zaboravilo. A ako se i nije zaboravilo, čini se mnogima za sada preuranjeno i neizvedivo.

To je antialkoholni pokret.

Dosadašnje nas razmatranje sili da priznamo, kako je baš to nužnije i glavnije od svega drugoga.

Ne može u našem narodu uhvatiti korijena ideja vjerske svijesti, ideja nacionalne svijesti, a niti ideja racijonalne ekonomije, dok u njemu vlada tako snažno — alkohol.

To treba da spoznamo, pa da *odatle počnemo,* ili barem da ne odgađamo, kao da bi za sada bilo preuranjeno oko toga nastojati, dok ima drugih «važnijih» posala.

To je krivo shvaćanje.

Sjećam se dobro, što je dr. Krek govorio na prvom sastanku katoličkog đaštva 1907., prikazujući, što sve poduzimaju katolici u Sloveniji za blagostanje naroda. Napokon je na zadnjem mjestu spomenuo i apstinentski pokret. Zatim je živo naglasio: «Ali ovaj pokret jest ono, u što ja *najveće nade polažem. O njemu ovisi uspjeh u svim onim drugim poduzećima*» ...

No mi Hrvati kao da smo prečuli te važne riječi. A one za nas još više vrijede nego za Slovence. Slovenci su to dobro opazili. I htjeli su da doskoče tomu zlu, tomu neshvaćanju. Zato je koje dvije ili tri godine kasnije — mislim 1909. ili 1910. — došao k nama veleč. gosp. Kalan, glavni pokretač apstinencije u Slovenskoj, i držao u zagrebačkom sjemeništu predavanje o tomu. Bilo je oduševljenja, bilo dobrih odluka, osnovao se dapače iznova apstinentski klub, ali mi nije poznato, da li još životari. Svakako stoji, da i opet nijesmo razumjeli braće Slovenaca, jer pokret nije zahvatio nikakvih dimenzija.

Drukčije to shvaćaju junački Slovenci. Već šestu godinu izlazi ondje glasilo apstinenata «Zlata doba». Teškom mukom je išlo, ali sada je već sve lakše. Oni su uvjereni, da je to temelj svemu drugomu radu, pa ih to uvjerenje bodri, da ustraju uz teške dakako borbe i žrtve. I u jednom od zadnjih brojeva[1]) naglasuje neki svećenik:

«Brez proti alkoholnega delovanja je vse naše delo — Sizifovo delo!»

[1]) God. VI. br. 1. str. 15.

O kad bi i mi hrvatski katolici uzeli te riječi za geslo i program u svemu svojem socijalnome radu, pa se bacili na to polje svom energijom ne žaleći žrtava, pregaranja ni borba! Da bi se i mi poveli za narodima, kojima nije tako ugrožen narodni opstanak kao nama, koji nemaju toliko socijalne bijede u kući kao mi, pa ipak se tako žestoko bore protiv aloholizma! Gledajmo, kako je n. pr. u Švedskoj. Oni su počeli još pred 30 godina, pa su ustrajnošću postigli divne uspjehe.

U godišnjaku «Saveza antialkoholnih društava» u Švedskoj izašla je interesantna statistika o antialkoholnom pokretu zadnjih 30 godina. Prema toj statistici bilo je *odraslih apstinenata* organiziranih u razna društva:

God.	1880. . . .	900
„	1890. . . .	90.194
„	1900. . . .	229.735
„	1910. . . .	374.113

Prema toj statistici u Švedskoj je svaki deveti odrasli građanin apstinent.[1]) A to je zaista krasni uspjeh.

Evo odgovora na pitanje, što nam je činiti!

7. Gdje ćemo početi?

Nema dakle dvojbe, moramo prije svega antialkoholni pokret iz Slovenije prenijeti k nama. Onda će tek ono drugo, što prenosimo, i na našem tlu kudikamo bolje uspijevati nego dosada.

Ali drugo je pitanje, gdje i kako ćemo početi?

Mnogi su već o tom pisali i došli do ove točke, a onda stavili — punctum. I tako su ostali samo lijepi teoretski članci na papiru bez ikakva praktična ploda. Ne smijemo dakle upasti u istu pogriješku.

Istina je, svaki se kod nas boji o tome raspravljati. I ako bi već raspravljao, onda se boji povući praktične zaključke. A ako se usudi iznijeti i praktične predloge, boji se, da će ih morati on prvi oživotvoriti. A u tom grmu leži zec. Još bi sve išlo: i govoriti i pisati protiv alkoholizma, grmjeti protiv njega s propovijedaonice i govornice, držati pučka predavanja i slično, ali

[1]) Donio „Dan“ X. br. 2.

poslije toga svega — «okrijepiti se» onim istim strašnim alkoholom, to je obligatno. Dakako da je bez ploda.

Gdje ćemo dakle početi?

Početi mora svaki sam kod sebe. Sve drugo bez toga početka je ispraznost i bez ikakva ploda. Prvo načelo za svakoga, koji hoće da radi uspješno protiv alkohola, mora biti to, da počne od sebe. I tu dolazimo do pitanja — apstinencije.

Teško je odreći se uživanja svih alkoholnih pića, teško je biti apstinent. Ali ipak za onoga, koji hoće da radi protiv alkoholizma, to je uvjet skroz na skroz potrebit, ako hoće postići uspjehe. No mnogi apstinenciju krivo shvaćaju, pa stavljaju ovakove ili slične objekcije: «A zašto sveto Pismo veli: Vinum laetificat cor hominis?... Zašto je Isus vino odabrao kao materiju za sv. misu?... Zar ćemo onda uništiti vinograde?... Pa kad ćemo moći cijeli svijet uvesti u apstinentski tabor?» i t. d.

Sve to dokazuje veliko nerazumijevanje. Stoga treba jasno i bistro odrediti i osjeći: Nije antialkoholizmu svrha da potpuno iskorijeni uživanja alkoholnih pića, niti mu je svrha da uništi vinograde i t. d. Pilo se uvijek od Noe i pit će se, dok bude svijeta.

Antialkoholizam hoće da što više zatre neumjereno uživanje alkoholnih pića. A najbolje sredstvo za tu svrhu jest što veća propaganda — apstinencije. Zato je nužno, da onaj, koji hoće raditi protiv alkoholizma, bude prije svega sam apstinent, da tako uzmogne širiti apstinenciju kao najbolji ustuk alkoholizmu.

Klin se naime klinom izbija.

Nije dakle dosta s propovijedaonice govoriti protiv pijanstva i držati pučka predavanja ili pisati brošure, već treba biti apstinent. Eto tu počnimo — sami od sebe! Onda naš rad ima čvrsti temelj. Onda se možemo nadati uspjehu. Inače sve u vjetar.

Lijepo je rekao jednom u svom predavanju veleč. g. Kalan: «Tri vrste ljudi moraju biti apstinenti: prvo djeca, drugo veliki pijanci, koji se jedino na taj način mogu spasti, ako se posve odreku pića, i — treće oni, koji hoće uspješno raditi protiv pijanstva!»

Jasno i — nepobitno.

8. Ljubav ište žrtvu.

Došli smo do strme gore. Tko će prvi na nju? Od koga možemo očekivati, da će imati toliko požrtvovne snage?

Ta i mi smo jabuke s hrvatskoga stabla. A baš o tom govorimo, kako je to čitavo stablo gusto oplela i sputala vinova loza.

Svi smo dakle u toj stvari klimavih nogu. Rodili smo se u pijači, živimo u pijači i cio život vidimo oko sebe pijaču. A «milieu» ako i nije kako bi htjeli neki svemoguć, ono je ipak silan faktor u ljudskom životu. Pa ipak mora se početi. I to ne kakogod, nego odlučno, radikalno, snažno, svom energijom, jer je skrajnji čas.

Tko da se prihvati te teške zadaće, tko da doprinosi žrtve?

Vidjeli smo dosada kojekakvih sitnih pokušaja sa strane nekih naših liječnika i drugih prijatelja narodnih, a čitam da i sada postoji neko društvo umjerenosti i da izdaje svoj list (još ga nijesam imao prilike vidjeti), ali je — kako kažu — u rukama Srba i framazuna, pa će od toga biti više zla, nego dobra.

Da će oblast stati na put tomu silnomu alkoholizmu, da će sabor stvoriti valjane zaključke u tom pogledu — to mislim ne će nitko uzimati ozbiljno u račun, barem ne *za sada,* u današnjim prilikama.

Preostaje dakle teška borba s tim strašnim neprijateljem našem — hrv. katoličkom pokretu. Da, ako on ne uzme tu stvar sa svom ozbiljnosti u svoj program, onda se zaista ne možemo niti od koga drugoga tomu nadati.

Ne možemo baš ozbiljno uzimati u račun stariju hrvatsku generaciju, nego mlade katoličke sokolove.

Da, uzdanica hrvatskoga naroda — *hrvatska katolička mladež prva je zvana, da počne žestoki i odlučni boj protiv alkoholizma, koji je — kako tijekom ove rasprave jasno dokazasmo: najveći i najopasniji neprijatelj hrvatskoga naroda.*

Doista ne Madžari, ne Nijemci, ne Talijani, ne Srbi, ne slobodni zidari, ne socijaliste, ne naprednjaci — svi ti nijesu ni izdaleka tako opasni opstanku, životu i napretku hrvatskoga naroda kao: alkoholizam.

I svi oni ne bi mogli ništa protiv nas učiniti, kad ne bi imali toga strašnoga saveznika, koji nas je posve skučio u ropstvo i predaje nas njima na milost i nemilost.

U to treba da se dobro zamislimo i da povučemo praktične i odlučne rezolucije.

Sve ono, što se dosada radilo kod nas protiv toga najopasnijega neprijatelja — nije ništa. Pravi rad treba da započne. A započeti ga ima mlada generacija, koja još nije potonula u pijanstvo i putenost, a to je hrvatsko katoličko narodno đaštvo, i u opće *sve kat. omladinske organizacije.* Iz njihove sredine mora se rekrutirati vojska, koja će navijestiti boj alkoholizmu, koja će započeti antialkoholistički pokret i to radikalno — *apstinencijom.* I evo odmah temeljnoga praktičnoga predloga: *U svim kat. đačkim organizacijama* — počevši od akademskih društava i Zborova duh. mladeži (franjevačkih i sjemenišnih) pa sve do kat. djetićkih društava i seljačkih omladinskih organizacija — *neka se osnuju apstinentske sekcije.*

Dosada ima sekcija literarnih, apologetskih, socijalnih, deklamatornih, za dobru štampu, za tamburanje i pjevanje, ali jedva da je po koja apstinentska. A upravo ta je najpotrebnija, jer inače sve naše deklamacije, tamburanje, pjevanje, sve naše rezolucije o socijalnom preporađanju gube barem polovicu od svoje vrijednosti, ako ne i više.

Bez žrtava nema ljubavi. Zar da med nama ne bude plemenitih, žarkih, junačkih srdaca, da ovom žrtvom posvjedoče svoju ljubav k narodu?

9. Kako djelovati na mase naroda.

To je istom prvi dio zadatka: početi od sebe i biti sam sa sobom na čistu glede te stvari. A tek tada dolazi drugi zadatak: djelovati na masu naroda i odvraćati je od neumjerenog uživanja alkohola.

To pak nije odveć teško. Ako je čovjek sam tako snažan i oduševljen, da je prigrlio apstinencu, ne će mu biti tako teško djelovati i na mase. Bit će ipak nekih teškoća. To razabiremo iz primjera, što smo ga nedavno čitali u Katoličkom Listu».[1])

[1]) K. L. 1912. br. 10. str. 114.—115.

Nepoznati pisac (valjda g. župnik) opisuje, kako mu je teško bilo osnovati «*Društvo trijeznih ljudi*» u Sirču. Zanimljiv je to opis. Iz njega se najbolje vidi, kako je pijanstvo uhvatilo duboki korijen u našemu narodu i kako ga je teško iskorjenjivati. Ali ujedno dokaz, da ipak ide, ako je čovjek sam apstinent (kao g. pisac dotičnog članka), jer — exempla trahunt!

On je ipak uza sve teškoće osnovao društvo. Članovi su sami sastavili pravila. Za sada se ograničiše tek na to, da ne će ići niti oni niti njihovi ukućani u — krčme. Ako bi koji išao, da će platiti globu. I obvezali se na to: 21 otac obitelji. Za početak posve dobro. Ali dakako teško to ide na taj način. Pogotovo pak teško ide, kad se koga hoće predobiti za apstinencu.

I upravo zato velim, da samo od onih — koji imadu *živu vjeru,* kojima je *kršćanska ljubav* prema Bogu i bližnjemu prožela sav život, i meso i kosti, *koji poimaju uzvišeni smisao kršćanske pokore* — samo od njih se može takovo što očekivati i samo u njih ima snage, da doprinose te žrtve. Od drugih ćemo ih uzalud očekivati. Takve pak ljude može dati samo naš katolički pokret, a rijetko da bi se našao tko drugi izvan katoličkog tabora.

Istina, nije ta stvar sama po sebi tako teška. *Ali u našim prilikama se zahtijeva za to pravi heroizam,* i to s onih spomenutih razloga. Razni običaji, koji te sile da piješ, tako da kamogod se okreneš, kamogod dođeš, s kimegod se susretneš... uvijek moraš piti i piti. A što je najgore, ako ne piješ — onda «ne spadaš u društvo», onda si čovjek «neuljudan», onda se zamjeriš i postaješ ruglom cijeloga društva.

Evo, zato velim, da se *kod nas* zahtijeva ne samo značajnost nego i heroizam, ako tko hoće da bude i da ostane apstinent. Koliki su odlučili pa klonuli!

Takva značajnost, heroizam i ustrajnost može se očekivati samo od mlađe generacije, koja je odlučila sasvim drugim duhom disati nego starija. Naročito pak u ovom pitanju ne smije imati nikakva obzira na «fine običaje», «uljudnost», «društvenost», i slične izlike. Samo onda može se nadati, da će joj i djelovanje na šire mase biti omogućeno. Onda će moći narod liječiti od te rak-rane i umanjiti socijalno zlo u Hrvatskoj.

10. Osobito sredstvo.

No ima ipak jedno osobito sredstvo, pomoću kojega će antialkoholni pokret inteligencije imati osobita odziva i u narodu. Možda bi mnogi a priori to sredstvo zabacio, jer se u nas doslije u našem kat. pokretu i socijalnom radu nije ništa uzimalo u obzir, a i jest nešto neobično. Da vidimo!

Jasno je na prvi pogled: samo živa vjera u narodu podržava ćudorednost. *Evanđeoska nauka i sv. sakramenti* — to su dva sredstva, kojima se podržaje ćudorednost u narodu. Prema tomu, da li je narod više ili manje udaljen od toga, ćudorednost pada ili se diže.

Ako dakle hoćemo, da narod bude imao snage suzbijati strasti, živjeti «pie, iuste et sancte» (a ovamo u prvom redu spada umjerenost u pilu), moramo ga približiti *što više* Evanđelju i sv. sakramentima. A upravo to na divni način izvršuje jedna osobita institucija u sv. Crkvi katoličkoj, koju su sv. Oci Pape uvijek cijenili (a osobito zadnji Pijo IX., Leon XIII. i Pijo X.) kao najbolje sredstvo socijalne obnove u Kristu. Ta institucija je kod nas još dosta slabo provedena, a gdje i jest, ondje joj je djelovanje ograničeno. Ali u novije vrijeme sve se više nastoji, da se i kod nas temeljito upozna, raširi i organizira, a to zaslugom naših revnih oo. Franjevaca i Kapucina.

Tko je pratio pučke listove[1]), što ih spomenuti Redovnici izdavaju za naš puk, upalo mu je u oči, kako u zadnje vrijeme osobito *ističu Treći Red kao veliki socijalni faktor,* kao sredstvo za sačuvanje i spas posebice hrvatskoga naroda. A usporedo s time donose članke o alkoholizmu.

Evo ključa, kojim ćemo doći do toga, da otvorimo vrata antialkoholističkom pokretu, te uzmogne prodrijeti u šire mase naroda.

Treći Red naime uzgaja najuspješnije mase naroda u duhu Evanđelja, *u duhu pokore i odricanja;* on približuje mase naroda k čestom *primanju sv. sakramenata,* a upravo to je najuspješnije utiranje puta umjerenosti — odricanju alkoholnih pića.

[1]) A to su u prvom redu „Naša Gospa Lurdska" i „Glasnik sv. Franje" pa „Kršćanska Obitelj".

Dokazom nam može biti nedavno izašli «*Priručnik Trećega Reda*»[1]), u kojemu se pod naslovom «*Najopasniji neprijatelj*» prikazuje odnošaj Trećega Reda prema alkoholizmu i tu se nalaze ova pravila za članove Trećega Reda:

1. Nikad ne zalazi u gostione ili krčme.
2. Ako možeš, potpuno se uzdržavaj od opojnih pića.
3. Odvraćaj druge od gostiona i opojnih pića.

A u bilješci se preporuča, da se u svim trećoredskim zadrugama osnuju apstinentski odsjeci, jer «*pokornički Treći Red mora početi s tom stvari*».

Evo dakle sredstva. *Raširenjem Trećega Reda rišir će se i antialkoholistički pokret najbržim i najlakšim načinom u šire mase naroda.*

Na drugi način ide to vrlo teško, kako to dokazuje spomenuti slučaj u Sirču, a i mnogi drugi pokušaji.

Odatle neka ujedno povuče katolička mladež zaključak, ako hoće što uspješnije djelovati oko socijalne obnove hrv. naroda — neka se približi Trećemu Redu i neka sama stupa u nj.

A komu bi se taj predlog činio čudnim ili nesavremenim, neka nastoji, da se prije svega što temeljitije upozna s tom divnom institucijom (u tu svrhu dobro će doći svakomu spomenuti Priručnik) i neka se sjeti, da je jedan od najvećih socijologa Leon XIII. rekao: «Moja socijalna reforma jest — Treći Red sv. Franje!» ...

11. Zaključak.

Iznijeli smo dosta činjenica o naglom propadanju naroda. Prikazali smo u kratko veličinu socijalnoga zla u Hrvatskoj. Potražili smo i našli glavni vir toga zla, a zatim našli i zgodnih sredstava, kako da taj vir presušimo. Dakako traže se velike žrtve, naročito žrtve pojedinaca, koji bi se htjeli svom dušom dati na to, da spasu, što se spasiti dade.

Već je pokojni Ante Starčević rekao, da vidi na hrvatskom narodu sve znakove propasti. To moramo i mi danas ustvrditi. Ono pomanjkanje energije, o kojoj smo govorili, dokazuje nam,

[1]) Izdali OO. Kapucini na Rijeci 1912. str. 172.—180.

da je narod u većini truo. A uništuje tu energiju najviše — alkohol. Još sve u jedno:

«Naše narodno dospodarstvo — u jednoj od najplodnijih i najbogatijih po prirodi zemalja — mršavo je, alkoholizam i spolna nećudorednost ubijaju životnu energiju naroda. Tudinac se doseljuje, kupuje zemljišta, obogaćuje se, a Hrvat ide u Ameriku, radi za drugoga i — propada. Uz to pridolaze političke trzavice, ogorčene borbe između stranaka, te mnogi uzdiše: interitui devoti sumus» . . .[1])

Zaista veliko socijalno zlo u toj «lijepoj našoj domovini».

Sprema se katolički đački sastanak, sprema se i kat. svеopći sastanak. Neka i ovi redci tom zgodom budu jedan «memento!» Ali ne bismo smjeli čekati istom na sastanke. Već do tih sastanaka bi se moralo nešto učiniti, podati neka podloga, jer smo inače u pogibli, da i poslije sastanaka ostane sve samo na papiru.

Trebalo bi *nekoliko snažnih individua,* koji bi čitavu tu stvar uzeli u svoje ruke. Onda bi se barem znalo, gdje je početak i središte čitavoga toga pokreta. A središta nekoga svakako treba, na koje bi se mogli obratiti svi oni, koji bi htjeli u tom pogledu što raditi. Trebao bi jednom riječi neki *središnji apstinentski klub* i to odmah.

Ne bi li «Domagoj» mogao taj teret na sebe preuzeti?

Osim toga, gdje se može, zašto da se odmah ne počne i s radom? N. pr. katehete i učitelji mogu u tom pogledu mnogo učiniti govoreći djeci često o pijanstvu, da im ga omraze. Revan kateheta ili učitelj, ako je i sam za stvar oduševljen, oduševit će djecu toliko, da će oni radosno zadati obećanje, da ne će piti vina niti rakije, ako bi ih i nudili stariji. Pa će imena njihova zapisati i često ih pitati, kako se drže svoje odluke.

Eto na taj način odmah malih apstinentskih klubova, koji bi sigurno donijeli neizrecive koristi. Zato bi o tom trebalo često raspravljati osobito na *sastancima svećenika,* koji su udruženi u svoje svećeničke organizacije, kako su to već primjerom pokazali svećenici u Staroj Baški na otoku Krku (po izvještaju «Sveć. Zajednice») i stvorili vrlo lijepe rezolucije.

Zašto dakle da se ne učini odmah ono, što se može? S vremenom će pokret poprimiti veće dimenzije. Počeci su uvijek maleni i teški kod ovakvih stvari.

[1]) Luč VI. (god. 1910.) str. 14.

Svećenstvo je u prvom redu zvano, da učini, što se može. Zlo je samo to, da se ne mogu naći dva tri čovjeka (ili makar jedan), koji bi pokrenuli akciju. Zlo je, što se nitko ne ćuti zvan, pa se nitko ne miče. Mnogi imadu dobru volju, ali sve jedan na drugoga čeka.

Ali čekanju nema mjesta, jer «*Hrvatska — slavna nekad Hrvatska! — strmoglavce juri u sramotnu, nedostojnu smrt!*»[1])

I ako ne bude u nama *heroizma* — Hrvatska će sramotno propasti, bit će izgubljena i za Krista i za naš narod. Istina, ako igdje, a to bi u ovoj stvari bio prevelik optimizam, kad bismo računali na golem broj jakih, na ovakvu žrtvu skroz spremnih ljudi. Ali se čvrsto pouzdajemo, da će ih se koliko toliko naći, a oni će nam onda uz Božju pomoć stvarati heroje duha košto nam djedovi bjehu heroji miške. Ako ne bude ovakvih, Hrvatska će propasti.

Tko je junak, neka ne ponikne nikom!

[1]) Hrv. Straža X. str. 26.

Stručna organizacija.

(Nastavak).

Piše: **M. pl. Sociol.**

II. ORGANIZACIJA.

1. Važnost organizacije.

Riješenje socijalnoga pitanja jest želja svih socijologa, državnika i svih onih,koji rade za vjeru i dom. Ali je način za rješavanje toga pitanja različit. Evo liberalaca, koji misle, da će sloboda u svemu učiniti, te se stvari same urede. Ali budući da je liberalizam uzrok socijalnoga pitanja, naravski da ga ne može riješiti. Zato i jest već pol stoljeća u potpunom bankrotu. Evo socijalizma, koji veli: U meni je spas! — Mi dižemo narod, mi ga oslobađamo od kapitalista, mi ćemo mu dati raj na zemlji! Ali socijaliste su i odviše poznati samo kao rušitelji[1]), oni su samo povećali socijalne rane. Tko hoće uništiti svaki auktoritet, Boga, Crkvu, obitelj pa privatno vlasništvo — taj hoće kaos, revoluciju, zlo. Socijalizam je osim toga u praksi nemoguć.[2]) Proti socijalističkoj utopiji digla se kršćanska demokracija. Ona znade, da u ovoj suznoj dolini ne možemo postići raja nebeskoga, uništenje boli i potpunu jednakost te otstraniti sve posljedice prvoga grijeha, ali ipak nastoji, da olakša boli, obriše suze, izliječi

[1]) Vidi krasno djelo: „La questione sociale". Treviso.
[2]) Vidi Cathrein: „Der Sozialismus. 9. Aufl.

rane te poboljša teško stanje radnika putem pravde i ljubavi. Zato je kršćanska demokracija u svoj program stavila — potpunu obnovu društva u kršćanskom duhu, a prije svega — kršćansku organizaciju rada uz pripomoć države («Lo Stato aiuti a fare!»)

Stručna pak ili stališka organizacija mora biti temelj svih moralnih, ekonomskih i civilno-religijoznih napredaka. Združeni radnici bit će jaki faktor. Kapitaliste će upoznati njegovo pravo, državni zakon će ga štititi, pučka će mu predavanja i štampa proširivati pogled i svijest. Slobodne radničke zadruge će radnika uzgajati u vjeri i ćudorednosti, karitativna blagajna pomagat će ga u bolesti i nevolji.

Organizacija je pravne naravi. Ona je sredstvo napretka, kako je to dobro upoznao veliki Otac radnika Lav XIII., koji veli: «U tim prilikama treba da biraju radnici između dvoga: ili da se upišu u društva radnička, odakle vjeri prijeti pogibelj, ili da osnuju druga društva i da u njima svoje sile ujedine, pa da se na taj način oslobode onoga nepodnosivoga pritiska. A da treba radije ovo drugo odabrati, mogu li o tome dvojiti oni, koji ne će da najveće dobro čovječanstva (vjeru) izvrgnu pogibli?» — — — «Napokon gospodari i sami radnici puno mogu u toj stvari po onim uredbama, po kojima se jedan stalež zbližuje s drugim i potrebnima se pomaže. Ovamo pak treba ubrojiti pripomoćna društva; razne uredbe za osiguranje radnika i obudovjelih radničkih žena i djece; zakloništa za zaštitu dječaka, djevojaka, mladića i staraca. Nu glavno mjesto zauzimaju društva obrtnička, u kojima su ostala kano sadržana. Cehovi (zadruge rukotvoraca) za naših preda dugo su dobro stajali. Zaista bijahu ne samo na preveliku korist obrtnicima, nego i samome obrtu na čast i procvat, kako to mnogi spomeni svjedoče. U današnje prosvjetljenije doba — pošto nastadoše nove prilike a i produkcija se životnih sredstava umnožila — treba dakako i društva obrtnička prilagoditi sadašnjim prilikama».

Ovdje govori sv. Otac o sredovječnim cehovima obrtničkim, koje danas toliko mrze a stoga razloga, što ih pobliže ne poznaju i što su bili — katolički. Zato ćemo ovdje pobliže ogledati, vrijednost, razne forme, pa i poteškoće u tim katoličkim «cehovima», da odatle naučimo štogod za duhovno i materijalno blagostanje našega katoličkoga hrvatskoga puka.

2. O katoličkim „cehovima".

Jedan od najsnažnijih i najutješljivijih pokreta ovoga stolj. — poslije toliko godina razrožnoga individualističkog liberalizma — jest težnja za udrugarstvom, za udruživanjem elemenata, koji su upućeni jedni na druge. Taj je pokret to snažniji, jer je reakcija protiv dosadašnjega individualizma. Protiv ove tendencije nije kat. Crkva nikada ustala, već ju je blagoslovila, odobrila i sama počela osnivati radničke zadruge, koje danas imadu posebnu svrhu, da dadu naime vjerski, civilni i stručni odgoj radništvu. Upravo biskup katolički Ketteler bio je prvi, koji je nakon revolucije na tom polju sa svećenikom Kölpingom počeo djelovati. Drugi katolici su ga slijedili, a napokon je Crkva oficijelno istupila okružnicom «*Rerum novarum*» (15. svibnja 1891.)

Da idemo stalnim u tim pitanjima pravcem, moramo se držati načela izraženih u toj okružnici velikoga socijologa Lava XIII.

On hvali sva društva, kojima je svrha dobro radnika, ali daje prvenstvo društvima obrtničkim (t. j. «cehovima» ili stručnim društvima), u kojima su ostala kao sadržana. Zato i veli, da ta društva moraju nadomjestiti stare sredovječne cehove. Sv. Otac daje potpunu slobodu u osnivanju tih društava, koje on upoznava kao dobre i potrebite za današnje društvo: «Bez dvojbe je nužna u tome umjerenost i razborita stega u tu svrhu, da se poluči sklad u djelovanju i htijenju. Ako je dakle slobodno građanima udruživati se, onda oni imaju pravo odabrati slobodno onu uredbu i ona pravila, za koja misle i drže, da najbolje k cilju vode. Kakva mora biti ta umjerenost, stega i zapt u pojedinim slučajevima, držimo, da se za to ne mogu odrediti sigurna i stalna pravila, jer to ovisi o značaju pojedinih naroda, o pokusima i iskustvu, o vrsti i unosnosti poslova, o razgranjenosti trgovine i ostalim prilikama, koje treba razborito uvažiti. Najviše neka bude ovo općeniti i stalni zakon: Treba osnovati i voditi radnička društva tako, da budu sredstva što zgodnija i sposobnija za označenu svrhu, a ta svrha jest: da pojedinci pomoću društva što više pomnože «svoja dobra duševna, tjelesna i kućna (obiteljska)».

Ali naša katolička stručna društva moraju imati još jedan osobiti cilj: ćudoredni i vjerski, bez kojega cijeli rad za obnovu

društva ne bi postigao uspjeha. Ako naša organizacija ne bude i imenom i duhom katolička, po čemu će se razlikovati od stručnih organizacija liberalnih i socijalističkih?

Zato veli sv. Otac: «Očevidno je, da treba kao najglavniju stvar imati pred očima, te se usavrši nabožnost i ćudorednost, pa zato treba da nada sve k toj svrsi smjera čitava uredba društvena. Inače bi se izrodila u drugu svrhu, te ne bi bolja bila od onih društava, u kojima se na vjeru i ćudorednost ništa ne pazi. U ostalom što koristi radniku u društvu tražiti blagostanje vremenito, ako zbog nestašice hrane u pogibelj stavlja svoju dušu?»

Doista, što koristi čovjeku, ako sav svijet postigne, a dušu svoju pogubi (Mat. 16, 25.) Ovo nas uči Gospodin Isukrst, da imamo kao znak, po kojemu se kršćanin razlikuje od poganina: «Sve ovo pogani ištu — — — Ištite najprije kraljevstvo Božje i pravdu njegovu, i sve će vam se pridodati!» (Mat. 6, 32-33).

Uzevši dakle načela od samoga Boga, neka se najviše cijeni vjerski odgoj, da svaki upozna svoje dužnosti prema Bogu. Neka se pobudi radnik, da štuje Boga, te se poda pobožnu životu, osobito da u svetke posveti dan Bogu; neka se nauči štovati i ljubiti Crkvu, općenitu majku sviju, podlagati se njenim zapovijedima, pristupati k sv. sakramentima, koji su božanska sredstva, da se čovjek očisti od grijeha i postigne svetost.

Kad Bog mora biti temelj svega, ne mogu niti naša društva biti bez toga temelja. Pa zato i Papa Pijo X., kojemu je kao i Leonu XIII. na srcu dobro radničkoga puka, preporuča, da u Italiji (gdje nijesu dvije vjere kao na primjer u Njemačkoj) budu stručna društva čisto katolička, a sve što ne bude u tim društvima, bit će liberalno i socijalističko.

Vjera je skroz na skroz potrebita za napredak i blagostanje samih radničkih stručnih društava. Samo naime vjera kršćanska sadržaje u sebi one velike istine, koje dižu radnika; onu snagu, što ga oživljuje, *jer kršćanska požrtvovnost je temelj svega napretka.* Iskrena ljubav prema siromasima nalazi se samo u nasljednika onoga Učitelja, koji reče, da će uzeti sve ono, što učinimo siromasima, kao da je Njemu učinjeno. Taj ćemo ideal kršćanske ljubavi, milosrđa i požrtvovnosti uzalud tražiti u «laicizmu», «humanitarizmu» i kod njihovih sljedbenika. Kod njih vlada egoizam, što ga kršćansko milosrđe ne pozna.

Vođe naših društava moraju biti uzorni vjernici na čast društva i na izgled svim članovima. Nemoral i nepoštenje (oso-

bito u pogledu društvenih blagajna), što vlada među prvacima socijalističkih organizacija, najjasnije dokazuje, kamo vodi moral bez Boga. Taj ih je moral doveo dotle, da oni isti vikači protiv kapitalista postaju kapitaliste, krvopije i varalice proletarijata.

Činjenice i pojedini slučajevi već su i odviše poznati. Ne treba ih navoditi!

Zato pravo veli sv. Otac: «Po prošastim događajima — a ne lakoumno — prosuđujemo budućnost. Dobu potiskuje doba, no događaji su slični, jer ih ravna Božja Providnost, koja često upravlja stvari i događaje k onoj svrsi, koju je sebi preduzela stvarajući rod ljudski.»

«U staro doba — u vrijeme mladahne Crkve — upisivalo se kršćanima u sramotu, što se veći dio prehranjivao sabranim novcem i radom. No bez blaga i moći dotjeraše dotle, da su stekli naklonost bogatih i zaštitu mogućnika. Moglo ih se vidjeti srčane, radine, miroljubive, kano primjer i uzor pravednosti, a najviše ljubavi. Pogled na takav život i na takvu čudorednost odstranio je pomalo zlo mišljenje, opaki ih prestadoše ocrnjivati. Zastarjele izmišljotine i predsude ustupiše mjesto kršćanskoj istini» . . .

A to se mora opet dogoditi, bude li našim stručnim društvima temeljem Bog i sveta vjera katolička, kako gore prikazasmo, da mora biti.

3. Ustroj katoličkih cekova.

Ta nam ista okružnica «Rerum novarum» označuje pobliže neke svrhe stručnih organizacija kao blagajne za pripomoć, izmirenje između prava gospodara i službe radnika, arbitrat itd.

Kad se društveni zakoni stave na temelj vjere, lako je utrti put, da se opredijele međusobni odnošaji članova, te život bude miran, a stvari da napreduju. Dužnosti treba razdijeliti prema općenitim prilikama, tako da različnost ne pomete sklada . . . Što je zajedničko, tim se neka upravlja nepristrano, da se prema potrebi pojedinaca opredijeli pomoć. Prava i dužnosti gospodara neka odgovaraju pravima i dužnostima radnika. Ako tko od jednih ili drugih misli, da je u čemu povrijeđen, tad je željeti, da bude iz tog istog tijela odabrano nekoliko razboritih i nepristra-

nih muževa, te se po njihovoj presudi parba riješi prema odredbama samih društvenih pravila. I zato treba imati skrb, da radnicima nikad ne uzmanjka dostatna rada; a tolika neka bude svota zadružna, da se nuždi pojedinaca doskoči ne samo u nenadanim i prigodnim slučajevima, nego i onda, kad koga snađe bolest, starost ili nesreća. Ovim će se uredbama, ako se dragovoljno prihvate, dosta učiniti za sreću i blagostanje siromaha, a društva katolička tako uređena bit će doista od velike važnosti za blagostanje u državi».

Ovdje sv. Otac pokazuje kršćanskim demokratima put i polje bez granica, na kojemu mogu svi raditi. Katolici svih naroda poslušali su glas sv. Oca te su počeli raditi dobrim uspjehom u Njemačkoj, Francuskoj, Italiji, Belgiji, Španjolskoj, Austriji i dr.

A tako moramo početi raditi i mi u svojoj domovini.

Za početak je rada najvažnije, da prije svega približimo sebi puk i proletarijat. To još nije tako teško kod seljaštva, ali je teže po gradovima kod radništva, gdje bezvjerstvo, nemoral i razne pošasti već prilično haraju.

Da stečemo radnički puk po gradovima, treba da radimo za njegovo vjersko i ekonomsko blagostanje (a ne da ga samo politički izrabljujemo!), pa da mnogo važnosti podamo — štampi. Treba zaći među radništvo (van iz sakristije!) i živo agitirati za naša načela. Sam sv. Otac Leo XIII. reče, da «*je potreba — izaći na polje i suprostaviti se.* A svi ćete to učiniti — veli dalje — upravo štampom protiv štampe, školom protiv škole, društvom protiv društva, radom protiv rada. Socijalisti i framazuni osnivaju društva za međusobno pomaganje, osnivaju kreditne banke za pomaganje samo svojih pristaša, a i vi činite tako pokazujući, da je istinito i iskreno milosrđe čedo Onoga, koji čini, da sunce sja i kiša pada na svačije polje» — — — «Što se Crkve tiče, ne će ona dopustiti ni u koje vrijeme, da se čeka na njenu pomoć, nego će je uvijek rado pružiti, i to tim veću, čim bude veću slobodu uživala u svojemu djelovanju. To neka znadu osobito oni, čija je dužnost brinuti se za spas države».

4. Nešto statistike.

Kad se jednom katolički cehovi (zovemo ih tako, jer imaju biti preobnova onih starih obrtničkih cehova!) ustanove i stanu raditi, onda nije bojazni za njihov uspjeh. Radnicima se otvaraju oči, uviđaju socijalistička zavaravanja, spoznaju snagu katoličkih organizacija, blagotvornost katoličke vjere i njenih načela i pristupaju u katolička društva. Iz malih početaka razviju se velike i snažne organizacije.

Njemačka kat. organizacija u početku, kad ju je počeo provoditi biskup Ketteler s Kölpingom, ne bijaše dakako tako snažna kao danas. Ali joj bijaše udaren čvrst temelj. Rasla je sve više i više — danas broji do 500.000 organiziranih katoličkih radnika («Arbeiterverein»); 340.000 organiziranih «kršćanskih» (radi protestanata) radnika («Gewerbschaft»); 300.000 članova u agrarnoj organizaciji; a 650.000 u sveopćoj katoličkoj organizaciji («Volksverein»), da ne spominjemo još mnoga druga njem. kat. društva.

Mali narod belgijski poslušao je poziv pape Leona XIII. Ali tamo je i onako već 27 godina na vladi katolička (kršć. demokratska) stranka, koja je učinila od Belgije «mjesto zadruge i slobode». Ovdje svi — biskupi, kardinali, svećenici, ministri, zastupnici, profesori, đaci, muškarci i žene, poslodavci i radnici — svi složno rade za istu svrhu, za socijalnu kršćansku obnovu. Na daleko je poznata uzorna belgijska stručna radnička, zadružna i t. d. organizacija.

Ondje je katolička organizacija radniku — sve. Ona ga podiže u ćudorednosti, naobrazbi, u velikodušnosti, ona mu pribavlja rada, pravednu plaću, ona ga štiti, brani, ona rješava sve sporove najljepšim načinom, ona mu je jednom riječi - sve. Radnici su po tom uzorni, pošteni, marljivi, ljube svoju obitelj, ljube crkvu, znadu štedjeti i zadovoljni su, jer im je savjest čista.

Da se osvjedočimo o divnim uspjesima i plodovima katoličkih stručnih organizacija u Belgiji, dosta je spomenuti n. pr. samo *«ligu kršćanskih žena»*, što ju je osnovao Isusovac Langermeersch, a ima cilj, da promiče duševno i ekonomsko dobro krojačica (švelja) i siromašnih tvorničkih radnica. Baš toga se naime sloja radništva drži velika bijeda. Tko i malo pozna život u velikim gradovima,tomu će biti poznat i kukavni položaj siromašnih krojačica.[1]) Za njih se zauzela liga kršć. žena. I postiže lijepe uspjehe u duševnom i materijalnom pogledu.

Samo god. 1908. obavilo je 500 tih ubogih žena duhovne vježbe, što ih je priredila liga. Osim toga osnovaše mnogobrojne blagajne za međusobnu pripomoć, zadruge, tvornice za one, koje bi ostale bez zarade i t. d.

U samom gradu Bruxelles-u spašeno je na taj način više tisuća tih jadnica, koje bi inače bile propale duševno i tjelesno.

A kod nas?

I kod nas silno propada u gradovima ženski svijet. Dosta je samo malo zaviriti u život bijednih «švelja» i sluškinja. A ipak se kod nas u pogledu toga čini vrlo malo — gotovo ništa. Trebalo bi i u nas provesti stručnu organizaciju za intelektualni, moralni i materijalni boljak tih zanemarenih ubogih slojeva.

«Ne čekajte više — reče Lav XIII. — već se združujte, radnici, u društva, u kršćanske cehove» ...

U Zagrebu je doduše već osnovano «Obrambeno djevojačko društvo za sluškinje», ali treba da ga proširimo po svim hrvatskim krajevima.

Slično društvo postoji i u Zadru s kojih 115 sluškinja. Gledajmo da se ta društva raširе i usavrše u jednu veliku katoličku žensku «ligu» poput one belgijske.

5. Jedan primjer.

Osobito zgodna vrsta stručnih društava su t. zv. *sindikati* (patronati), sastavljeni od radnika i poslodavaca, da tako lakše rasprave zajednička pitanja i riješe eventualne sporove. Ti sindikati silno ojačavaju dobre odnošaje između obaju stališa, a osobito, *ako su članovi sindikata* (naravski osnovanoga na podlozi vjersko-moralnoj) *ujedno članovi koje bratovštine ili Trećega Reda.* I tu se odmah mora pripomenuti, kako n. pr. Treći Red ima silno veliku važnost u riješavanju socijalnoga pitanja. *Tu je naime prava škola katoličkog (evanđeoskog) demokra-*

[1]) U Londonu oko 20.000 krojačica ne hrani se nikada mesom, jer im preskupo, a do 10.000 nema niti čašu mlijeka za ručak, premda rade kadšto i 20 sati na dan.

U Parizu imade oko 30.000 žena, koje ne dobivaju više od dva franka na tjedan (U. Talija).

tizma, koji je conditio sine qua non u riješavanju socijalnoga pitanja.

Zato se ne može dosta preporučiti širenje Trećega Reda, kako je to želio sv. Otac Leon XIII. a i Pijo X. On je najsposobniji faktor, da zbliži poslodavce i radnike, da u njima pobudi čuvstvo bratske jednakosti i solidarnosti.

No vratimo se k sindikatima. Da ne duljimo, pokazat ćemo primjerom veliku vrijednost sindikata. Uzet ćemo pak za primjer tvrnicu *L. Harmela* u Val des Boisu (kod Reimsa).

Lav Harmel je vlasnik predionice vunene robe. God. 1903. imala je njegova tvrtka 286 ljudi i 172 žene — svi u dobi iznad 13 godina. Harmel im plaća po prilici isto toliko kao i drugi tvorničari.

Ali on im je osnovao toliko pripomoćnih društava, da ne trpe — može se reći — nikakve bijede. Sami radnici stoje na čelu tih pripomoćnih uredaba, ali Harmel plaća u njih velike svote i tako su radničke obitelji obezbijedene.

U slučaju nesreće «blagajna za međusobnu pomoć» isplaćuje radniku redovitu plaću, brine se za liječnika, ljekarije i njegu. U slučaju smrti plaća sve pogrebne troškove.

Harmel daje toj blagajni svake godine 1500 franaka.

Osim toga postoji «obiteljska blagajna». Ako plaća kojega radnika nije dostatna za uzdržavanje njegove obitelji, onda g. Harmel ne nadoplaćuje direktno, nego preko obiteljske blagajne. Uzmimo da otac dobije na dan 4 franka, njegov stariji sin 1.50 fr. a mlađi sin 1 fr. Ako je dakle u obitelji 12 članova, a svaki član poprečno treba 0.60 fr. — to će onda biti ona plaća (6.50fr.) nedostatna za uzdržavanje obitelji, jer $0.60 \times 12 = 7.20$. Manjkat će dnevno 0.70 fr. ili u pol mjeseca 9.80 fr. (0.70×14).

Taj manjak isplaćuje obitelji svakih četrnaest dana — obiteljska blagajna». A najveći dio u tu obiteljsku blagajnu plaća sam Harmel. I tako je on u kratko riješio teško pitanje o obiteljskoj plaći.

Još imadu radnici «konsumnu zadrugu», od koje se polovina dobitka razdijeli među članove, a polovina se kapitalizira. Imadu dalje «štednu blagajnu», koja prima godišnje 70 hiljada franaka. Gospodar plaća 4%. Još ima druga štedna blagajna za djecu (da se zarana nauče štedniji). Godine 1903. bilo je u toj blagajni 42 tisuća franaka.

Imadu «ljekarnu zadrugu». A društveni ih liječnik redovito pregledava, pa tako ondje vlada vrlo povoljno zdravstveno stanje.

U «blagajnu za različite svrhe» daje Harmel godišnje 950 franaka. U «blagajnu za one, koji su bez posla» dao je Harmel samo god. 1903. — 6.917 franaka. Starim radnicima, koji više nijesu za rad, daje godišnju mirovinu od 500 franaka. Za odgoj radničke djece postoje dvije pučke škole, dvije stručne škole (za one 13-16 godina obojega spola) i jedna škola za domaće gospodarstvo (école mènagère), gdje se odgajaju izvrsne domaćice.

Sve školske troškove nosi tvrtka Harmel. Radione su izvrsno uređene. Namješteni su strojevi za grijanje u zimi i za razhlađivanje u ljetu.

Osobitu skrb ima Harmel za mlade naučnike. Oni rade pod vodstvom dobrih majstora i smatraju se kao rođeni sinovi. A uistinu i rođeni sinovi gosp. Harmela rade u tvornici zajedno s drugim radnicima, da tako bolje upoznaju posao a i dužnosti naprama radnicima.

Svaki semestar dobiva najbolji radnik nagradu, da se tako svi oduševe za usavršivanje u struci.

Pod vodstvom sinova gosp. Harmela stoji društvo za «poslije škole» — kojemu je svrha čestito zabavljanje radničke djece za vrijeme odmora. Za razna zabavišta i dječje zabave troši Harmel godišnje 750 franaka.

Odrasli također imadu svoje prostorije, gdje mogu u zabavi i odmoru sprovesti slobodno vrijeme uz novine, biljar i t. d. U tu svrhu daje Harmel godišnje 1350 franaka.

Na javnim zabavama, koje se često priređuju, sudjeluje radništvo i obitelj Harmel. A sve troškove pokriva i opet sam Harmel.

U selu ima mala crkvica za ojačanje vjerske svijesti. Troškove za bogoslužje i kapelana plaća Harmel. Ondje cvate vjerski i ćudoredni život. Sama Harmelova obitelj svima u tome prednjači. Još napokon spominjemo, da u toj radničkoj koloniji — toj pravoj oazi evanđeoskog života — ima svaka radnička obitelj lijep stan na jedan sprat i sa 5 soba te malim vrtom, gdje se uzgaja potrebito za kuću povrće, te malu staju za blagu. Za taj posjed brine se obitelj kao za svoje, doklegod radi kod Harmela. I za taj posjed plaća mu godišnje 70-200 franaka.

Za sve ove dobrotvorne svrhe plaća Harmel godišnje kojih 15.000 franaka. U tu svrhu uzima 25% čistoga dobitka svoje tvornice. A kad to nije dosta — namakne iz svoje glavnice.

Iz toga se primjera vidi, što može kršćanska ljubav. Takvi se ideali ne postizavaju bez evanđeoskoga duha, koji jedini može da tijesno združi poslodavca i radnika, kako se to vidi iz opisanoga primjera.

6. Sastav strukovnih organizacija.

Da, evanđeoski duh — to mora biti glavna baza naših strukovnih organizacija. Drugo je sve pak više manje promjenljivo prema različitim prilikama u pojedinim narodima.

No ipak bi se mogla podati neka općenita shema takih organizacija i to na temelju načela, da takve organizacije *nipošto ne smiju biti samo ekonomske*. Zato je dobro, da se raspadaju prema raznim svrhama na više sekcija. Najpotrebitije je ovo pet sekcija.

I. Sekcija za ekonomski napredak: pomoć u bolesti, međusobna pripomoć, mirovina u starosti, potpora u nesreći, za ljekarije i liječnika, u slučaju štrajka i t. d.

II. Sekcija za higijenu, koja bi morala bditi nad zdravstvenim stanjem članova, te predavanjima pospješivati napredak higijenski u radništvu.

III. Sekretarijat (tajništvo) t. j. ured, u kojemu se dobivaju besplatne upute pravne naravi; ispitivanje radničkih plaća; primanje tužba sa strane radnika; mirovni sud za riješavanje sporova i slično.

IV. Sekcija za vjerski i intelektualni napredak ima bditi nad idejama, koje se među radništvom šire, promicati vjersko čuvstvo; držati predavanja za temeljitu naobrazbu strukovnu i drugu; voditi knjižnicu, čitaonicu, izdavati eventualno list; osnovati «pučko sveučilište» i t. d.

V. Sekcija karitativna s onom svrhom, koju imaju sve karitativne družbe.

Ali ovo je sve više za gradove. Za sela su najzgodnije agrarne organizacije Reiffeissenova sistema, koje tako lijepo uspijevaju u gornjoj Italiji, Francuskoj, Belgiji i Njemačkoj, a

hvala Bogu i kod nas su se počele uvađati. Samo ih još nije na žalost dosta osnovano niti su dosta usavršene.

U Banovini lijepo djeluje Hrv. poljodjelska banka, a u Dalmaciji osobita Zadružna sveza (god. 1910. bilo je u Dalmaciji 179 njenih zadruga.)

Pa i u Americi miču se Hrvati. U sjev. Americi imadu 350 dobrotvornih društava sa 30.000 članova. Ali to je malo prema onoj množini, što ih ondje ima (400.000).[1])

Mnogi su naši svećenici u tom pogledu lijepo počeli raditi (n. pr. Don F. Ivanišević i Don Ivo Ivanović u Dalmaciji). Dao Bog da se svi za njima povedu!

Potrebna je napokon i *organizacija velike industrije,* koja je doduše kod nas još u zametku, ali treba i na to misliti. Potrebno je uvesti *kolektivne ugovore.* Kad se udružuju dioničari i poduzetnici, zašto da se ne udruže i radnici te sklapaju radne ugovore radije kolektivno nego individualno. No o tome treba još mnogo raspravljati. Preduvjet te organizacije velike industrije su primitivne radničke strukovne organizacije na katoličkoj bazi, koje nam još manjkaju. Zato pregnimo svom snagom, da prije svega do njih dođemo!

7. Zaglavak.

Da smo počeli na ovom polju raditi već prije, kad su pozivali na rad Ketteler, Manning, de Mun i Leo XIII., koliko bi već bilo učinjeno! Sada smo dakako prilično zakasnili. Svud je već raširenо naprednjaštvo i socijalno demokracija.

Ako i jest kasno, nije prekasno! Oduprimo se dakle svim silama. Još ima mnogo krajeva, da budu «primi occupantis»! Osvojimo te krajeve! A uz to započnimo žilavu borbu u onim mjestima (gradovima), koja su već zaražena. Riješimo se već jednom one nesretne mane, koja je uzrok propasti u Francuskoj te izađimo iz sakristije! Treba se dati na polje socijalnoga i ekonomskoga rada.

U tu svrhu evo nekih savjeta: a) treba puk (osobito radnike) pripravljati i odgajati predavanjima i govorima; b) u početku postupati vrlo razborito, ne gledati na veliki broj pristaša

[1]) Lupis: O iseljivanju našega naroda. Zadar 1910.

i članova organizacije, već da budu na mjestu; c) ako je moguće, neka se vodstvo dade u ruke dobrome katoliku-svjetovnjaku; d) budno treba paziti, da članovi redovito plaćaju mjesečne prinose i da budu požrtvovni za organizaciju; e) treba urediti posebni odbor za saslušavanje tužba i prigovora radništva ...

Na rad dakle po primjeru Bož. Spasitelja, koji — «transiit benefaciendo», dajući kruh gladnima, vid slijepima, sluh gluhima, govor nijemima, zdravlje bolesnima, život mrtvima. Ugledajmo se u Nj! Ne će niti nama uzmanjkati poruga i smetanja novih farizeja i književnika, ali to nam je novi dokaz, da smo učenici i nasljednici onoga, kojega je mrzio svijet, jer mu je htio dobro!

Na rad, da učinimo svoj hrvatski narod moralno čistim, religijozno svetim, ekonomsko jakim, a time i politički slobodnim.

Uz nas je nebo, uz nas je Bog!

Obračun s liberalnim pravaštvom.

ili

Kako su hrvatski katolici ostali bez svoga dnevnika.

8. Ujedinjeno pravaštvo i vjera.

Otac vas je moj bio bičevima,
a ja ću vas tući korbačima.
III. Kralj. 12, 14.

Za vrijeme socijalnog tečaja u Đakovu poslije Božića god. 1907. imao sam čast razgovarati se s poznatim i prezaslužnim slovenskim kat. političarom, drom. Lampeom. U razgovoru o našem kat. pokretu potužio sam mu se na slabi odziv i nerazumijevanje, na koje je taj pokret naišao kod naše starije «konzervativne» inteligencije i svećenstva. Sve dotle ljubezni i slatki dr. Lampe odgovorio mi je sada odrješito i gotovo trpko i oštro: Nemojte na to ni jedan čas žaliti. To bi bio za vas balast, koji biste ili vi sami morali što prije baciti iz svojega društva — kako smo i mi morali u početku našega pokreta — ili bi on vas potegao s visina vaših uzvišenih katoličkih načela natrag u glib liberalizma. Vi morate sebi odgojiti novu, skroz antiliberalnu generaciju i med svećenstvom i med svjetovnom inteligencijom i med samim — narodom. Od stare generacije neka bude i vama i njoj dosta, da vam ne smeta pa da vas pomalo i podupire, ali do odlučne riječi ili čak vodstva ne dajte joj podnipošto da dođe, ako ne mislite vaš kat. pokret — poobzorašiti.

Prošlo je od toga vremena četiri godine, ali meni te riječi ne silaze s pameti i što dalje, sve im bolje i ljepše razabirem svu istinu i mudrost, osobito sada, kad vidim, kako se to proročanstvo strašno i žalosno na našem kat. pokret ispunilo. Svi smo žalili i jadikovali, što nas naša starija generacija nije razumijevala, što nam je smetala, koliko je igdje mogla, što su samo rijetki uz nas pristali, a tek malo njih nam se odvažno i na čelo stavilo. O da nas i to malo njih nije razumjelo, da su nas i oni progonili i smetali nam i gore od g. Korenića, s kime su zbog kat. pokreta takve ljute polemike vodili — kamo naše sreće! Ne bi nas s vrhunca naših katoličkih principa odvukli u ovaj obzoraški glib, što više i na rub naprednjačkoga ponora. Neka naša javnost sudi, bijedim li ih nedužne! —

Ponovno se pohvalilo glasilo ujedinjenoga pravaštva «Hrvatska», kako se ujedinjenje svih pravaša izvelo neočekivano, bez buke, bez velikih rasprava i javnoga vijećanja, još tajinstvenije i naglije nego fuzija frankovaca i furtimaša. «Hrvtska» se očito ponosi tom tajinstvenošću i brzinom u radu oko sjedinjenja, o kojemu su samo «najmjerodavniji» bili upućeni do zadnjega časa, a onda javnost stavljena pred «fait accompli». I da tog postupka nije bilo, piše «Hrvatska» možda do toga sjedinjenja ne bi ni došlo.

S time se i mi složemo bar u tom smislu, da ne bi do tog sjedinjenja došlo u toj formi i na takvom programu. Bez velikih uvoda predimo odmah in medias res, na najveću temeljnu pogrješku ujedinjenih pravaša. To nije ništa drugo nego sam program nove stranke i to u onome dijelu, koji govori o «stanovištu stranke prava u vjerskim i kulturnim pitanjima». To stanovište glasi doslovce ovako: «*Stranka prava nije vjerska stranka, stoga ostaje u kulturnim i vjerskim pitanjima na svom dosadašnjem stanovištu, koje je izraženo u programu od g. 1894. Stranka prava uvažuje naime i štuje svačije vjersko osvjedočenje; osuđuje stoga najstrožije svaki protuvjerski istup u javnosti*». «Hrv. Pravo» 1911. 316.)

*

To je dakle sadašnje «stanovište» najnovije stranke prava «u vjerskim i kulturnim pitanjima». Njezino je vjersko «stanovište», da — nije vjerska. I ta izjava, kako vele naši «ujedinjeni», ne znači ništa strašno, ta nevina i blaga riječ znači samo, da «stranka prava ostaje na svom dosadašnjem stanovištu od god.

1894.» Ovo doduše možda može biti istina za liberalne milinovce, ali za «frankofurtimaše», to je ipak malo previše «rukopipateljna» — neistina. Oni nijesu podnipošto tom izjavom «ostali na svom dosadašnjem stanovištu od g. 1894.» nego su uzmakli sa svog dosadašnjeg stanovišta od g. 1910. na ono od g. 1894., oni su dakle napravili jedan račji korak za vrijeme od šesnaest godina unatrag, a u stvari i za po stoljeća. Pa što za po stoljeća, ta neizmjernost ih dijeli od njihova dosadašnjega i sadašnjega «stanovišta». Tko bi i izmjerio jaz između programa na «kršćansko-socijalnim načelima», na «nepokolebivom katoličkom stanovištu», nezavisnosti i potpunoj autonomiji kat. Crkve i t. d. i programa, koji je sve to izbrisao, izdao i zanijekao riječima, da stranka prava od sada više «nije vjerska stranka», da o kršćansko-socijalnim načelima, nepokolebivom kt. stajalištu, nezavisnosti i autonomiji kat. Crkve ne će više računa da vodi i glave razbija, sve to da se nje više ne tiče, glede svega toga u stranci da nastaje odsele tabula rasa, jednom riječi stranka da se vraća na «stanovište programa ad g. 1894.», u kojemu o svem tom nema ni spomena, ni jednoga slova. Izmed ta dva programa je dakle razlika kao izmed afirmacije i negacije, pozitivnog i negativnog, nešto i ništa, biti i ne biti, a ta je razlika neizmjerna i vječna. I preko te nepojmive razlike, preko tog nepremostivog jaza prelaze «Ujedinjeni» na dnevni red jednom nonchalantnom gestom i onim sofističkim riječima, da «stranka prava ostaje na dosadašnjem stanovištu»!

Što mogu u novome programu jedne političke stranke, koja je u starome tako jasno isticala svoje kršćanstvo, katoličtvo, crkvenu neodvisnost i t. d., logično značiti riječi, da ta stranka od sada «nije vjerska stranka»? Te riječi mogu logično značiti samo to, da ta stranka ne će da ima s vjerom više nikakve brige ni posla, da ona vjeru briše iz svojih računa, da vjera za političare te stranke u njihovu javnome radu ne opstoji, da je ona za njih — privatna stvar. To se dosta jasno razabire i iz izjave jednoga od vođa «Ujedinjenih», da stranka prava «ne smije postati vjerskom (klerikalnom) strankom — bilo pod kojom firmom». Pod vjerskom ili klerikalnom strankom razumijeva danas sav svijet stranku, koja traži, da se ustanove vjere respektuju u javnom životu u svim narodnim ili državnim institucijama. G. Zagorac dakle i njegovi svepravaški drugovi, kad tako odrješito izjavljuju, da njihova stranka «nije vjerska stranka» i da ni u buduće

i da ni u buduće ni pod koju cijenu «ne smije postati vjerskom ili klerikalnom strankom», navješćuju Urbi et Orbi, da se njihova stranka niti sada zanima, niti će se u buduće brinuti i glavu si razbijati, što će biti s vjerom u hrv. narodu. Vjera na stranku prava više ne spada, ona se nje više ne tiče.

Odnošaj stranke prama vjeri shvaća ovako, kako mi razložismo i «glavno glasilo» stranke, «Hrvatska». Kad je dr. Drechsler u «Savremeniku» napadajući g. K. Šegvića spočitnuo i dosadašnjoj milinovačkoj «Starčevićevoj stranci», da se nakon posljednjeg sjedinjenja pretvorila u klerikalnu stranku, odgovorila mu je «Hrvatska» u 57. br. ovo: «O pretvorbi Starčevićeve stranke u klerikalnu reći će svoju skorašnje vrijeme, koje će sigurno ušutkati i dra. Drechslera i sve one, koji meću na lice čedu slavnoga Staroga tu oznaku» ... — I «Hrvatska» dakle očito poriče i prosvjeduje, da bi sadašnja stranka prava — u koju se s «frankofurtimašima» i bivša Starčevićeva stranka «pretvorila» — bila klerikalna. Značajno obećaje «Hrvatska», da će već «s korašnje vrieme» dokazati, da dr. Drechsler sadašnje pravaše samo — kleveće. I ti će «skorašnji» dokazi biti tako jaki i očiti, da će formalno «ušutkati» i dra. D. i sve one, koji «čedu slavnoga Staroga» udaraju na lice taj sramotni žig klerikalizma. — Da pak ni najmanje sumnje ne bude o tome, što se misli pod tim klerikalizmom, štono ga naprednjaci neprestano spočitavaju svepravašima i protiv čega se naši «svepravaši» rukama i nogama brane, već je u 13. broju rekla «Hrvatska» dosta jasno: «Njih i po danu i po noći proganja sablast klerikalizma ... Klerikalizam je po njima katolička vjera i crkva». Isto tako čitamo u uvodniku br. 17.: «Za njih je klerikalac i katolik jedno isto».

I za «Hrvatsku» dakle kao i za g. Zagorca danas onaj klerikalizam, štono ga ujedinjenima naši liberalci svi od reda spočitavaju, a o čemu opet ujedinjeni ne će ni da čuju, nije ništa drugo nego iz njihova programa tako svečano, odlučno i načelno «izboksirana» — vjera. To je napokon danas i političkoj djeci jasno, da danas antiklerikalci cijeloga svijeta pod klerikalizmom misle uopće svaku vjeru, a napose katoličku, kao što je i jasno, da ono mjesto u programu stranačkom, koje govori o tom, kako «stranka prava nije vjerska», uzeto skupa s uvjeravanjem g. Zagorca, da ta stranka ni pod kojom firmom «ne smije postati vjerskom ili klerikalnom», da će «skorašnje vrijeme sigurno ušutkati i dra D. i sve one, koji meću na lice čedu slavnoga Staroga tu oznaku»

— da sve ovo skupa uzeto može logično značiti samo to, te najnovija stranka prava ne samo da neće svoj javni rad za narod temeljiti na kršć.-socijalnim načelima i uz drugo raditi također za vjeru i Crkvu u hrv. narodu, nego možda po svoj prilici baš — protivno. Ona naime mora uvijek, kadgod u javnome životu dođe na tapet koje pitanje čisto vjersko ili s vjerom u savezu, prema duhu i jasnome slovu svoga programa i izjavama svojih vođa i organa — ponajprije pomno paziti, da se ne bi ogriješila o ono svoje glavno načelo s obzirom na vjeru, da podnipošto «nije vjerska stranka»; ona mora uvijek imati na umu, da ne smije pod bilo kojom firmom postati vjerskom ili klerikalnom; ona napokon treba što skorije da ušutka sve one, koji joj meću na na lice tu oznaku. To je pak moguće samo onda, ako se bude brižno čuvala i klonila i u svojim govorima i u svome pisanju i u ostalom svome radu i same sjene sklonosti i držanja u prilog vjeri, jer bi je i sama neoprezna takva riječ mogla pred javnošću u sumnju staviti, da je ipak vjerska ili klerikalna stranka. Ovakvo naime negativno načelo u programu traži od dotične stranke, da izbjegava u svome radu i ponašanju sve, čime bi se ma na koji način mogla ogriješiti o ono, što od sebe načelno odbija i otklanja.

Tim dakle svojim izjavama, kojima je isključila iz svoga rada svaku vjeru ili klerikalizam, postala je stranka prava, ako još ne protuvjerskom, ali svakako *bezvjerskom* strankom t. j. takvom strankom, koja ne radi *ni za vjeru ni protiv vjere,* koja se uopće ne obazire i ne brine ni za kakvu vjeru.

Tko će od hrv. katolika sada, ako uvaži ove načelne i prevažne izjave ujedinjenoga pravaštva i za čas samo podvojiti, da se je u razvoju našega pravaštva — bar onoga, s kojim su se pred dvije godine fuzionirali naši «furtimaši» — dogodila vanredna promjena? Tko će nadalje med hrv. katolicima posumnjati i o tome, da je ta promjena u stranci izvedena u glavnom na veliku štetu katoličke stvari? Doista, tko hoće da objektivno stvar prosuđuje, mora priznati, pa bilo mu to ne znam kako nemilo, a možda i milo, da je najnovijim svojim programom i načelima u pogledu na vjeru pravaštvo svrstano u isti red s obzoraštvom, koalirstvom, a može doskora da dospije i na — naprednjačke grane.

9. Osugjivanje protuvjerskih istupa.

Uvjeren sam, da će se naći dosta njih med mojim poštovanim čitateljima, koji će mi nakon mojih zaključnih riječi u prediućem poglavlju s negodovanjem doviknuti:

— Ali što ti hoćeš tu silom da predstaviš naše ujedinjene pravaše kao nekakve bezvjerce i liberalce! Ta zar nijesi čitao, što si uostalom i sam prepisao iz njihova programa, da «najoštrije osuđuju svaki protuvjerski istup u javnosti»?

Čitao sam, čitao i ne znam ni koliko puta čitao na sve veću svoju žalost i jad...

— Pa što bi ti valjda volio, da pravaši te protuvjerske istupe ne osuđuju nego hvale?

I bih, vjerujte mi! Što više o tome razmišljam, to me više srdi i ljuti ova farizejska izjava o osuđivanju nego ona otvorena o bezvjerstvu stranke.

— E «farizejska izjava», to je velika riječ, preko koje ne ćemo samo tako preći. To valja dokazati, inače uvreda pada u lice onomu, koji je i t. d.

Dobro pokušat ću i to odmah.

U uvodniku 17. broja «Hrvatske» pod naslovom: «Supilovština», čitamo zbilja oštru osudu nekih «protuvjerskih istupa u javnosti» gg. Supila, Kršnjavija, mladohrvata i drugih naših agresivnih liberalaca. Izmed ostaloga stoje tamo i ove riječi: «Što to znači «protuklerikalna» (politika), to smo imali zgode nekoliko puta i protumačiti. Mi smo iznieli iz njihovih listova tumačenje te rieči. A to tumačenje kulminira u tomu: porušite crkve i stare katedrale, zapalite sjemeništa i samostane, izčupajte iz srca naroda vjeru u jedinstvo i trojstvo božje, u posmrtnu kazan i nagradu...»

Tko će se danas u Hrvatskoj usuditi pobijati istinitost ovih riječi? Tko ne zna, da je tim riječima vjerno orisan ideal i zadnji cilj Supilovaca, socijalista, pokretaša, slobodnih mislilaca i kako se sve zovu te Luciferove čete u hrv. narodu. Ovi su se i sami o tome tako jasno i toliko puta izjavili, da bi od tih izjava mogli ne samo knjige, već i cijele biblioteke ispuniti. To je njima već i sudbeno dokazano i o tome valjda nitko živ u Hrvatskoj više ni u snu ne sumnja. No isto tako, kako je sigurno, da «protuklerikalna politika» to značenje ima, tako je sigurno i to, da se

ta politika neprestano dalje vodi i razvija. Ona mnijenja taktiku — kao i svaka druga politika, pa i vještije nego ikoja druga — prema prilikama. Sad se ogrne kulturnim, sad patriotskim plaštem, sad navuče masku seljačkih probitaka, sad humanitarnih institucija; čas obrati najveću pažnju mladeži, čas visokoj politici, pa onda književnim društvima, pa analfabetskim tečajevima, pa opet glagoljici ili odcjepljenju Rijeke od senjske biskupije i tko ba sve mogao izbrojiti načine i puteve, kojima nastoji liberalizam u hrv. narodu ostvariti svoj ideal. Jedno stoji ipak o čemu valjda što upućeni inteligentan hrv. katolik ne će ni posumnjati, a to je, da taj liberalizam za one svoje težnje bez prestanka i oduška, neumorno i bezobzirno, revno i strastveno *radi* i ruje. Oni ne miruju, oni neprestano rade i rade i još jedanput — rade.

Sve to lijepo znadu i gospoda ujedinjeni pravaši, pa što oni na sve to? Oni na sve to odgovaraju svečanim, dostojanstvenim — «najoštrijim osuđivanjem». Neka slobodno liberalci samo i nadalje rade, neka ruju i miniraju pod kat. Crkvom u hrv. narodu, vi hrv. katolici možete mirno i bezbrižno spavati, jer je tu čitava jedna velika stranka, koja je znala za se predobiti jezgru hrv. naroda i to baš onoga, koji najviše do svoje sv. vjere drži, jer ta stranka dakle taj podmukli, pakleni i strašni rad — «najoštrije osuđuje»! Vi hrv. katolici možete mirno spavati i dalje počivati, vas i vaša prava brani, za vašu se bolju i sigurniju budućnost posve dostatno brine i skrbi «stranka prava» svojim dostojanstvenim — «najoštrijim osudama»! — A vi, nesretni liberalci, strepite i drkćite! Vašim je makinacijama odzvonilo! Pojavite se samo gdjegod u javnosti, ako smijete, i onaj čas smrvljeni ste i uništeni — najoštrijom osudom» naših ujedinjenih pravaša!...

Koliko si rugla i kakve sprdnje s hrv. katolicima dopustiše naši svepravaši! Kao da su pred svim kulturnim svijetom htjeli pokazati, kakve se neprispodobive budale i bedaci u Hrvatskoj nazivaju — katolicima. Na jednoj strani podigla se čitava vojska, da nam «poruši crkve, zapali sjemeništa i samostane, iščupa iz srca naroda vjeru...», da od Hrvatske načini drugu Francesku i Portugal, a na drugoj strani stoji isto takova vojska i dočekiva svog dušmanina — svečanim prosvjedom i «najoštrijom osudom». Gdje su se još na svijetu sačuvale crkve od bezbožničkog rušenja, sjemeništa i samostani od razbojničkog paleža, gdje se vjera sačuvala u narodu od bezvjerstva i demoralizacije ma

čijim protestima i osudama?!... Ovako se bezobzirno katolicima narugati jamačno nije odvažio nitko na svijetu, kako su se nama narugali ujedinjeni pravaši u svome programu. Ponajprije su nam otvoreno poručili, da s klerikalizmom i vjerom ne će više nikakva posla da imadu, prepustili nas na milost i nemilost bezbožnim hordama i onda nas stali tješiti, da će oni već «najoštrije osuditi», kad nas te horde stanu paliti, harati tamaniti. Lijepa vam hvala plemenita i velikodušna gospodo i na tim vašim osudama. Uz iskrenu hvalu mi vas još i smjerno molimo, da se odrečete i tih osuda, kako ste se odrekli kršćanskih načela i kat. stajališta. Mi vas posve iskreno molimo, da nam se u našem jadu tako bezdušno i dalje ne rugate...

Što znače za nas te vaše velikodušne osude? Što nam one koriste? Dušmani naši paklenski se smiju i nama i vama. Mare oni, što vi njihove protuvjerske istupe osuđujete! Oni su sretni i zadovoljni samo kad ste vi svaku vjeru ili klerikalizam iz svoje stranke iskomplimentirali. Sad vi njih možete osuđivati, koliko vas volja, samo kad ste im dali jamstvo, da ne ćete protiv njih ništa raditi. Oni su zadovoljni, što ste im u samom programu otvorili vratašca, kroz koja uvijek mogu u vaše redove ugurati otvorene liberalce i svoje sumišljenike, koji će znati i na temelju samog vašeg programa zapriječiti svaku akciju u prilog vjeri, a protiv liberalizma.

Dušmanima našim s ovom izjavom dakle nijeste baš ništa naškodili, a koliko ste nama, tko bi još sada i opisao! Za našu vjeru raditi sami ne ćete, to programatično izjavljujete, a nama ste oduzeli list, uništili stranku, oteli ste nam sva sredstva, kojima bismo si mi sami mogli pomoći i koliko toliko paralizovati rastvorno djelovanje tolikih protivnika naših. I nijeste nas samo lišili svakog sredstva za obranu, nego ste nam još i ruke vezali, oteščali ste nam, koliko ste samo mogli, da si ta sredstva ponovno pribavimo. U svoj bezvjerski i liberalni program utrpali ste tu besmislenu frazu o osuđivanju, koja nije samo poruga za nas, nego je na žalost kadra i tolike inteligentne ljude zavarati i zaslijepiti, kamo li ne će puk. S tom frazom vi ćete u puku paradirati kao pravi i potpuni, odlučni i idealni katolici, koji stoje junački na braniku vjere hrv. naroda, a narod, koji bi život dao za svoju vjeru i dušu na račun toga vašeg pravovjerja i revnosti za djedovske mu svetinje — listom će uz vas. S tom frazom oboružali ste se, da onemogućite i izigrate svakoga, koji bi htio pozitivno za vjeru i na temelju vjerskom organizovati hrv. narod, jer ćete ga prikazati pred neukima i lakovjernima kao suvišnog pretjeranca, koji samo cijepa narod na račun vjerske obrane, za koju ste se vi već u svom programu zdušno i savjesno pobrinuli.

A što to napokon i znači, to vaše «osuđivanje protuvjerskih istupa»? Zar nije to poznata liberalna fraza, kojom su nam naprednjaci već uši obili? Koliko ima naprednjaka, koji nijesu i privatno i pred narodom, napadnuti radi raznih njihovih «protuvjerskih istupa», svečano «osudili te istupe» i pripisali ih pretjeranosti jednoga Wildera, Marjanovića, Trstenjaka i t. d.? Svi oni, kad su medu katolicima i pred narodom, farizejski «osuđuju» te «protuvjerske istupe», ali ipak i dalje ostaju u toj stranci, pretplaćuju se na pokretaške novine, glasuju za «napredne» kandidate i t. d. Koja nama korist od toga njihova «osuđivanja», kad ih ono ne smeta da podupiru naprednjaštvo i jačaju ga, a katolicizam slabe i pobijaju? Isto tako kakva nam korist od vašeg svepravaškog osuđivanja, kad ništa ne radite, da nestane onoga, što «osuđujete», kad ste i nama onemogućili, da u tu svrhu štogod ozbiljnije i vrijednije učinimo?!» «Protuklerikalnu politiku» tobože osuđujete, ali «klerikalnu politiku» ne ćete ni pod koju cijenu da povedete, ma da je to jedini put, da se «protuklerikalnoj politici» pomrse računi. Klin se klinom izbija, novine se novinama, stranka strankom a politika politkom pobija. I dok bude «protuklerikalne politike» bit će logična nužda i «klerikalna politika». Dok bude političara, koji idu za rušenjem crkava, paljenjem samostana i čupanjem vjere iz srca naroda, bit će od prijeke potrebe i političara, koji će braniti crkve, redove i jačati vjeru u srcu naroda.

Ako netko za neki cilj marljivo, ustrajno i po osnovi radi, on mora nešto i izraditi, ako ne naiđe na dostatnu reakciju. To je fizički zakon o ustrajnosti sila i tu ne pomaže obmanjivati sebe i druge. A što odgovarate vi na taj kategorički imperativ, koji kod nas traži vjersku ili klerikalnu politiku kao reakciju protuklerikalnoj? Vi nama na to ne samo, da kategorički poručujete da «bilo pod kojom firmom» nikad ne ćete u tu rabotu, nego i onima, koji bi na se to breme htjeli primiti, dovikujete, da su «najveća pogibelj za Hrvatsku!» («Hrvatska» 69.) Što onda znači vaše «osuđivanje protuvjerskih istupa»? Znači jedno prosto liberalno farizejstvo i ništa drugo. Hoćete samo s tom naivnom frazom da lakovjernima oči zamažete, a onima, koji bi htjeli štogod ozbiljno

da rade protiv sve većeg bezvjerstva i demorilizacije u Hrvatskoj, osobito u mladoj generaciji, onemogućite svaki znatniji i odlučniij pothvat. I zato je nama mrža ta točka vašega programa, nego ona, da s vjerom ne ćete da imate nikakva posla kao i ostale, o kojima ćemo također odmah koju progovoriti.

10. Štovanje svačijeg vjerskog osvjedočenja.

Ako se išto može svepravašima prigovoriti, netolerantnost se ipak ne može. Nijesu to više oni bijesni, intransigentni stari stekliši, bar u vjersko kulturnim pitanjima. Tu su oni fini, koncilijantni i moderni do skrajnjih granca. U tome su tako tolerantni, da su princip tolerantnosti i u svoj program uvrstili. To mjesto glasi: «Stranka prava uvažuje naime i štuje svačije vjersko osvjedočenje». —

Može li se još ljepše formulirati ona najmodernija i najradikalnija tolerancija? Ja o tome ozbiljno sumnjam, a da i cijenjeni štioci «Hrv. Straže» potpuno shvate doseg i značenje toga svepravaškog načela, ja ću im sada nešto — pripovijedati. S tom ću pripovijesti također odati i jednu tajnu — da sam naime i ja prisustvovao svepravaškoj skupštini, koja je ovo načelo u svoj stranački program stavila. Jest, bio sam i ja nazočan, ma da me nitko živ tamo nije vidio, pa ni ja sam. Ali da sam ipak tamo bio, osvjedočit će se štovani čitatelji, kad im kažem, što se sve na tom sastanku dogodilo, nakon što je ovo načelo jednoglasno prihvaćeno.

Još se nije pljesak i oduševljeno odobravanje radi jednodušnosti, s kojom je to načelo prihvaćeno, ni utišalo, već se na govorničku tribinu uspeo veleuč. g. dr. Pazman i sav tronut zahvalio se slavnoj skupštini, što je tako pripravno izrazila svoje štovanje i uvaženje svačijem vjerskom osvjedočenju, pa onda dakako i vjerskom osvjedočenju hrv. katol. Nadovezao je na to odmah bistro i odlučno, da se po vjerskom osvjedočenju svih pravih i potpunih katol. — kako je to u «Hrvatstvu» i «Kat. Listu» svojedobno točno razloženo i opširno dokazano — ima kat. vjera poštivati i uvažavati u svim javnim ustanovama hrv. naroda, napose pak u djelovanju stranke i novinstva, koje hoće uistinu da poštuje najsvetije kat. osvjedočenje. Još je dr. Pazman pokazao svoj slavnoj skupštini svoju lijepu knjigu: «O zabrani

i cenzuri knjiga», odakle im je i na glas pročitao, kakve sve knjige i novine ne smiju katol. ni čitati, kamo li u njih pisati i svojima ih zvati. Završo je veleuč. g. da su to stvari, koje spadaju na «vjersko osvjedočenje» svakoga pravog katol., bez kojih da nema ni pravog napretka narodnoga, pa ne će ni pravaši požeti kakvih znatnijih stranačkih uspjeha, budu li ignorovali ovo nepokolebivo osvjedočenje svih katolika. Kad je svršio, sva skupština svepravaška udari u oduševljeni pljesak i odobravanje, da iskaže svoje «štovanje» i «uvažavanje» «vjerskom osvjedočenju» svojih kat. drugova.

Tek se je malo utišao pljesak, a na licima prisutnih još se razabirala razdraganost i iskrena suglasnost s predgovornikovim razlaganjem, ali eto se na govornicu već uspeo jedan od vođa i prvaka stranke — g. Zagorac. S vatrom i temperamentom, uvjerenjem i ushitom, kako samo on znade, poče pobijati predgovornika. Nikakve vjere, nikakva klerializma ne trebamo u svom javnom radu. Mi nijesmo vjerska stranka. Mi možemo takvim postupkom samo odbiti od sebe muslimane, a braća Srbi nikad nam se ni približiti ne će, dok budemo klerikalci. A što će braća Židovi? (Tako je! Živio — viče dr. Bošnjak i većina frankovaca). Pa gospoda drugog uvjerenja? ...

Nije još svršio, kad je ustao g. Peršić, prekinuo ga u govoru i sa svoga mjesta jarosno počeo upravo kričati: Klerikalizam je nešto skroz i izravno «proti naravi stranke prava». To je nenaravna struja, to je profanacija prave vjere miješati vjeru s politikom. Moje je «vjersko osvjedočenje»: baška vjera, baška politika.

Čim je spomenuo riječi «vjersko osvjedočenje» sva skupština kao elektrizovana udari u burni pljesak i urnebesno odobravanje.

Kad se malo skupština primirila, podiže se junački don Ive Prodan. Sva skupština udari u ponovni pljesak, a don Ive će, kako se i on slaže s time, da nama ne treba nikakve pretjeranosti niti izazivanja onih, koji se s nama u svemu na dlaku ne slažu, ali su spremni poraditi za slobodu i ujedinjenje premile nam domovine. No ipak misli, da mu je slobodno svim svepravašima, a napose novinarima preporučiti, da vrlo dobro drže na pameti ovu programnu pravašku točku o štovanju i uvažavanju svačijeg vjerskog osvjedočenja, a napose osvjedočenja većine Hrvata. U tome da svi moramo već u početku oprezni biti i energično se us-

protiviti svakomu pojavu, koji bi mogao ražaliti ma čije religijozne osjećaje. On da je radi toga i dvaput već povratio «Mladu Hrvatsku» iz redakcije «Hrv. Krune».[1]) Moje je uvjerenje — završuje zaslužni govornik — kad hoćemo da štujemo «svačije osvjedočenje», da je tu sadržano valjda i kršćansko!

Bura odobravanja zaori u počast kršćanskom osvjedočenju i tko zna, kad bi prestala, da se nije dogodilo nešto, što je svu skupštinu u času kao okamenilo. Na govornicu se naime uspeo — pogodite tko? Nikad se ne biste dosjetili! Sam glavom — dr. Hinković! U prvi čas, kako rekoh, sve kao okamenjeno a onda najednom takva «bura» negodovanja, da bi jadan dr. Hinković bio stalno za par časak «okamenjen», da je bilo blizini ma i šljunaka, a ne kamenja. No on se nije dao smesti. Mirno je motrio te stotine raspaljenih lica i plamenih očiju, a onda izvadio iz džepa program ujedinjene stranke prava, otvorio ga, upro prstom u jedno mjesto i pokazao cijeloj skupštini. Pročitati štogod dakako da nije nitko mogao tako daleko, ali bura se negodovanja počela stišavati, a pojedinci već i počeli miriti i šutkati drugove, da čuju, što hoće taj izdajica i zakleti dušmanin pravaštva. Za čas, dva i u dvorani je vladala potpuna tišina, a dr. Hinković poče posve mirno: Oprostite, ako sam i ja iz radoznalosti došao na vašu skupštinu, pa se odvažio i progovoriti na njoj. Kako ste dosta jasno sad baš pokazali, znate svi dobro, koliko se u politici ja od vas razlikujem. No vi ovaj čas i ne govorite o politici, nego o «vjerskom osvjedočenju» i to ne kršćana, monoteista, pa ne razlikujete ni pravaša od naprednjaka, Hrvata od tuđinca, o svačijem «vjerskom osvjedočenju!» (Tako je! — čuju se povici u dvorani.) Ja mislim dakle, da ćete vi štovati i moje uvjerenje, akoprem ja nijesam ni pravaš ni kršćanin, ni muslim ni Židov, nego — panteista. (Živio dr. Hinković! — čuju se već mnogi glasovi.) Ja mislim što više, ako vi s ovom točkom programa pošteno i iskreno mislite, da ćete svi, bez iznimke kliknuti sa mnom: Živio panteizam!

Mislio sam prolomit će se svod dvorane od gromovitog: Živio panteizam! Ne znam ni dokle bi trajao taj iskaz «štovanja i uvažavanja» Hinkovićeva «vjerskog osvjedočenja», da nije on sam mahnuo rukom i dao znak, da još nije gotov. Kad je opet nastao mir, nastavio je govornik: Ali ima raznih vrsti panteizma. Ja sam skoro sve proučio i došao do uvjerenja, da je spiritizam danas najbolji i filozofski i vjerski sistem i otvoreno vam ispovijedam, da je spritizam moje «vjersko osvjedočenje».

[1]) Ovo potvrđuje „Mlada Hrvatska“ 1912. str. 48.

Dalje nije mogao govoriti, jer je opet zaorio opći gromoglasni: Živio spiritizam! — Ne znam, dokle bi se to orilo, i što bi još dr. Hinković rekao, da nije odostrag nastala nekakva gungula, pa se počeli u burni: «Živio» miješati i oštri: «Apcugi!» ... Sve se počelo okretati, da vidi, što se dogodilo. Posve otraga stajao je blijed i uzrujan — g. Wilder. Od njega se najprije počeli odmicati, koji su mu bliže bili, a onda počeli stisnutim pestima primicati. Situacija je postajala sve kritičnijom, jer je sva dvorana već jednodušno vikala: Apcug Wilder, apcug naprednjaci, apcug Slavosrbi! ... Ne znam ni što bi se dogodilo, da se g. Wilder najedanput ne poče obazirati oko sebe, a onda posve odvažno pristupi jednom od skupštinara, koji je jednu ruku sa stisnutom pesnicom držao u zraku, a u drugoj program. G. Wilder dakle odvažno pristupi k njemu i uze mu iz ruke program, pa ga kao i njegov drug Hinković pokaza skupštini. Ova se poče stišavati, dok se napokon i ne umiri i znatiželjno zagleda u g. Wildera, koji sad progovori:

Slavna skupštino, znate, da su novinari po zvanju svome već znalični, pa to je i mene dovelo amo s drugom Hinkovićem, kad sam vidio ulaz slobodan. A kad me evo ova nezgodica već prisilila da govorim, ja ću također o točki, koja se sad baš raspravlja. Dr. Hinković je izjavio otvoreno, da je panteista i spiritista i vi ste posve značajno, u duhu svojih načela i svoga programa iskazali svoje štovanje i uvažavanje njegovu vjerskom osvjedočenju. Ja se pak s njime u toj točki nipošto ne mogu složiti. Ja ne vjerujem ni u kakve, pa ni spiritističke duhove. Meni se se puno dosljednijim i s današnjom modernom znanošću puno skladnijim čini — materijalizam. U tome se ja slažem više s Trstenjakom, Supilom i većinom pristaša naše ujedinjene samostalne stranke, a napose s naprednom mladeži. Ja vam dakle otvoreno ovdje priznajem, da je moje «vjersko osvjedočenje» materijalizam, pa ako se vi ne ćete iznevjeriti svojim temeljnim načelima, ako se ne ćete o sam program ogriješiti, vi morate štovati i uvažavati i moje vjersko osvjedočenje, pa bilo to i najradikalniji materijalizam.

Bura, orkan i t. d. od «Živio materijalizam!» drmao je prozorima, krovom i podom skupštinske dvorane, dok nijesu gla-

sovi već skoro promukli, ili bolje, dok se nije začulo sprijeda psikanje i ušutkavanje. Svi se okrenuše sada onamo i ugledaše na govornici — dra. Lončarića. Bio je uzrujan i govorio je odrješito: Gospodo! Prisutnost g. Wildera sjetila je mene nedostojnog pisanja «Pokretova» o početniku kršćanstva. Ja protiv toga ovdje najoštrije prosvjedujem. Moje i svih katolika je vjersko osvjedočenje, da je Isus pravi Bog čovjek...

Živio Isus Bog — čovjek! — orila je sva dvorana, dok je nije sam dr. Lončarić ušutkao. Tek je zazinuo, da će nastaviti govoriti, kad otraga iz svega grla poviknu g. Wilder: A moje je vjersko osvjedočenje, da je Isus bio samo sanjar i skitnica. — Sva skupština zatuli: Živio Isus sanjar i skitnica! — Kad sam se okrenuo govornici, već tamo nije više bilo dra. Lončarića, nego lički narodni zastupnik pop Stipe Vučetić. Svojim gromornim glasom sam si je napravio mir u skupštini: Gospodo! Ja sam doduše javno i to na katoličkom sastanku tražio, da se u Hrvatskoj dokine svetkovanje madžarskog sv. Stjepana ali protiv Majke Božje ne dopuštam da itko i riječ proslovi. Članak je kat. vjere i moje religijozno osvjedočenje. da je bl. Djevica Marija bez grijeha začeta...

Njegov gromoviti glas već se nije dalje razabirao od klicanja: Živila Majka Božja bez grijeha začeta! — Skupštinu je sad ušutkao jedan neugodan prizor na govornici. Onamo se naime uspeo pravaški novinar A. G. Matoš, gurnuo odande g. Vučetića, a onda zakričao: Ako je uvjerenje popa Vučetića, da je mati Hristova neka bez grijeha začeta Djevica, ali moje je — kako sam javno i u «Obzoru» napisao — da se je kršćansko štovanje Djevice Marije razvilo iz klasičnoga kulta božice Venere, da je ta dakle bez grijeha začeta Djevica zapravo samo kćerka poganske boginje Venere...

Sva se dvorana zatresla od «Živila...» No ja dalje nijesam mogao izdržati. Pobjegao sam, jer sam osjetio, da bih u tom društvu morao ili poludjeti, ili izgubiti svaku vjeru i svako štovanje i prama najsvetijoj vjeri...

*

A sada molim štovnae čitatelje, neka sami prosude, ne daje li ova moja «pripovijest», ako i slabu, ali ipak korektnu sliku ovoga besmislenoga i groznoga načela u njegovim naravnim i logičnim konzekvencijama. Što znači danas štovati «svačije vjersko osvjedočenje»? Ili još bolje, što znači danas «vjersko osvjedočenje»? Danas nitko, bar od onih, koji računaju na simpatije najširih slojeva, ne će da bude bezvjerac i bezbožac. I najvrđi materijalista veli, da i on ima boga — svoju vječnu materiju. I naši naprednjaci tjeraju čak pred sud one, koji im se usude reći, da su bezvjerci ili bezbošci. I njihov meštar Masaryk piše knjigu o «modernoj religiji». Pa i sam Haeckel naučava vjeru i razlaže o svome — trojstvu! Svi, i oni, koji — kako bi naši naprednjaci rekli — ne vjeruju ni u batinu, razmeću se danas pred svim svijetom sa svojim «vjerskim osvjedočenjem», «dubokom» i «pravom» — religijoznošću. Dašto, da onda nastaju najprotuslovnija «vjerska osvjedočenja», koja se međusobno pobijaju i isključuju, i koja nitko na svijetu ne može složiti i izmiriti. Ili kako ćete vi, gg. svepravaši, složiti vjersko osvjedočenje teista, koji vjeruju u stvaranje, s «vjerskim osvjedočenjem» materijalista, koji vjeruju u vječnu materiju i samorodstvo? Kako ćete složiti kršć. vjerovanje, da je Isus Bog i racijonalističko «osvjedočenje», da je puki čovjek? Kako ćete složiti štovanje i uvažavanje spram kat. nauke, da je ženidba sakramenat i nerazrješiva sa zahtjevom naših liberalaca, da se zakonom sankcioniše «slobodna ljubav?» — A danas se ta pitanja ne dadu više ušutkati. Ona su već razdvojila književnost, znanost, umjetnost, sav duševni život, pa su osvojila i politiku. Sami priznajete, da imamo gotovu već i za boj spremnu «protuklerikalnu politiku», koja samo čeka zgodan čas, da ta pitanja iznese pred sabor, da prisili zastupnike, eda se izjave na jednu ili na drugu stranu, ili za kršć. ili bezbožnu školu, za vjersku ili za bezvjersku ženidbu, slobodu ili progon Crkve. I na raskršću, uoči možda vrlo blizog rješavanja tih sudbonosnih problema za čitav hrv. narod ustadoše mudre svepravaške glave i ispuknuše nad svim tim problemima kratak, upravo salamunski sud. Zašto zamjerati se ovima ili onima, zašto razbijati si glavu radi ovog ili onog problema, oni će svima ugoditi, oni će pred svim svijetom sa «štovanjem i uvaženjem» prigrliti na svoje rodoljubne grudi sve te moguće i nemoguće, zakučaste i protuslovne, prevažne i sudbonosne probleme, sva najsvetija, kao i najluđa «vjerska osvjedočenja». Sakrij se, mudri Salamune pred ovim rješenjem! A ni ti se, slavni Aleksandre, nijesi duhovitije ponio pred nerazrješivim gordijskim čvorom!...

Osvrnut ćemo se još na čas ozbiljno na jezgru i tajnu tog gordijskog čvora za naše svepravaše. Jezgra ta nalazi se u pi-

tanju, da li može um čovječji zabluditi, napose u vjerskim pitanjima. Tko će od nas danas i na čas samo posumnjati o tome? Tko se od nas nije već sto i tisuću puta zgražao, kako daleko može um ljudski zabluditi i kad se radi o čisto naravskim istinama. Kako onda ne bi mogao i u gore i strašnije zablude upasti, kad se radi o istinama vjerskim, kod kojih nema matematičke evidencije, ako se preuzetno osloni samo na svoju snagu ili prikloni uho i niskim strastima i slabostima volje. O tim zabludama i onima najludim, kao i najgroznijim obzirom samo na društvene posljedice, govori nam sva povjesnica. Neke od njih branile su radikalnu opreku i protuslovlje i u najočitijim naravnim istinama, primis principiis formalibus. Takvih je sistema i danas u modernoj filozofiji, pa i više no ikada dosele. I baš takve se skroz protuslovne zasade stavljaju i pred naše pravaše: crno i bijelo, da i ne, biti i ne biti. I oni moraju da se odluče za jedno ili drugo, jer sredine nema: izjave li se za jedno, protiv drugoga su. Ali naši su se pravaški mudrijaši genijalno upravo izvukli iz te dileme -- oni su i za crno i za bijelo, i za da i za ne, oni sve: i dobro i zlo i istinu i laž na području «vjerskog osvjedočenja» štuju i uvažuju! Doista su ovom svojom rezolucijom osramotili i poganskoga poluboga Herakla. I on se našao jedanput na raskršću. Dva su suprotna puta pred njim: jedan ide na lijevo, a drugi posve protivno na desno. Na koju će stranu udariti: lijevo ili desno, putem raskalašenosti ili kreposti, zla ili dobra, laži ili istine? On se odlučio za desnu stranu i dospio na Olimp. Ali nije mudro uradio. Ugodio je doduše onima na desno, ali se zamjerio onima na lijevo okrenuvši im s prezirom i osudom leđa. Naši su svepravaši drugačiji dečki. Dospjeli su i oni u sličnu situaciju, našli se na raskršću, pa im se valjalo zaputiti ili desno ili lijevo — sredine nema, jer su u duševnom životu samo dva puta: istine i laži — treće ne opstoji. Kamo će dakle: desno ili lijevo? I odlučili su se, osramotili Herkula i zadivili sav poznati i nepoznati svijet — odlučili su udariti i desno i lijevo. To su pravi Herkuli! Lako je ići desno ili lijevo, ali ded tko će u isto vrijeme i desno i lijevo, pa da ipak ostane čitav i pri zdravoj pameti! ...

Ne mogu o tome dalje ni misliti, a kamo li pisati. Kome nije ovo dosta, da uvidi svu bezmislenost i budalaštinu ove programne točke ujedinjenog pravaštva, ne ću mu prosvijetliti, ni da čitavu knjigu napišem. Ja priznajem, da ne mogu pojmiti ni čovjeka, koji bi mogao samo spojiti u glavi ovako nespojivo protuslovlje,

a da mu mozak ne prsne i živci ne popucaju, a kamo li ljude, kojima je ovakvo protuslovlje ne samo moguće i naravno, nego ga prihvatiše i za praktično načelo svoga javnog ponašanja i djelovanja. To je za me ne samo s onu stranu dobra i zla, nego i s onu stranu pameti i ludosti, mogućnosti i nemogućnosti ...

11. Od Crkve osugjene točke u svepravaškom programu.

Pravaštvo se u liberalizmu začelo, s liberalizmom, sve do danas koketiralo, i ne trgne li se što prije iz tog zmijskog zagrljaja, od njega će i zaglaviti. Staroj generaciji nije to toliko ni zamjeriti, jer je rođena i odgojena, kad je liberalizam bio na vrhuncu svoje moći, skoro apsolutni gospodar svega duševnog života u civilizovanom čovječanstvu. U to doba radao se program pravaški i formulirali osnovni principi, pa nije čudo, da je med njih dospjela i sloboda savjesti više kao moderna fraza i omiljela krilatica svih «slobodnijih» i «poletnijih» duša, nego kao i geslo i sinteza jednog cijelog svjetovnog sistema. Tako se ta fraza uvukla i u glasoviti program od 1894., pa ju odatle primili i pristaše kat. pokreta u svoj kršćansko-socijalni program, ali već s posebnom opaskom, da pod tim riječima razumijevaju samo «slobodu savjesti od svakog vanjskog nezakonitog utjecaja.

Moram ovdje općenito spomenuti, da se pravaši nikako ne mogu oteti nekom upravo fetiškom strahopočitanju spram izjava vođa i stvaratelja pravaštva, pa i u pitanjima, koja s političkim pravaškim programom — s onim, što pravaštvo zapravo i jest — nemaju baš nikakve sveze. Tako je dospjela «sloboda savjesti» u kršćansko socijalni program od 8. XI. 1906., a tako i u frankofurtimaški program od 15. IX. 1910. izjava, da će ta stranka prava «poštivati vjersko uvjerenje pripadnika svih zakonom priznatih vjeroispovijesti». Istina, to je i samo za se ovako uzeto nešto posve drugačije od svepravaškog štovanja i uvažavanja «svačijeg vjerskog osvjedočenja», a pogotovo je ublažena nekorektnost i takve izjave odrješitom ogradom, štono su je stavili neposredno prije tih riječi o «poštivanju priznatih vjeroispovijesti», a glasi: «stojeći sama (stranka) nepokolebivo na svojem kat. stanovištu».

Ne znajući dakle dosta oštro i odlučno razlikovati čistu bitnost pravaštva, njegov politički program od akcidentalnih liberalskih natruha i mrlja, kojima je bilo starije pravaštvo inficirano, hrv. su se katolici u obadva svoja stranačka programa (onome od g. 1906. kao i onome od 1910.) bar očešali o liberalizam. Pa i taj slabi doticaj s liberalizmom bio je dostatan, da ostavi trajnu sjenu i neko neskladno pomračenje na krasnim i sjajnim inače načelima tih kršćanskih programa. No ovo, što je najnoviji svepravaški program «u kulturnim i vjerskim pitanjima» primio od starog liberalnog pravaštva, nije više nikakva sjena, tanka prevlaka ili slaba mrljica, nego je to najgrubija jezgra i srčika pravaškog liberalizma.

— Gdje je opet našao to strašno mjesto, tu jezgru i srčiku liberalizma? — začuđeno će se pitati jamačno i mnogi, koji je pročitao «stanovište» ujedinjenih pravaša u kulturnim i vjerskim pitanjima. To «strašno» mjesto sadržano je u ovim riječima svepravaškog programa: «Stranka prava... ostaje u kulturnim i vjerskim pitanjima na svom dosadašnjem stanovištu, koje je izraženo u programu od g. 1894.»

— Dobro, a što je tako užasno liberalno i bezbožno u tome programu od g. 1894., na koji su se svi naši, pa i najfurtimaškiji pravaši kleli i preklinjali?

Taj slavni i mnogo spominjani program od g. 1894. sastoji od četiri točke. Prva točka govori o sjedinjenju svih hrvatskih i slovenskih zemalja u jedno državno tijelo. — Druga o političkoj slobodi i pravoj ustavnosti. — Treća o uređenju poslova skupnih cijeloj monarkiji. — Četvrta pak glasi doslovno: «Stranka prava radit će u obće, da se ustav, sloboda i zakonita nezavisnost kraljevine Hrvatske oživotvori i svim zakonitim jamstvima, napose slobodoumnim izbornim redom, pravom sakupljati se i sastajati se, te slobodom savjesti, govora i štampe zajamči.

— No dakle, pa što je tu tako strašno?

Pa nije ništa baš recimo strašno, osobito obzirom na to, kakvih se sve programa u naše vrijeme može čitati, ali je fakat to, da su u ovoj jednoj točki pravaškog programa sadržane među ostalim i tri od Crkve osuđene točke, a to su: *sloboda savjesti,* sloboda *govora,* i sloboda *štampe.* Ove tri slobode *bez ikakova dodatka* tri su temeljna stupa liberalizma, tri ponora, u kojima je propalo tisuće i tisuće nekoć nevinih i vjernih duša, tri izvora nedoglednih socijalnih, političkih i drugih strahovitih zala.

Što li je samo počinila nikakvim granicama, zakonom i obzirom vezana *«sloboda govora»* na radničkim i seljačkim skupštinama, gdje su bezdušni demagozi formalno trgali i kidali i zadnji trag kršćanske vjere i temeljnih principa naravne istine iz srca i duše jadnog neukoga naroda. Što li poradi «sloboda govora» u učenju na sveučilišnim stolicama, gdje se pod krinkom modernih znanosti i neoborivih rezultata naučnih istraživanja pred idealnu, istine i prave prosvjete željnu mladež iznosile najužasnije laži (n. pr. na zagrebačkom sveučilištu Spevčeve blasfemije protiv božanstva Isusova i t. d.) i najsudbonosnije zablude, da se onda po toj zanosnoj i agilnoj mladosti dalje u narod širi i razvijaju.

A koliko tih nesretnika, ne ću reći u paklu, nego po tamnicama, bolnicama, ludnicama i još jadnijim zakutcima po svijetu kune i proklinje *«slobodu štampe»,* koju su ljudi bez Boga i duše izrabili, da od nekoć poštenih, darovitih, idealnih mladića postepeno načine izmet čovječjega roda, na koji sad sami u toj istoj štampi pljuju i sazivlju progon države i prezir društva. Koliko uništenih egzistencija, koliko razorenih obitelji, koliko naroda na rubu propasti može uprijeti prstom kao u glavne svoje ubojice i upropastitelje u onakvu slobodu govora i štampe kakvu i u kojem smislu to traže liberalci po svemu svijetu pa i u Hrvatskoj. Ništa ne smije jednom demagogu, «učenjaku» ili novinaru biti sveto, ništa nepovrjedivo, ništa zaštićeno protiv pogrde, oskvrne i zloporabe — to znači danas u svemu svijetu sloboda govora i štampe u raznim političkim programima i govorima ili novinarskim člancima, bez ikakva posebna dodatka i restrikcije. Moralno i socijalno zlo, što ga već do danas te dvije neobuzdane slobode počiniše u kulturnom svijetu, tako je očito i tako veliko, da i bezvjerski socijolozi i pedagozi sve glasnije i odlučnije vape za ograničenjem i zakonskom zaštitom protiv tih pogubnih i skroz na skroz već okaljanih i profaniranih sloboda, o čemu je i u «Hrv. Straži» opetovano bilo govora.

A *sloboda savjesti?* Ona znači za naš moderni vijek potpunu moralnu autonomiju svakog pojedinca. Ona znači posvemašnju neovisnost čovjeka i društva od Boga, od svake vrhunaravne vjere i apsolutnoga ćudoređa. Sloboda savjesti, kako se danas općenito shvaća, sadržava najpotpuniju sintezu liberalizma, predstavlja temeljnu tezu bezvjerja i zaslužuje potpuno epitet, koji joj je prišio kalvinac T. de Béze: «Dogma diabolicum». Slo-

boda savjesti je teorija, a sloboda govora i štampe praksa liberalizma. Sloboda savjesti je istočni grijeh, a sloboda govora i štampe dvije glavne i najveće zapovijedi te pogubne kuge, što danas među kulturnim narodima jamačno više duša okuži i za uvijek ubije nego ikoji drugi grijeh.

Kakvo je mogla kat. Crkva zauzeti stajalište spram te tri bitne oznake bezvjerskog liberalizma, ta tri ponora paklena na zemlji? Sankcijonirati te tri «slobode» značilo bi sankcijonirati apostaziju od vjere, revoluciju protiv Boga i sve one laži, bezboštva i svetogrđa, što ih je pakao iz svojega ponora kroz ta tri ždrijela na zemlju izrigao i kroz bezbožna usta ili pera svojih vjernika i službenika u tolike duše, kako u puku tako i u inteligenciju, a napose mladeži pretočio. Crkva je te tri nauke ili ta tri zahtjeva čovječanstva otpaloga od vjere i pobunjenoga proti Boga mogla i morala na opomenu i pouku svojoj djeci samo najoštrije osuditi. Ona je to doista i učinila, pa je i osudila slobodu govora i štampe u 79. točki silaba Pija IX., u kojoj je zabačena i osuđena zabluda, koja uči: «Enimvero falsum est... plenam potestatem omnibus attributam, quaslibet opiniones cogitationesque palam publiceque manifestandi conducere ad populorum mores animosque facilius corrumpendos ac indifferentismi pestem propagandam».Slobodu pak savjesti osudio je isti Pijo IX. u enciklici «Quanta cura» (V. «Kirchen-Lexikon» II. Aufl. 11. Band, 1022).

I time je katolička Crkva s ta tri liberalna gesla za uvijek obračunala, pa tu svoju osudu može samo u toliko promijeniti, da ju s vremenom još pooštri. Na našim se dakle svepravašima vrlo brzo očitovala i ispunila riječ Spasiteljeva: «Tko nije sa mnom, protiv mene je». Ne htjedoše s vjerom, pa svršiše s bezvjerjem. Ne htjedoše u klerikalizam, pa svršiše u slobodi savjesti. Ne htjedoše osuditi liberalizam, pa se nađoše oni osuđeni od kat. Crkve.

12. Tri programa.

Kako je kod nas nastao kat. pokret, istupili su hrv. katolici u javu s tri politička programa. — 8. studenoga 1906. organizovali su se politički po prvi puta u «Hrv. kršćansko-socijalnoj stranci prava» i dakako stvorili svoj vlastiti, u hrv. politici skroz na skroz novi i neviđeni program. Na tome su programu ostali

do 14. rujna 1910., kad su u dvorani kat. kasina «jednoglasno uz burno odobravanje» («Hrvatstvo» 1910. 209.) primili novi program, na kojemu su se sjedinili s frankovcima. Na tome su ustrajali sve do 4. listopada 1911., kad su u zajednici s milinovcima reformirali i konačno formulirali svoje buduće stanovište u vjerskim i kulturnim pitanjima».

Kakav sud možemo stvoriti i izreći o ta tri polit. programa hrv. katolika?

Govoreći o programu fuzijoniranih frankofurtimaša, polaskao sam mu i pokadio baš «triplici ductu» zapitavši: «Može li jedan katolik, ma gdje na svijetu bio, poželjeti i zamisliti idealniji i katolički program jedne poltičke stranke?...» A sada mogu sam odgovoriti na to pitanje, da se ne samo može poželjeti i zamisliti, nego da smo ga i imali. Ovaj naime frankofurtimaški program znači već jedan korak niže s vrhunca katoličke idealnosti, odlučnosti i dosljednosti. Da se ipak posve ispravno izrazim, moram priznati, da ni u onom prvom kršć. socijalnom programu nijesu oni, koji su ga sastavljali, dosegli vrhunac pravoga katoličkoga stajališta s pram jasnoga života, nijesu našli posve korektnu formulu za dosljednu i vjernu aplikaciju vrhovnih kat. principa na naše narodne i političke prilike. Već sam spomenuo, kako je sastavljačima toga programa previše vezao ruke bojažljivi obzir i neograničeni respekt prama proverbijalnom već programu od 1894., s kojim — usput da spomenem — ni liberalni pravaši nijesu posve zadovoljni, kako se to vidi iz knjige K. Šegvića o dru. A. Starčeviću. (Str. 314.) S tim dakle pravaškim programom od 1894. primili su naši «furtimaši» i one fraze o slobodi savjesti, govora i štampe ali su ih ublažili i imunizovali donekle posebnom, već spomenutom opaskom, a još više duhom i načelima cijeloga svoga programa, napose pak trećim, «prosvjetnobogoštovnim dijelom». Ipak ostaje, kako to istakoh, neko pomračenje, neka sjena bar, ako već ne ljaga na kat. programu, da su u nj mogle uopće ma i uz restrikciju biti uvrštene takve zloglasne i zloznačne fraze. To je tako nezgodno, kao što bi bilo nezgodno i opasno, da katolici gdjegod prozovu svoju stranku liberalnom, pa ma oni shvatili tu riječ i protumačili u najljepšem značenju i smislu. Ta je riječ danas općenito prihvaćena kao naziv one struje u javnome životu, koja svoja načela i sav rad bazira na principu ljudskog suvereniteta i potpune neovisnosti od Boga. «Lucus» znači u lat. jeziku sjenoviti i polumračni gaj, pa makar

mu ime stoput potjecalo od riječi «lux» ili «lucere», što znače svijetlo i svijetliti. Tako i liberalizam znači bezboštvo, a sloboda savjesti, govora i štampe liberalna od Crkve osuđena gesla, pa se to značenje više ne da promijeniti nikakvim gramatičkim ni političkim mudrolijama. Program pak mora biti jasan, precizan, svakome odmah shvatljiv, pa zato po mogućnosti bez ikakih distinkcija i restrikcija. Sastavljači su prvoga programa hrv. katolika u tome pogledu pogriješili, pa zato ni taj program ne možemo smatrati idealom i na njega se bez ikakove korekture opet povratiti.

Drugi, frankofurt. program ima isto tako jedan nekorektan izraz u onome «poštivanju vjerskog uvjerenja pripadnika svih zakonom priznatih vjeroispovijesti». To je bez ikake sumnje netočna i nekorektna formula za odnošaj katolika spram ma kojih inovjernika. Nikome i ničemu za ljubav katolik ne može «poštivati vjersko uvjerenje» ma kojega nekatolika, dokle iskreno poštuje svoje kat. «vjersko uvjerenje» i dok uistinu «nepokolebivo stoji na svojem kat. stanovištu», kako su to frankofurtimaši za sebe tvrdili.

No još veće je pomanjkanje u tome programu u prispodobi s onim prvim ono, čega u njemu nema, a u prvome je bilo. Drugi program istina preuzima iz prvoga glavna njegova kulturnovjerska načela, ali i — ništa više. Svakako je pogrješka u programu, ako je i previše općenit, pa daje članovima stranke prigodu, da se i u važnim načelnim pitanjima mogu razdvojiti, čim dođe do prve veće kušnje. Tako je frankofurtimaški program iz prvog furtimaškog izbrisao programnu izjavu stranke, da će nastojati «da se svetost ognjišta i jedinstvo braka ne povrijedi», da se na zgodan i pravedan način odkupi lukno i sva patronatska prava, koja imadu preći na Crkvu samu», da «uzgoj škole imade biti u skladu i to u punoj mjeri sa zahtjevima pozitivno-kršćanskog morala», da se «Crkvi imade povratiti onaj utjecaj na školu, koji joj po pravu ide», da «sve škole, i privatne imaju biti konfesijonalne», da «hrv. zem. kazalište mora djelovati u dobrom smjeru buđenjem smisla za sve, što je lijepo, plemenito i patriotsko, a ne širenjem prevratnih i razvratnih ideja, koje u narodu moral ubijaju, mjesto da ga promiču» i t. d. Sve to, a i drugo štošta dobro i važno ispušteno je u drugome programu, ma da je kod dobroga programa nužno, da istakne i načelno riješi stajalište stranke spram svih važnijih pitanja, koja su neprestano aktualna, ili će se uskoro za doglednu ili nedoglednu budućnost morati definitivno riješiti. Nema li u jednom kat. programu jasno i odlučno izraženoga stajališta u pitanju škole i ostalih javnih kulturnih institucija, nema li ni riječi o tako važnom patronatskom pravu,za koje svi uvidaju i ističu,da se što prije mora temeljito reformirati, onda taj program nije potpun, ni jasan, ni bez prigovora, kao što ni ta stranka nije posve pouzdana i ne pruža dovoljno jamstva katoliku, da u rješavanju tih prevažnih pitanja ne će u najkritičnijem času u svom zakonodavnom radu iznevjeriti svoje kat. članove i izdati njihova prava i interese. Ova šutnja o tako važnim pitanjima poznata je liberalska taktika. Premda snuju zlo za kat. Crkvu, ipak oprezno šute o tome, da ne izgube pomoć i potporu katolika. Tako lukavi liberalci podržavaju i dobre katolike u nadi i mišljenju, da im se ne treba ništa bojati ni brinuti, da su oni dobri, pouzdani, njihovi ljudi, pa ni ne misle o kakvoj obrambenoj i znatnijoj akciji, dok je za to još vremena. A njihovi zastupnici međutim ne mogu dosta da istaknu i naglase svoja «kršćansko-socijalna načela», «nepokolebivo kat. stanovište», želju za potpunim skladom izmed Crkve i države i t. d. Tako to traje, dok ne dođe u raspravu prvo školsko (n. pr. zakonska osnova «o uređenju beriva i osobnih odnošaja pučkih škola!») ili drugo koje kultruno pitanje, u kojemu su interesi kat. Crkve i te kako tangirani. Sada počnu zastupnici govoriti, a novine stranačke pisati tako žestoko i opširno o toj zakonskoj osnovi sa svakog mogućeg gledišta, samo ne s gledišta vjere i Crkve katoličke, pa to tjeraju tako dugo, dok se ne profutimaši taj zakon u formi i duhu posve neprijatnom i štetnom za kat. Crkvu. Malo po malo stvaraju se i uvode tako u kat. narodu «moderni», skroz liberalni i bezbožni zakoni i druge institucije, koje za neko vrijeme potisnu vjeru naroda na puku «privatnu stvar» pojedinaca, koja više ne nalazi ni najmanjeg razumijevanja i zaštite, a kamo li kakve potpore u javnim narodnim ustanovama i činovništvu, što ga plaća i uzdržava možda čisto i duboko religijozan narod.

Kat. načelo redovito tako prolazi. Ponajprije ga zataje, onda izdadu, napokon otvoreno progone sami oni, koji su nekoć bili «nepokolebivi katolici», samo nijesu držali «za taktično isticati neke detalje i konzekvencije toga potpuno iskrenoga uvjerenja». I redovito se katolici dadu prevariti i nasamariti, a pogrješka je samo u tome, što im više imponuje lijepa općenita fraza, nego

jasna, konkretna aplikacija općenitih načela na aktualne potrebe. Tako su i naši furtimaški predstavnici koji su pregovarali s frankovcima, hvalili i u zvijezde kovali svoje nove drugove rad njihovih kršćansko-socijalnih načela, nepokolebivoga katoličanstva i t. d., mjesto da su im uljudno, ali odlučno rekli: Hvala vam lijepa, poštovana gospodo, na vašim kršćansko-socijalnim načelima i vašoj kat. nepokolebivosti, ali mi bismo radije čuli i zabilježili, kako ćete se vi držati u školskom, ženidbenom, patronatskom i sličnim konkretnim i praktičnim pitanjima. — Takve bi izjave više vrijedile nego najpoetičnije, ali skroz općenite izjave za vjeru i Crkvu. Tako i u prvome n. pr. programu nema nigdje ni spomena o kakvom «nepokolebivom kat. stanovištu», ali ima izjava, da će se stranka «u rješavanju svih problema držati pozitivno — kršćanskih načela». Ova izjava nije ni iz daleka tako samosvjesna i demonstrativno «klerikalna», kao ona frankofurtimaška nepokolebivost, a ipak vrijedi svojim praktičnim sadržajem i značenjem više, nego sto i tisuću zdravičarskih i deklamatorskih uvjeravanja o tom nepokolebivom, a skroz općenitom, neodređenom katolicizmu. Ta prevelika i oprezna, a možda i lukava općenitost, to je dakle najveća mana frankofurt. programa u očima svakog pravog katolika. A to je posve dosta, eda možemo ustvrditi, da je između toga drugog i onog prvog konkretnog, praktičnog programa hrv. katolika čitavi «abyssus» ili ponor, što ih u stvarnom, praktičnom značenju dijeli. Ali ako je tu abyssus, što je onda izmed onoga prvoga, pa i drugoga programa i izmed ovog trećeg, svepravaškog?! Rekosmo već, da je tu razlika i udaljenost za cijelu vječnost i neizmjernost kao izmed afirmacije i negacije i t. d. Ako nijesu pravi katolici već ni s drugim programom mogli biti zadovoljni, protiv trećega mogu imati samo nepormiljivi i neopozivni prosvjed i averziju. Tu liberalizam nije ni skrivao svoje papke, samo je katolicima poklonio jedan smiješak — i to skroz mefistofelski — da se ipak, ako tko baš silom hoće, može bar nečim zavarati i izgovoriti.

Neka mi oproste čitatelji, ako ovdje spomenem jednu poznatu banalnu i trivijalnu «dosjetku», koja ipak dobro karakterišе držanje i položaj nekih katolika u ujedinjenoj stranci prava. — Sporječkala se dva uličnjaka, pa jači bez milosrđa prilijepi vruću ćušku slabijemu. Odvažno i junački ustoboči se ovaj i poviče: Jesi li ti to učinio ozbiljno ili od šale? — Posve ozbiljno! odgovori jači prkosno i porugljivo. — No onda je druga stvar — odgovorit će išćuškani — ali da si to učinio od šale, ozbiljno ti velim, da si takvu šalu više ne bih dozvolio... I naš išćuškani junačina posve umiren i zadovoljan s pruženom mu zadovoljštinom — nadovezao je bez predomišljanja najintimnije prijateljske sveze sa svojim «koncilijantnim» drugom.

— No pa čemu ta trivijalnost u ovako ozbiljnom članku? — zapitat će koji čitatelj. Gdje je tu kakav tertium comparationis s našim furtimašima u svepravaškoj stranci, na koje se valjda tom «anegdotom» nišani?...

Evo u čemu su meni naši svepravaši furtimaši bar donekle slični onom išćuškanom deliji. Jamačno su oni kao dobri katolici za vrijeme pregovora o programu nove stranke nastojali svim silama, da njihovo «najsvetije uvjerenje» dođe do što jačega izraza i u novome programu, kako su glede toga bar u glavnome dosta lijepo uspjeli u prva dva. Ali s milinovcima dovukao se oblak liberalaca u tu najnoviju ujedinjenu stranku, pa se odmah razabralo, da su oni u društvu s liberalnim frankovcima u pretežnoj većini spram «klerikalnih» furtimaša. Uprli zato i oni, da njihov ideal pobijedi, i da novi program bude točan odraz — ne možda one profane pravaške mase u narodu, jer ta ima za stranku samo da odglasuje i «befele» sasluša i izvrši, nego — «inteligentnih» pristaša i vođa stranke, koji su u velikoj većini sušti, prokaljeni liberalci. Nateži tako jedni ovamo, drugi onamo: katolici, da i svoju vjeru uguraju u program, a liberalci samo čista «patriotska» načela, dok jačim liberalcima konačno ne dodija to prepiranje i razlaganje te ti oni svojim furtimaškim kolegama ljutito otkrešu: Van s tom vašom vjerom iz naše stranke i programa! «Stranka prava nije vjerska stranka!» Naša stranka «štuje i uvažuje svačije vjersko osvjedočenje». Mi smo bezuvjetno za «slobodu savjesti, govora i štampe». Amin!

Kome je pravo nek to potpiše, a kome nije, nek se nosi zajedno sa svojom vjerom i «svetinjama!»...

Na ovako energičan refus nijesu računali furtimaši, pa ostali kao ukopani. No brzo su se ipak snašli. Sjetiše se naime, da nakon ovakve ćuške ipak moraju zatražiti i dobiti neku zadovoljštinu, inače kako su ponosna i viteška značaja... I zagrmiše: Dakle tako? Mi ćemo i opet samo plaćati i svoja pleća podmetati, da se preko njih vi liberalci opet do upliva, ugleda, veličine i vlasti popnete, a onda ćete i naše osobe, kao sada načela nogometom iz svoga društva izjuriti? Vi ste pokretaši! To su liberalska

načela. Protiv tih načela se mi od početka našega pokreta borimo uz tolike žrtve i sad da to sve potpišemo i za to da svojim imenom, novcem i svim mogućim načinom u narodu kortešujemo? To je ipak malo previše!... I još ćete se vi možda usuditi nama i od sada, nakon što ste se za ovakova načela izjavili, govoriti, da ste vi protiv naprednjaka i da osuđujete njihove protuvjerske ispade i istupe?...

— Jest, mi jesmo i ostajemo za ova liberalna ili vas volja naprednjačka načela, a i «osuđujemo protuvjerske istupe»... — odgovoriše liberalni pravaši prkosno, a zadnje riječi malo ironično i značajno.

— E onda je što drugo — kao poliveni promrmljaše kroz zube naši furtimaši. — Kad je tako, onda i mi potpisujemo taj program.

A liberalci se zgledaše i kad vidješe, da im se furtimaši podnipošto ne rugaju, nego posve ozbiljno potpisuju njihov program — nasmiješiše im se još jednom i potreptaše ih po zgrbljenim ledima...

Evo to je dojam, što no ga je u meni proizveo ovaj svepravaški program o liberalcima i furtimašima, koji ga ugovoriše i potpisaše. Meni se naime čini, da su liberalci furtimašima s onim čisto liberalskim načelima dali daleko jaču ćušku nego onaj jači uličnjak slabijem, a s onom opet osudom protuvjerskih istupa, da su im pružili baš takvu zadovoljštinu, kao i onaj jači svojim odgovorom na izazovno pitanje slabijega. I tako je ovaj svepravaški program u pogledu vjere tako očita liberalština, da je za razborita čovejka potpuni misterij, kako su ga mogli bez protivnosti posve spremno, jednodušno, pa i s odobravanjem prihvatiti ljudi, koji su prisizali na ona, prva dva programa, koji su te programe i sastavljali te u borbi, radu i žrtvama za te programe i njihova uzvišena i sveta načela i prednjačili drugima. Čini se, da su i naši svepravaši sami osjećali to «kričeće protuslovlje», pa su odmah nakon sjedinjenja počeli to tumačiti i razlagati, ne bi li umirili gdjekoju uznemirenu savjest i predusreli gdjekojoj nepovoljnoj izjavi. Ima u tim razlozima i isprikama dosta zanimivosti, a još više pouke.

13. Zašto su se svepravaši odrekli vjere.

Čim su se naši pravaši ujedinili i počeli svoje zajedničko glasilo izdavati, prva im je briga bila opravdati feloniju, što ju je većina počinila na dosadašnjim svojim «najsvetijim» načelima i idealima. Mora da su se toga svoga čina tako stidjeli,da se nijesu ni usudili sami se ispričavati, nego poslaše liberalne milinovce. I tako nam to već u prvom broju tumači g. Peršić, u 2. g. Zagorac, pa kasnije g. Šegvić (ako i ne potpisan) i tako redom sami bivši milinovci. Suču oni rukave i znoje se, da operu pred hrv. katolicima sa svojih novih stranačkih drugova ljagu nevjere i izdajstva. Je li tim «praljama» uspjelo krivce oprati ili još bolje ljagu i krivicu istaći, to ćemo odmah vidjeti.

Koji su dakle razlozi, što prisiliše naše svepravaše na napuštanje i zatajenje djedovske im vjere u njihovu budućem otadžbeničkom radu?

U prvome broju svepravaškoga glasila, «Hrvatske» odgovara nam na to pitanje narodni zastupnik g. I. Peršić, upustivši se u razmatranje i o «Hrvatstvu», tom «viestniku nove struje... koja bi bila proti naravi stranke prava». Veli, da su danas i dr. M. Starčević i dr. F. Milobar, dr. A. Horvat i S. Zagorac «svi zajedno uvidili, kako u borbi za slobodu i sjedinjenje, da, opstanak hrv. naroda, ne smije biti mjesta ni nenaravnim strujama, ni nesigurnim pokušajima, ni bilo kakvim sićušnostima...» Pri koncu još jednom prikričava pristašama pravaške ideje»: «Neka ne podupiru ni jedne težnje, koja bi mogla drobiti i razsipati teško pribrane sile».

Dok se g. Peršić zadovoljava s pozivom na sve hrv. pravaše, da «ne podupiru» nikakve«nenaravne struje» i bilo kake «sićušnosti», veleč. g. S. Zagorac je već puno radikalniji i bojovniji. U najsvečanijem i valjda najmiroljubivijem času u životu stranke prava, na svečanom komersu «u slavu sjedinjenja pravaških stranaka» u prisutnosti najodlučnijih predstavnika nekadašnjih furtimaša diže se i sjevajućim očima grmi kao rasrđeni Apolon: «Propagirajmo ideju stranke prava, a svaku drugu ideju kao protunaravnu i protunarodnu odbijajmo i bojkotirajmo». («Hrvatska» 7.) Ni u tome dakle svečanom času sveopćeg pomirenja i grljenja ne može on da zaboravi mrske mu «protunaravne i protunarodne ideje», pa poziva sve prisutne na odbijanje i bojkoti-

ranje tih ideja od svepravaške stranke. — Tko da se tu ne sjeti one bibličke furije — Herodijade, koja i za svečane gozbe ne prestaje mrziti i raditi sv. Ivanu Krstitelju o glavi.

Da se i za g. Zagorca med ovim «protunarodnim i protunaravnim idejama» u prvome redu nalazi klerikalizam ili vjera u politici, to nam je on sam jasno rekao još u 2. broju «Hrvatske», kad je poručio svoj ujedinjenoj stranci prava, da sve prije smije nego li «bilo pod kojom firmom — postati vjerskom (klerikalnom) strankom». Držimo uopće, da on pod tim «protunarodnim i protunaravnim idejama» i ne misli ništa drugo do jedino «vjersku ili klerikalnu stranku», jer otkako se sa svojim mladenačkim kršćanskim socijalizmom raskrstio, nije pobijao nijedne druge ideje, s kojom se poslije ne bi izmirio. Glavni i nepomirljivi dušmanin ostaje mu do danas samo još — «vjerska stranka».

Napokon se još javio u 69. broju «Hrvatske» i — sudeći po stilu i sadržaju članka — veleč. g. K. Šegvić s poznatim nam već otprije člankom pod naslovom «Najveća pogibelj za Hrvatsku», iz kojega se razabire, da ta najveća pogibelj za Hrvatsku prijeti u prvome redu od naših «novih klerikalnih ideja».

I iz ovih glavnih i najjasnijih svepravaških izjava o našemu pitanju, možemo opravdano zaključiti, da su naši svepravaši «odbili» i «bojkotirali» u svome programu vjerska načela, pa da tako odbojno i bojkotski misle spram njih i buduće svoje držanje udesiti u prvome redu za to, jer su vjerske ideje u javnome životu za naše svepravaše «nenaravne», pa i «protunaravne», što više «protunarodne» i «najveća pogibelj» za slobodu i ujedinjenje našega naroda. Ovo njihovo mišljenje o značenju i uplivu vjere na javni život narodni dosta je teško kritizovati, jer ga nigdje i ničim ne obrazlažu, napose što se tiče «nenaravnosti» i «protunaravnosti» vjere ili vjerske stranke u politici kojega naroda. Zašto bi to bilo recimo «proti naravi stranke prava» — ako bi se ona stavila u kulturnim i vjerskim pitanjima na stajalište nekadašnje «hrv. kršć.-socijalne stranke prava?» Što je u tome protunaravno, ako ma kakva politička stranka u kojem mu drago narodu načelno udesi svoje političko djelovanje u skladu s «vjerskim osvjedočenjem» toga naroda i članova same stranke? U tome skladu vidjeli su nešto nenaravno dosele samo očiti protivnici svake vjere i potpuni bezvjerci. S njihova je stajališta to dosta razumljivo. Oni, koji nemaju nikakve vjere, koji u svim recimo dogmama kat. vjere vide same laži i izmišljotine, za te

je zbilja protunaravno braniti i raditi u javnome životu za ono, što odbijaju i pobijaju u privatnom životu i inom nepolitičkom djelovanju. To je doista razumljivo, ali je nerazumljivo i upravo protunaravno, da čovjek koji u svojoj duši nešto vjeruje, koji ima ma kakvo «vjersko osvjedočenje», to ničim ni najmanje ne pokaže, ako se u saboru počne o tome raspravljati i glede toga stanu važne rješidbe stvarati. Isto tako je protunaravno, ako neki zastupnik smatra svojom dužnošću braniti sve poštene i pravedne interese svojih izbornika ili cijeloga naroda, koji zastupa, da takav zastupnik ostane miran i indolentan, da «odbija i bojkotira» svaki pokušaj, koji bi ga povukao u borbu, u kojoj se radi o posve poštenim i pravednim vjerskim osjećajima cijeloga ili velikoga dijela naroda. Doista zastupnik, koji vjeruje, a ne radi za interese svoje vjere, nego pripušta mirno, da mu vjera štetu i sramotu pretrpi, koju bi on mogao spriječiti; pa zastupnik koji misli, da mu je dužnost braniti sve pravedne interese onih, koje zastupa, gdje i kad mu se samo za to zgoda pruži, a na drugoj strani isti taj zastupnik načelno i programatično odbija izjavu i obećanje, da će to što štuje i uvažuje do zgode braniti i za to raditi — jer to je i ništa drugo za nas klerikalna ili vjerska politika i stranka — to je najnenaravnija i najprotunaravnija pojava, što je pametan i logičan čovjek samo zamisliti može ...

Ovu opravdanost i naravnost našega zahtjeva, da se prava narodna politika mora dovesti u sklad s vjerskim nazorima narodnim uviđaju i sami pametniji i pošteniji liberalci. To je priznao i glasoviti vođa bavarskih liberalaca dr. Johannsen ovim upravo klasičnim riječima: «Selbstverständlich wäre das eine oberflächliche Politik, die nicht auf eine feste Weltanschauung sich gründete, und selbverständlich wäre das eine jämmerliche Weltauschauung oder Religion, die nicht auf das politische Handeln Einfluss übte. («H. Str. VIII. 685.) Ovo mora svatko uvidjeti, tko samo nešto pojma ima o politici, koja u višem moralnom svojem značenju i nije drugo nego aplikacija velikih načela religije na uređenje društva. To zna danas svatko, kome nije politika samo pečenje rakije, sađenje duhana, zidanje drumova, peštanske stipendije i još koja takva «programna» točka, o kojoj seoski i gradski korteši po izbornim rčmama sate i dane deklamuju svojim već «osviještenim» pristašama.

Zato ovako govoriti o «protunaravnosti» kat. mišljenja, po kojem je svim katolicima danas dužnost i u političkom pro-

gramu i u cijelom javnom radu zauzeti jasno i odlučno stajalište za čast i prava svoje vjere, mogu samo licemjerni bezvjerci ili ljudi, koji nemaju sposobnosti ili možda vremena, da se u tu stvar malo ozbiljnije i dublje zamisle. Govoriti o protunaravnosti ovakovog zahtjeva i ovakvih «ideja» i «struja», jest najveća protunaravnost, kao što je i čitav kulturno-vjerski program svepravaške stranke jedna besprimjerna protunaravnost i farizejština.

Ali «mi smo sto puta naglasili, da klerikalizam nema posla sa državopravnom borbom Hrvatske proti Ugarske», dovikuje nam ogorčena «Hrvatska» u 28. br. Dobro, razumijemo! Ali kako to, da vi ne ćete, da razumijete, što smo mi sto puta naglasili, da naime državopravna borba Hrvatske protiv Ugarske nije i ne može biti ni pod našom nagodbom jedini sadržaj naše narodne pa ni najopozicijonalnije politike? Mi smo koliko toliko i po nagodbi autonomni u školskim, bogoštovnim, sudbenim i upravnim poslovima i ta se autonomija već ponovno izrabila protiv kat. Crkve i prava hrv. katolika, napose u raznim školskim pa i interkonfesijonalnom zakonu. Ta pitanja, uopće i ne silaze s dnevnoga reda, ona se ne mogu suspendirati na nedogledno vrijeme bez očite štete za narod ni kojoj borbi za volju. I druga pitanja, kao ono crkvene autonomije, uređenja lukna, patronata i sto drugih postaju sve neodgodivijima, pa mi hoćemo da znamo, kako ćete vi u tim pitanjima zastupati kat. interese i prava, kad već tražite povjerenje i pomoć katolika. O tim pitanjima govore sve glasnije i socijalisti i naprednjaci i radićevci, a taj njihov gogor kadar je sve prije, nego umiriti hrv. katolike. Mi hoćemo dakle da znamo, možemo li se bar u vas pouzdati, ako dođe do rješavanja tih ili sličnih pitanja. Vaše ušutkavanje i odgađanje tih pitanja ne može nas umiriti. Vi nam možete samo to zajamčiti, da vi ta pitanja ne ćete iznositi na tapet, dok ne izvojštite potpunu slobodu i ujedinjenje svih Hrvata. Ali ako ta pitanja iznesu i prije toga u zgodan za njih čas druge stranke, ili naše liberalne vlade, što onda? Možete li i njih natjerati, da o tim pitanjima šute, dok ne budemo posvema «svoji u svome?»

Tako dakle izgleda ta stvar s odgađanjem raznih pitanja, koja su u svezi s vjerom, dok živimo pod nagodbom. A kakva se perspektiva otvara za nas katolike, ako dočekamo i izvojštimo jednom potpunu političku slobodu i autonomiju? Nikakva više državopravna politika i obziri ne će našim političarima vezati ruke; oni će se moći i morati baciti sasvim na uređenje naših u-

nutrašnjih prilika i odnošaja. U kojem će se pravcu rješavati toliki problemi, u kojima su interesi kat. Crkve i te kako tangirani? Mi znamo i socijalističke i radićevske i naprednjačke i supilovske i mladohrvatske i svih ostalih političkih stranaka i struja kulturne, socijalne i vjerske programe. I od svih tih ne zna se koji je za nas katolike nepovoljniji i opasniji. Ako su neke od tih stranaka i struja te svoje «kulturne» programe, načela i ideale «za vrijeme» suspendirali i odložili, to svi znamo, pa i oni to otvoreno priznaju, da su učinili samo dok ne mine ovaj najljući politički vanjski progon, a čim taj prestane i malo popusti, a pogotovo, ako sine potpuna sloboda, kakvom nas pravaši tješe, onda će — to uvijek otvoreno priznaju — sve te stranke udesiti svoj politički i sav javni rad prema svojim temeljnim ali skroz naskroz antiklerikalnim načelima. Ima li koga u Hrvatskoj, koji to još ne zna? . . .

A što naši svepravaši na to? Neumorno nas šutkaju i dovikuju nam: Strpite se i pričekajte vi dosadni klerikalci, dok ne izvojštimo potpunu slobodu, pa onda agitirajte za vaša klerikalna načela, a nemojte nam sada cijepati i kidati naroda još i u vjerskom pogledu! . . .

Bi li nam i Supilo i Trstenjak i Bukšeg i sam sotona iz pakla mogao štogod gore svjetovati? Mogli bi nam samo još to reći: Odrecite se i vi svoje vjere postanite bezvjerci, pa hajde u naprednjačke, supilovske, socijalističke ili koje vam volja liberalske redove. Ali da nam to reknu, ne bi nam podnipošto nešto gore rekli od onoga svepravaškoga, da se strpimo, šutimo i čekamo. Jer da nam očitu izdaju vjere svjetuju, svi bismo, pa i najtupoglaviji uvidjeli, s kime imamo posla i za čim ti ljudi upravo idu, pa bi oni kod nas sviju postigli baš protivno. A ovako upravo krasno uspijevaju. Liberalce puštaju na miru, da polako ali ustrajno osvajaju narod za svoje ideje, a nas uspavljuju i mire, da pričekamo, pa da pođemo u narod za kršćanske ideale u javnome životu raditi, kad dođemo do potpune slobode, kad naši antiklerikalci ne budu imali nikakve brige i posla s vanjskim neprijateljima, nego uzmognu mirno i bezbrižno s nama učiniti, što im se prohtije, pa ako baš htjednu i na mijehe nas derati.

Ovaj savjet svepravaša katolicima da šute i čekaju potpunu slobodu bio bi dušmanski čin za vjeru i Crkvu i kad ne bi liberalci već radili proti njoj. Poznato je naime, da puno lakše i brže ide pobuniti i zavesti pojedinca i narod na zlo nego na dobro. A

kad nam jedan put bezvjerci puk podivljače i uza se pritegnu, onda je teško otimati i obraćati, kako to sad na svoje oči motrimo na evropskom zapadu. Već zato bi bila dužnost pravih katolika intenzivno raditi u narodu, ako i nema antireligijozne propagande, ali bi moglo lako do nje doći. Kad se razmahala svuda oko nas, ne će ni nas prije ili kasnije poštedjeti. No upravo je zločin protiv kat. vjere i Crkve od svepravaša, kad od nas traže, da poput njih «bojkotiramo» svaku politiku za obranu i jačanje vjere i Crkve u Hrvatskoj, dok sami pišu, da je kod nas tako jaka, žilava i već ukorijenjena ona najradikalnija protuvjerska politika, koja je već pokazala i dokazala, da ide ni više ni manje, nego za rušenjem i paljenjem crkava, samostana i sjemeništa, i potpunim uništenjem vjere u narodu. U takvim prilikama je savjet svepravaša katolicima formalni zločin, izdaja i zasjeda protiv kat. vjere i Crkve, a oni su tim savjetom postali za katolike veći dušmani od otvorenih bezbožaca.

U spomenutom već uvodniku «Ozbiljna pogibelj za Hrvatsku» («Hrvatska» 69.) čitamo i ovu načelnu svepravašku izjavu: «Mi stojimo na stanovištu, da su i stališke i vjerske kulturne borbe u našem narodu preuranjene, dapače štetne sve dotle, dok se ne izvojšti sloboda i ujedinjenje domovine. Sve te borbe bi trebalo ostaviti po strani, dok Hrvatska ne dođe do svoga prava».

Ovo nije mišljenje samo g. Šegvića, ili drugoga, koji je to napisao, nego je to stajalište svih naših svepravaša. Zato su i odstranili iz programa vjeru, ma da se protiv vjere u Hrvatskoj danas već toliko njih bori. Ali to njih ne smeta. Njihovo je «stanovište», da sve te borbe treba «ostaviti na strani, dok Hrvatska ne dođe do svoga prava, dok se ne izvojšti sloboda i ujedinjenje domovine». Oni te «borbe» smatraju «preuranjenima» i «štetnima», pa ih i «bojkotiraju», koliko samo mogu. A sve navale i uzdisaje gospode oko «Hrv. Straže» na Krku i «Domagojaca» u Zagrebu» odbijaju gospoda svepravaši odlučno od sebe i potiskuju nazad na «njihove vedre visine asketičkih meditacija», otkud i dolaze.

E pa dobro, ako je za gg. svepravaše već to vrtoglava asketska visina, kad im čovjek kaže, da po kršć. vjeri pripada sav čovjek Bogu, pa da Ga je svuda i svagdje dužan priznavati i svoje djelovanje udesiti u skladu s Njegovim vječnim zakonima, da je Bog naš apsolutni gospodar svagdje ili nigdje i da o kakvoj

distinkciji između javnoga i privatnoga života s obzirom na obvezatnost onih temeljnih religijoznih dužnosti i osnovnih, formalnih principa kršć. vjere ne može biti ni govora, kad ove dakle «visoke asketske meditacije» svojom uzvišenošću i nedokučivošću prelaze granice pravaškoga shvaćanja i razumijevanja, mi ćemo se s tih naših vedrih visina spustiti na tvrdo svepravaško tlo, na njihovo političko «stanovište».

Potpisujemo dakle najpripravnije svepravaški program, sučemo rukave i pritežemo kolane, pa letimo s njima u boj za slobodu i ujedinjenje. Ne bojimo se truda, ne plašimo žrtava, ne brinemo za drugo ništa, dok nakon toliko i toliko prepaćenih dana i probdjevenih noći dočekamo napokon — zoru potpune slobode i cjelokupnog ujedinjenja naše drage otadžbine. Kojekakvi i koječiji eksponenti jedva su na vrat nos pobjegli iz Hrvatske neki preko mostova, a neki bogme morali i preplivati Dravu i bez čižama i bez «fokoša».

Po svoj Hrvatskoj zastave se viju, svud se pjeva, sve se grli i ljubi, miri i prašta, jednom riječi slava, kako to samo kod nas Hrvata zna da bude. Jedan je dulje, drugi kraće izdržao, napokon smo zapali svi od reda u čestiti mamurluk. No i to je hvala Bogu, prošlo, ali sad napokon uvidjesmo svi, da se ne može dovijek samo slaviti, pa počesmo pregovarati, što da sada činimo. Riješili smo se jednog strašnog stanja, pa sad valja da se po svojoj volji nanovo uredimo.

Sastalo se dakle narodno vijeće ili prvi slobodni hrv. sabor, u kojemu su zastupane sve stranke po prilici u dojakošnjem svom razmjeru. Taj sabor ima da odluči, što da se ponajprije i kako započne. On ima da se izjavi za temeljna načela novog našeg ustava. To je dakle od prilike naša konstituanta. I ustaju predstavnici pojedinih stranaka i smjerova, pa razvijaju svoja načela. Ta načela su nama već poznata, pa ih možemo izreći u 2—3 riječi. Prvi ustaju naprednjaci i izjavljuju u glavnome: Mi imamo gotov i pripravljen već svoj kulturni program i mi smo za to, da se po njemu uredi naše novo stanje. — Braća Radići viču: I mi smo gotovi i oboružani za novi rad i borbu do zuba. Znate za naš program i zahtjeve. — Socijalisti već udarili u viku i revolucijonarnu galamu: Mi nemamo ništa dodati onome, što smo odmah u početku našem rekli. — Supilo grmi na klerikalizam i sve druge stranke, da su premalo liberalne i previše reakcijonarne. — Mladohrvati mu burno odobravaju. — Sve više, sve se hrusti,

sve oduševljava, samo se u kutu stisli dosele najratoborniji svepravaši i šute zagonetno kao sfinge. Kad su se svi već izvikali i rekli štogod su imali na duši i na srcu, počeše se osvrtati i na najveću grupu u toj narodnoj i slobodnoj družbi. — A šta vi mislite i snujete? — zapitat će ih napokon u jedan glas. Muk. — Svi se zgledaše. Već je situacija postajala i neugodnom, kad li svepravaši napokon podigoše glave i počeše tajinstveno i svečano napola recitovati napola pjevati: Sad otpuštaš otadžbino sluge tvoje u miru, jer vidješe oči naše slobodu i ujedinjenje tvoje.... A onda se tiho i kao tajinstveni dusi svrstaše u redove, počeše opet pjevuckati onaj napjev i iste riječi i polagano se udaljivati i iščezavati s vida kao što su se i akordi njihova korala gubili sluhu...

Odoše u nepovrat, iščezoše za uvijek...

Još su neko vrijeme svi stajali pod dojmom tog napola realnoga događaja, a napola duhovne vizije, dok se ne snađe prvi Supilo i zatuli, što mu je «divsko» grlo dopustilo: Requiescant in pace! — Amen! — otpjeva gromorno sva skupština. — Živjela slobodoumna Hrvatska! — zagrmi dalje Supilo. Živjela! — prihvati kao sto gromova čitava skupština. — Vanka popi, fratri i Crkva! — tulio je kao mahnit, opet Supilo. — Van! Apcug! Do sto đavola! — odjekivalo je i po gori i po dolu. — Djeco! — viče Supilo — rušite crkve, palite sjemeništa i samostane, pope i fratre vješajte na prvo drvo, a s opaticama, što vas volja, kao u Portugalu! — I započe nov život, novo uređenje, novo slavlje u slobodnoj i ujedinjenoj Hrvatskoj. «Slobodna misao» je slavila orgije, kao još nigdje...

Razumiju li naši svepravaši ovu «neasketsku meditaciju»? Mogu li joj dokučiti nimalo «visoko» značenje?... Ovo vam znači mudra svepravaška gospodo, da su se sve hrv. stranke, svi naši liberalni političari već pobrinuli za svaki mogući slučaj, za svaku eventualnu promjenu. Njih ništa ne može iznenaditi i smesti; oni će sve, što se dogodi, smjesta znati izrabiti za svoja vrhovna «kulturna» načela, sve će njima moći poslužiti, da Hrvatsku oslobode od «duševnog, tisućljetnog ropstva», kako to naprednjaci vele.

A što je s pravašima? Posve drugačije nego s ma kojom drugom strankom. Oni nemaju nikakvih načela, po kojima bi riješili ma koji zakučastiji problem, koji bi ih i u sadašnjem polit. našem uređenju mogao snaći, a kamo li bi bili kadri latiti se temeljitog preuređenja čitavog našeg državnog organizma. Oni za to niti imaju kakvih načela, niti kakvih osnova, niti kakve ambicije, da se za to veliko djelo spreme. Za njih su ta pitanja «preuranjena», što više i «štetna» sve do časa, kad ustreba na njih dati brz, siguran i konkretan odgovor. Oni se znadu samo «boriti za slobodu i ujedinjenje», pa dokazivati bez kraja i konca, da je nagodba izvor svemu zlu i — gotovi smo. Njima je jedini ideal i zadnji cilj čitave njihove politike pobjeda nad vanjskm narodnim neprijateljima i oslobođenje od tudinske tiranije, a kad to postignemo, onda nek dođe, ako hoće potop, Sodoma, Babilon ili sudnji dan nad hrv. narod - sve je dobro. Za ono, što će onda na narod doći, svepravaši se više ne brinu; to je pretežak problem za njihove rodoljubne glavice. Oni mogu nešto za svoj narod misliti, željeti i snovati, samo do oslobođenja od ovoga nagodbenog stanja. Kod te točke svršava se doseg i sva djelatnost njihova rodoljubnog mišljenja i rada i preko toga nije kadar njihov inače poletni duh da se zanese. Tu je konac svijeta, interesa i umovanja, pravaškog. Ali na sreću nije tu kraj i hrv. narodu i njegovu razvoju, pa kako i svepravaši natucaju, mogla bi to stanje dočekati još i naša generacija. A što onda? Zar s tim časom prestaje i briga i ljubav svepravaša za njihov «mili hrv. narod?» Zar će oni dopustiti, da im onda u jednom času novi nutarnji neprijatelji otruju i ogorče sve, za što su se skoro cijelo stoljeće borili i žrtvovali? Zar će dopustiti, da u tom času hrv. narod iz jednoga ropstva zapadne u drugo, iz ropstva vanjskoga u ono nutarnje, duševno, da se spasi od tiranije političke, a padne u tiraniju sektarsku?...

Nijedna liberalna naša stranka ne veli, da tim časom prestaje njezina djelatnost, što više sve naglasuju, da onda baš počinje njihov pravi i glavni «kulturni» i «socijalni» rad. Ako jedina pravaška stranka u tome času iščezava s lica hrv. zemlje, a sve druge otvoreno liberalne ostaju, onda smo mi hrv. katolici prepušteni tim organizovanim liberalcima na milost i nemilost. Ostadosmo bez obrane, bez saveznika, bez vođa, vojske i oružja pred moćnom i organizovanom dušmanskom vojskom. Što da onda počnemo? Hoćemo li se onda tek početi organizovati? No to bi lijepa stvar bila! Tko ne zna, koliko truda i muke treba, da se iz ništa podigne i razvije jedna jaka stranka, koja može bar nešto da odlučuje u javnom životu kao ugledna i uvažena opozicija. Ali nama ne bi ni to ništa pomoglo, da kakvim čudom u tome času

pred nas odnekuda iskrsne kao deux ex machina gotova jaka naša stranka, ako bi bila u manjini spram ostalih liberalnih stranaka. Mi u tome času moramo imati većinu naroda, inače će liberalci izrabiti svoju momentanu većinu i uništiti u najkraćem vremenu sve, što nam djedovi ostaviše vjerskoga u našim narodnim i državnim ustanovama. A koliko će onda vremena i truda trebati — ako to uopće kada i dočekamo, da toliko ojačamo u tom nepovoljnom položaju, te budemo kadri i s liberalcima obračunati i sve popraviti, što oni pokvare?...

Tako stvar izgleda za slučaj, da pravaši iščeznu s lica hrv. politike u tome času. Ali što onda, ako se nešto drugo dogodi? Što, ako se u taj čas sastanu svepravaški poglavice, da se posavjetuju, na koju će sada stranu, kad se vjerska i kulturna pitanja više ne mogu «bojkotirati» ni pod koju cijenu. Bi li s dojakošnjim političkim sumišljenicima mladohrvatima i njihovim najnovijim prednjakom i pokroviteljem Supilom, koji se sve više «popravašuje», pa svojim vjernim saveznicima i suboriocima, bar u zadnje vrijeme, koalircima, socijalistima i t. d. ili bi s onima oko «Hrv. Straže» i «Domagoja» i oni da se dadu na «asketske meditacije»? Na koju će stranu okrenuti? Što je vjerojatnije sudeći po sadašnjim realnim i faktičnim prilikama u svepravaškoj stranci? Kome u Hrvatskoj nije poznato, da je većina «odlučujućih faktora» u to stranci u svojoj duši posve liberalna? A što onda, ako se većina te stranke u tom najkritičkijem času odluči za liberalnu, antiklerikalnu stranku?... «Glavno glasilo» te stranke je vlasništvo njezino i sav ostali stranački «inventar», sve, što bi moglo poslužiti u agitaciji med narodom za ova ili ona načela, sve postaje preko noći najstrašnijim liberalskim oružjem proti nama katolicima, sve se okreće protiv nas i baš to, u što se danas još jedino uzdamo, može da bude naša potpuna smrt i uništenje u javnome životu.

I tako, što dalje razmišljamo o značenju i posljedicama svepravaške metode šutkanja i uspavljivanja hrv. katolika i skrivanja svoje vjerske i kulturne «farbe» pred katolicima, to nam se ta stvar čini opasnija i gora, a perspektiva za budućnost hrv. katolika crnja i strašnija. Mi smo uistinu bliži Franceskoj i Portugalskoj, no što mislimo i slutimo...

Jesu li na ovo naši nekadašnji «nepokolebivi katolici» i jedan samo časak u cijelom svom zaslužnom inače polit. životu mislili? Ako jesu, zar im nije onda moralo biti jasno kao sunce

na nebu, da se sada u ovom nagodbenom stanju ima odlučiti, kako će izgledati, na kakvim li se načelima izgraditi i urediti nova slobodna Hrvatska? Zar nijesu mogli uvidjeti, da je onda prekasno smišljati, što bi i kako bi, kad dode čas praktičnoga i velikoga rada? Zar im nije patriotična njihova savjest nikada prišapnula, da s ovim odgađanjem spremanja za taj odlučni čas igraju ulogu ludih djevica u Evanđelju, koje su išle tek ulje tražiti, kad je trebalo svjetiljke već zapaliti? Zar nitko od tih «nepokolebivih» nije nikada pomislio, da će ih pozne generacije, možda cijela stoljeća kleti, ako se njihovom krivnjom riješi sudbina oslobođene ili neoslobođene Hrvatske za doglednu budućnost u antiklerikalnom pravcu? Jesu li ikada na sve to pomišljali naši svepravaški katolici i ako jesu, kako su se mogli tako laka srca odreći svoje vjere u novoj svojoj politici? Kako su mogli zauzeti takvo lakoumno i indolentno stajalište spram najvećih vjerskih, kulturnih i socijalnih problema, o kojima ovisi napredak, pa i opstanak i većih i moćnijih naroda, nego što je naš?...

Evo, gospodo svepravaši, gdje vam valja tražiti «nenaravnu» i «protunaravnu» pa i «protunarodnu» politiku! Politika, koja ovako slabo jamstvo daje narodu za tolike vitalne njegove potrebe i tako malo zaštite njegovim najvećim svetinjama i najmilijim tradicijama, takva politika mogla bi se kod drugih prosvijetljenih naroda naći još samo u — političkoj ropotarnici. Doista naše današnje službeno pravaštvo, kako ga shvaćaju i tumače sadašnji mu predstavnici sa svojim pretpotopnim nazorima o najvažnijim i najaktualnijim religijoznim, kulturnim i socijalnim problemima, imalo bi smisla i mjesta u kakvoj zaprašenoj sredovječnoj kronici. Boriti se za oslobođenje kojega naroda bez ikakva obzira na njegovo vjersko stanje, kulturne prilike, gospodarske potrebe, što više izričito «bojkotirati» svaku religijoznu politiku, gledati u socijalnoj akciji «najveću pogibelj» za narod. a u gospodarstvenom radu «grob njegov», to je nama teško i o srednjem vijeku pomisliti. I doista, što se više proučava srednji vijek, to se bolje upoznaje njegovo socijalno blagostanje, u kojemu mi daleko zaostajemo, kao i savjesnom brigom i zdušnim radom za to blagostanje u narodu. Pa u koju onda kategoriju da svrstamo naše pravaštvo? Priznajem iskreno, da taj problem nijesam kadar riješiti.

Ali svim tim još nije posve točno i potpuno prikazano «svepravaško stanovište» «u kulturnim i vjerskim pitanjima». U br.

8. «Hrvatske» svršava se članak «Protuklerikalizam i pravaštvo» na obranu pravaštva protiv objede s nekog klerikalizma. Taj članak svršava se ovim riječima: «Na koncu jedan predlog: neka nam se dokaže, da ćemo rušeći crkve i katedrale, paleći samostane i sjemeništa, odtjerati Madare i druge tudince iz naše domovine, da ćemo ujediniti Hrvatsku i učiniti je slobodnom i mi svi i sam svoj život stavljamo na razpolaganje toj protuklerikalnoj gospodi».

Evo vam pravaštva u njegovoj potpunoj i vjernoj slici! Bog, vjera, duša, Crkva i t. d. to je sve za njih ništa spram te sreće, da se iz Hrvatske protjeraju Madžari i drugi tuđinci, a mi se onda oslobodimo i ujedinimo. Iza toga ma jedan drugoga klali i mučili sramotili i bacali u tamnice, gdje jakrepe memla davi, kao što sad motrimo u slobodnoj i ujedinjenoj Portugalskoj! I to se kod nas zove patriotizam, pa i — politika! Znadu li ti ljudi uopće, što je ta «sloboda», za koju se oni bore, za kojom toliko žude, da su spremni i crkve za nju porušiti i samostane popaliti i štogod hoćete? Zar je jedan narod slobodan već onda, ako ga ne gnjete tuđi narod, ako ga ne izrabljuje ekonomski i politički, ali mu se za to na dušu uspne kakva infernalna klika, pa mu ne da ni imena Božjega spomenuti, niti svoga «vjerskog osvjedočenja» imati, niti o ičem na svijetu drugačije misliti, nego što vladajuća klika misli i govori? Zar su rimski kršćani bili slobodni u svojoj slobodnoj i svesilnoj državi? Zar su katolici danas u Franceskoj i Portugalu slobodni i zadovoljni? Zar biste se i vi «nepokolebivi katolici» u ujedinjenoj stranci prava smatrali zbilja slobodnima i sretnima, da vam liberalci i crkve poruše i sjemeništa popale, samo ako Madžari budu protjerani?...

Doista najradikalniji naši zatočnici za slobodu još i ne znaju, što je sloboda. Oni uopće kao da slabo što i znadu u politici do par fraza. I kad se čovjek u te njihove fraze, ili kako oni hoće «misli», «načela» i «programe» zamisli, vrtoglavica ga spopada. O tome bi se zbilja mogle knjige napisati, ali ovdje niti je mjesta, a niti je sada vremena duže se s time zadržavati, pa se i ja moram zadovoljiti s time, što sam samo najvažnije stvari u svepravaškom vjerskom programu bar natuknuo.

14. Svepravaši i muslimani.

Ipak su nam svepravaši dali jedan konkretni razlog, zašto su u programu i radu napustili svaku vjersku politiku. Izjavio je to g. S. Zagorac odmah u 2. br. «Hrvatske» ovim riječima: «Za to stranka prava mora posvećivati što veću brigu i pažnju Muslimanima i za to ona ne smije postati vjerskom (klerikalnom) strankom». —

Muslimani su dakle onaj jedini konkretni razlog, koji je sve naše ujedinjene pravaše sklonuo, da postanu u politici bezvjerci.

Ovo bi moglo vrlo lako koga začuditi. Zašto bi se morali katolici u javnome životu odreći svoje vjere zbog muslimana? Što mogu i najzelozniji muslimani imati protiv toga, ako njihovi sunarodnjaci katolici hoće da ostanu katolici i u javnome životu? Što to njima smeta, ako katolici samo ne zahtijevaju, kao što i ne zahtijevaju, da se muslimani i drugi inovjerci moraju recimo vjenčavati, pred sudom zaklinjati, u školi odgajati i t. d. i t. d. po zakonima i propisima kat. vjere, nego po svojima? Katolici se bore samo protiv bezvjerske države i politike, a ne protiv opravdanih obzira u zakonodavstvu i upravi na vjerske osjećaje drugih inovjeraca. Ako katolički zastupnici budu morali odlučivati o zak. propisima za muslimane, oni će se bezuvjetno naći vazda uz najpravovjernije hodže, a protiv bezvjeraca, pa bili ti kršteni u kat. ili pravoslavnoj crkvi, ili bili obrezani u židovskom templu ili muslimanskoj džamiji. Ono jedno, čemu se protive katolici je bezvjerstvo, liberalizam, koji je protiv svake vjere, pa i muslimanske.

Što bi dakle mogli imati muslimani protiv ovakvih kat. zahtjeva, koji su i njima u prilog, koji brane i njihove vjerske interese protiv bezvjerskoga liberalizma? Pa što bi napose mogli imati bosanski muslimani protiv našega «klerikalizma», kad su oni — osobito po naprednjačkom pisanju — daleko veći klerikalci i od najradikalnijeg kat. ultraklerikalca? Ta njima je vjera ujedno i narodnost i politika i sve. Velika ih većina i med inteligencijom još uvijek ne će ništa ni da čuju o kakvoj narodnosti, jer se boje, da bi već sama izjava za ma koju narodnost bila izdaja počinjena na njihovu svetome Islamu. Što bi dakle ti muslimani mogli imati protiv naših zahtjeva, da se javni naš život udesi u skladu s našim «vjerskim osvjedočenjem», kad oni sami

za sebe sve to i u sudu i u školi i u zakonodavstvu i u upravi imadu u punoj mjeri, pa to i čuvaju, kao oko u glavi? Što oni mogu i smiju imati, ako mi katolici isto to i za sebe tražimo?

Mi tražimo nešto tako naravno i tako pravedno, da ni koji inovjernik, pa ni liberalac ne može apsolutno ništa opravdano protiv tih naših zahtjeva iznijeti. Gdje država ima nešto zajedničko s Crkvom, ima u skladu s ovom — dotično kod inovjernika s njihovim vjerskim predstavnicima — riješiti, a gdje se radi o čisto političkim i drugim pitanjima, koja baš nikakve sveze nemaju s vjerom, tu se Crkva ni sama ne će da plete, tu za njezine predstavnike stupa u krepost načelo sv. Pisma: «Nemo militans Deo implicet se negotiis saecularibus» (II. Tim. 2, 4.).

E, ali što onda, ako dođu interesi raznih konfesija u koliziju? — zapitat će koji liberalac. — Ni briga vas za to. Prepustite to samo nama i mi ćemo sve to najljepše udesiti sami među sobom. Ne bude li ni tako išlo, ima tu još uvijek sto načina i putova, da se dođe do najsretnijega rješenja, a da se ne mora za ljubav rijetkom i jedva mogućem kojem takvom slučaju svaki račun s vjerom naroda iz politike izbrisati.

Tko sve ovo dakle uvaži, taj se mora u čudu pitati: Što mogu muslimani imati protiv ovakvih načela, u kojima nema niti «jote» protiv njih i njihovih vjerskih prava i interesa, koja su što više i njima tako u prilog, da bi ih morali svi do jednoga smjesta potpisati, ako im je doista stalo štogod i do njihove vjere? Što mogu dakle muslimani protiv ovih načela imati ili što su tako strašno protiv njih naveli, da su se naši svepravaši i oni «nepokolebivi» u svojoj kat. vjeri, smjesta odrekli svoje vjere u politici i potisnuli je na običnu «privatnu stvar»?

Zaman pitate, jer vam nitko ne zna na to pitanje odgovora dati. Šute o tome muslimani, šute svepravaši, a onda drugima pogotovo ne preostaje drugo, nego da i oni šute. Ali ipak ta šutnja i neizvjesnost na svu sreću nije dugo trajala. Progovorili su i odgovor na to pitanje dali oni, koji su tu i najkompetentniji — sami muslimani. Taj odgovor izašao je u «Zemanu», glasilu najveće muslimanske stranke u Bosni, kojoj je duša poznati Šerif aga Arnautović. Članak, o kojemu je sada govor, preštampala je i «Hrvatska» u 16. broju od 18. XI. 1911., a izašao je — kako «Hrvatska» piše — «u najnovijem broju toga «Zemana», dakle polovicom studenoga. — U tome članku stoji, da su bosanski muslimani u politici držali složno sa Srbima «dok su interesi islamskog elementa tražili, da se radi u sporazumu sa pravoslavnim Srbima». Kad su se pak «prilike promijenile», piše «Zeman» dalje, «i Srbi nam sa sobom onemogućili zajednički rad, našli smo novog, pouzdanijeg saveznika u Hrvatima». Uvjerava zatim, da je bosanska vlada bila uvijek protiv muslimana: i onda, kad su držali sa Srbima, a još više sad, kad su u slozi s Hrvatima. Iznosi vrlo lijepo sve intrige vlade i Srba, da pokvare tu slogu muslimana s kat. Hrvatima, pa završava ovim riječima: «Muslimansko-hrvatski blok čvršći je sada, već je ikad bio, međusobno povjerenje muslimana i Hrvata takovo je, da ne može biti bolje. I za naše i hrvatske poslanike postao je bratski, složni i sporazumni rad islamskog i katoličkog elementa u ovim zemljama političkim aksiomom! Sve intrige protiv našega pakta sa Hrvatima otići će u vjetar poput i ove iz najnovijeg vremena! To neka dobro upamte i barun Pittner i njegovi saveznici! . . .»

Pa gdje je tu odgovor na naše pitanje? — začudit će se sada tkogod. Tu nema ni riječi o tome, zašto muslimani ne dopuštaju katolicima, da i u političkom svome radu ostanu katolici. — Strpite se, molim vas, samo još malo, pa će vam odmah sve jasno biti. Ja ću biti još tako slobodan, pa vam prije toga odgovora i jedno pitanje zadati. Znate li, poštovani čitatelji, o kakvima je tu Hrvatima i katol. muslimanskim saveznicima govor? — Dakako, da vam je to svima poznato, da se tu govori o dvjema hrv. strankama u Bosni o «udrugašima» i «zajedničarima». — Dobro, a poznate li vi, cijenjeni štioci, programe tih «udrugaša» i tih «zajedničara»? — Možda se ne će svatko u detalje sjećati, što je pred 2—3 godine čitao o tome, ali ma i nejasno ostalo je jamačno skoro svima u pameti, da su obje te stranke u politici pravaške. A u vjerskom pogledu? E, tu su «udrugaši» poznati i političkoj djeci kao «zagriženi klerikalci» i «Štadlerovci», a glede «zajedničara» je velika pripovijest u tome pogledu. Ti su svoj vjerski program gradili i pregrađivali, krpali i parali, dok se konačno i to Penelopino tkanje nije 2. rujna 1911. — molim poštovane štioce, da zapamte taj datum — dokončalo u najpravovjernijem smislu s prekrojenim § 2. društvenih pravila, koji sad glasi ovako: «U stvarima socijalnim i kulturnim, koje se tiču vjere, religije, crkvene discipline, katoličkog morala budi u načelima, budi u konsekvencijama, imadu se vazda pred očima držati principi katoličke crkve, kojih se čvrsto mora držati.

Za to, ako bi se takova pitanja javno pretresati imala, neka se pretresaju u sporazumu s Episkopatom».

Ovo je doista riječ i pravilo dostojno pravih katolika, kakvo ne bi smjelo izostati iz pravilnika ni koje stranke, u kojoj se nalazi ma i jedan katolik, vrijedan tog svetog i uzvišenog imena, a pogotovo gdje ih je toliko, koji se sami prozvaše «nepokolebivima»...

— Ma pusti deklamacije o «nepokolebivima» i svima skupa na stranu, pa ded odgovori već jednom na ono glavno pitanje!...

— Pa zar nijeste već razabrali, moji nestrpljivi štioci, da sam to učinio? — Ako nijeste, molim vas, da još jednom pročitate ovaj § 2. zajedničarskih pravila, pa ono odlučno i značajno pisanje «Zemana», da ih nikakve intrige, ni vladine ni srpske ne će otrgnuti od sloge s tim sada — bar po programu — skroz na skroz klerikalnim «zajedničarima» i s onim još od početka kud i kamo klerikalnijim udrugašima. — A nakon toga pročitajte onu — jaoh nama, a njemu žalosna majka! — Zagorčevu izjavu, da nikad, «bilo pod kojom firmom ne smije stranka prava postati vjerskom» radi — muslimana!...

Što to sve skupa znači? Ja mislim, da sve, što smo sada čuli, može značiti samo to, da su g. Zagorac i svi njegovi svepravaški sumišljenici u tom pitanju veći muslimani od svih bosanskih hodža i hadžija.

Ni najrevnijem bos. muslimanu ne smeta onako otvoreno i radikalno katol. stajalište u svim pitanjima javnoga života, gdje to stajalište može do izražaja doći, ali smeta jednom i još tolikim kat. svećenicima i ostalim «nepokolebivim» katolicima! Muslimanima dakle nije bilo ni na kraj pameti, da ma samo za Bosnu i Hercegovinu zatraže od katolika zatajenje svoje vjere, a naši Zagorci i toliki do nedavna «nepokolebivi katolici» odriču se najpripravnije i spomena svoje vjere iz nejasnog i ničim neobrazloženog straha, dá se ne bi kojem muslimanu time možda zamjerili!... Oh, «nepokolebivi» i zlatni naši katolici kakvu li vam je zvonku ćušku prilijepio «Zeman», a vi je zadovoljno i s veseljem razglasiste svem hrv. svijetu! Ded ne časite časa, već letite u Bosnu, pa prvom hodži strgnite s glave saruk i sebi ga omotajte — vi imate više prava na nj!... Ako vam je pak daleko do Bosne, a vi u prvi «templ» židovski za rabine i kantore, jer su vas i židovi osramotili u — poštivanju kršć. načela. Evo vam i za to dokaza — crno na bijelom!

Kad su se ono 1910. sjedinili frankovci s furtimašima u jednu «stranku prava» i postavili se u svom stranačkom političkom radu na «kršć. socijalna načela», održana je ne dugo iza toga (23. X. 1910.) u Varaždinu «sjajna izborničke skupština» — kako izvješćuje «Hrv. Pravo» u 34. broju — na kojoj je krasno i oduševljeno govorilo desetak govornika, ali najljepše — židov dr. V. Sachs. Njegov je govor u cijelosti donijelo «H. Pravo» u spomenutom broju, a mi ćemo iz njega prenijeti ono, što je najzanimivije.

Na tu pravašku skupštinu došlo je i nekoliko naprednjaka, pa je jedan za vrijeme govora dra. Sachsa ovome doviknuo: «Vi kao izraelićanin ne možete biti kršćanski socijal!» Dr. Sachs mu je na taj prigovor odgovorio ovo: «Neki dan je bio u Zagrebu sastanak mojih istovjernika, te je na ovaj sastanak došao i vođa prijašnje skupine pravaške, koja se bila okupila oko «Hrvatstva», g. sveučilištni profesor dr. Milobar. Gospoda su se tamo složila u tom, da izraelićani pravaši u smislu zaključaka, prihvaćenih prigodom fuzije od 15 pr. mj. i dalje suraduju za ostvarenje našeg državopravnog programa, dočim imadu glede kulturnoga kršćansko-socijalnoga programa ostati pasivni. Ja idem, moja gospodo i cijenjeni prijatelji, za korak dalje. Izjavljam ovime kao pravaški izraelićanin, da prihvaćam u cijelosti u kulturnom pravcu program kršćansko-socijalni, te da ću kao i do sada za ostvarenje istoga raditi prema mojim čednim silama... I kršćani i židovi imadu u kulturnom pogledu ista načela. Ako katolici traže crkvenu autonomiju, tražimo takovu i mi židovi za našu crkvu. Jednako pravo za sve vjeroispovijesti, to je princip današnje kršćanske i židovske kulture. Ako katolici traže obće izborno pravo, tražimo to i mi Židovi. Tko plaća porez u krvi i novcu, neka bude izbornik, bez obzira na to, kojoj vjeroispovijesti pripada. Mi Židovi ne prihvaćamo vjerska načela kršćanska, ali smo dušom i tijelom za uzvišena kulturna kršćanska načela... Hrvatska i kršćansko-socijalna kulturna načela su identični pojmovi, te stoga pravaši mojsijeve vjeroispovijesti druga kulturna načela ni ne poznaju. Ja s toga otvoreno po istini kažem, da prihvaćam u cielosti i kulturni program, ustanovljen prigodom fuzije».

A sad molimo štioce, neka sami povuku paralelu izmed ovoga govora židova dra. Sachsa i pisanja i govora n. pr. kat. svećenika S. Zagorca! Tko je od njih dvojice u svojim načelima

s obzirom na javni život bolji kršćanin? ... Jedan židov «prihvaća u cijelosti u kulturnom pravcu program kršćansko-socijalni», izjavljuje, da će na njemu i raditi i ni najmanje ne zamjera, što više, čini mu se posve prirodno, ako katolici u svom stranačkom programu izjavljuju, da će tražiti crkvenu autonomiju i sve ostalo, što izravno o vjeri spominje taj program. Tako dakle govori jedan Židov, a nakon fuzije s milinovcima ustaje jedan kat. svećenik i izjavljuje svečano, da se u program i rad stranački te stvari nikad «bilo pod kojom firmom» ne smiju više uvući, da njegova stranka podnipošto ne smije postati «vjerskom ili klerikalnom» i traži od svih svepravaša, da odbijaju od sebe ili bolje bojkotuju te ideje kao kugu i izrod pakleni! ...

Predstavnici našega kat. pokreta od početka ističu i bezbroj puta to naglašiše, da će se hrv. katolici prije i lakše sporazumjeti i s pravoslavnima i s protestantima i s muslimanima i sa Židovima i sa svakim, koji ima ma kakvu pozitivnu vjeru nego s liberalcem, pa bio taj i kršten i krizman, pa i — zaređen. Imadu li oni, koji tako misle i govore, pravo, neka sude naši čitatelji nakon svega, što su u ovome poglavlju a i cijeloj raspravi pročitali.

*

«Tko ljubi oca ili majku više nego mene, nije me vrijedan. I tko ljubi više sina ili kćer, nije me vrijedan». (Mat. 10, 37.), rekao je božanski naš Spasitelj. I još vam kažem : Svaki, koji god me prizna pred ljudima, i Sin čovječji priznat će njega pred Božjim anđelima. A koji me zataji pred ljudima, zatajit će se pred Božjim anđelima» (Luk. 12, 8. 9.) «Jer tko se bude stidio mene i mojih riječi, stidjet će se njega Sin čovječji, kad dođe u slavi svojoj i Očevoj i svetih anđela». (Luk. 9, 26.)

Razumiju li ovo naši kat. svepravaši? Znadu li oni, kakav su nauk iz ovih riječi morali izvesti za svoje držanje, kad su sastavljali svoj program? Jedini logični zaključak, što se iz ovih Isusovih riječi može povući jest ovaj: Ako naš Bog od nas traži, da mi njega moramo i «pred ljudima» t. j. u javnome životu priznati i njegove riječi, a svoju vjeru izvršivati, i da ga ni pod koju cijenu ne smijemo «pred ljudima» zatajiti niti Njegovih se riječi stidjeti, onda mi od svoga vjerskog stajališta u javnome životu ne smijemo odstupiti ni onda, ako to baš i traže muslimani, židovi ili tko mu drago. Bog je naš vrhovni gospodar, a mi njegovi stvorovi isto tako onda, kad govorimo u sabornici ili na javnoj skupštini, kad pišemo novinske članke, učene knjige, kritike ili romane, drame ili pjesmice, kad glasujemo pred izbornim povjerenstvom ili u gradskoj vijećnici i seoskoj općini, kad predajemo u školi, sudimo u sudnici ili sastavljamo naredbe u kot. oblasti, županiji, na vladi i t. d. Na svim tim mjestima u svim tim funkcijama i prilikama veže nas i sve to naše djelovanje mora biti u potpunom skladu s vrhovnim zakonom Božjim, neprevarljivim naukom Kristovim, svetom i božanskom «riječi» njegovom isto tako, kao i naše mišljenje, naš govor i rad u privatnom, obiteljskom ili intimnom društvenom životu. Ako su roditelji dužni djecu svoju u kat. duhu odgajati, ne smiju dopustiti ni da im se u školi bezvjerstvom truju. Ako ma koji od nas ne smije ni misliti, a kamo li govoriti protiv šeste i devete zapovijedi Božje, još manje smije tako pisati, pa ma se njegovo pisanje sto puta zvalo «lirika», «roman», «drama» i t. d. Ako mi ni za sav svijet ne smijemo u privatnom životu ma i jednu dušu smutiti i dopustiti, da za uvijek propadne, ako to samo možemo zapriječiti, pogotovo smo dužni to zapriječiti u javnome radu, gdje se spašavaju ili upropašćuju odmah stotine ili tisuće.

Sve je to bez ikakve sumnje sadržano u spomenutim riječima Spasiteljevima spojenim s onako svečanom a i strašnom sankcijom vječne kazne ili vječne nagrade. I posve razumljivo i naravan je taj zahtjev, da njegovi sljedbenici budu to ne samo u privatnom nego i u javnom životu. Ako je Kristova riječ vječna i nepromjenljiva istina, onda ona ima istu vrijednost i potpunu snagu kako na seoskoj prodikaonici, tako i na sveučilišnoj katedri i na saborskoj govornici. Ako Kristov moral ima apsolutnu vrijednost, onda nas on veže svagda i svagdje, pa nas od njega ne može dispenzirati ni zamjeravanje muslimansko ni židovsko, kad bi toga zbilja i bilo.

I ne samo čije zamjeravanje nego ni sigurna vlastita šteta ne može biti opravdan razlog, da se javno ogriješimo o svoju vjeru. Zato dobar katolik ne će ni hipotetično napisati: Rušit ćemo crkve i paliti sjemeništa i samostane t. j. ustat ćemo i proti istoj vjeri svojoj i nju ćemo pogaziti i odbaciti, «ako nam se dokaže, da ćemo time otjerati Madžare» i t. d. Ovako može pisati ili govoriti samo onaj, kome je politička neovisnost od Madžara i drugih tudinaca uzvišenija od Boga, svetija od vjere, milija od vječnog spasenja, jednom riječi potpuni — idol. Kršćanin ovako nikada ne može govoriti. On će reći: Za svoju domovinu i narod sve osim — Boga, duše i vječnog spasenja. Sve ću žrtvovati i

pretrpjeti, da pomognem narodu, da oslobodim otadžbinu, ali Boga ne ću uvrijediti, jer mi kršćani moramo ljubiti bližnjega kao samoga sebe, pa smijemo i više nego sebe, ali više nego Boga nikoga i nikada. Mi ne znamo razloga i ne nalazimo opravdanja za takvu ljubav, mi što više ne nalazimo dostatnoga motiva ni za ljubav bližnjega i naroda kao samoga sebe, osim u ljubavi prama Bogu i volji Božjoj. Tek kad u bližnjemu gledamo mistično udo Kristovo, onda nam on zasja u vrhunaravnom svjetlu i pobudi u nama svetu ljubav jaku do mučeničkog heroizma.

S toga razloga traži i sam naravni, zdravi patriotizam vjerski momenat u politici kao svoju najjaču potporu i najsolidniji temelj, a i kao izvor najdublje i najtrajnije moralnosti u pojedincu i narodima. Radi te svoje nerazdružive pratilice, moralnosti, koja je opet najjači zalog i trajnog blagostanja, zadovoljstva i napretka u svakome narodu, uviđali su i priznavali neprispodobivu cijenu i vrijednost vjere za javni život svi veliki socijolozi, političari i uopće ljudi, koji su imali zgode proučavati javni život naroda i uvjete njegova napretka i nazatka. Svi ti, pa i protivnici kršćanstva priznaju poput Laboulayea, da je «vjera prvi i glavni uvjet javnoga poretka, jedini temelj država». Tako je govorio Voltaire, Rousseau, Napoleon, Thiers[1]), a najljepše je to rekao veliki rodoljub i osloboditeljamerički: «Vjera i moral su nužni stupovi društva. Nikakov je rodoljub, koji potkopava ove moćne stupove ljudskoga društva.Razum i iskustvo dokazuju, da moralnost ne može postojati bez vjere. Vjera je temelj građanskog društva, države. Ne bogatstvo, već odvažni, moralni, bogoljubni narodi osiguravaju državi budućnost».[2])

Ova riječ Washingtonova kao i ona Montesquieuova o kršć. religiji «qui ne semble avoir d'object que la felicité de l'autre vie, fait encore notre bonheur dans celleci» — te i slične izjave nijesu drugo nego potvrda, da se svuda i neprestano ispunjuje ona riječ Kristova: «Tražite najprije kraljevstvo Božje i pravdu njegovu i sve će vam se ovo nadodati». (Mat. 6, 33.) Bog najbolje zna, što nama treba i u naravnome redu, pa će nas i u tom nastojanju i tim potrebama svojim blagoslovom pomoći, čim mu svoju vjernost i odanost u vrhunaravnom redu posvjedočimo. Kako to vrijedi za pojedinca, tako i za narode. Koliko se naroda dosele

[1]) „H. Straža" I. 186.
[2]) Ib. 187.

odazvalo tome pozivu Božjem, toliko ih je na sebi iskusilo istinitost riječi sv. Pisma: Beatus populus, cujus Dominus Deus ejus (Ps. 143, 15.)

To su eto katolički nazori, to temelji naše vjerske ili klerikalne politike. I s toga stajališta prosuđujući program i temeljna načela ujedinjene stranke u vjerskim i kulturnim pitanjima ne možemo drugoga suda o njima izreći, do onoga, što ga pročitasmo u br. 8. «Hrvatske»: «Čovjek, koji odbija i pobija vjeru, u kojoj je rođen i odgojen, nije, niti može biti pošten čovjek, on je licemjerac, koji krije tajne osnove i namjere».

(Svršit će se.)

Književnost

Lijepa knjiga u kršćanskoj demokraciji.

Tko je i malo poznavao biskupa Strossmajera — čovjeka skladnosti — taj će se sjećati, kako je on, bilo u svojim okružnicama bilo u propovijedima, rado i sa zanosom spominjao onu Sirofeničanku iz sv. Pisma (Marko 7, 24.-30.)

Kad je naime Isus došao u Tirske i Sidonske krajeve, a ona žena saznala za Nj, saleti Ga tako naravnom i umiljatom molbom, da joj izliječi kćerku, koju je mučio đavao. I ako je htio Isus, da mu taj čas nitko ne dolazi, nije mogao, da joj molbu odbije. Kad joj je naime dobacio: «Pusti najprije, da se nasite sinovi; ne valja naime uzeti kruh ispred djece, pa ga baciti psima!» — reći će ona kao spremna na taki odgovor: «Da, Gospodine! Ali i štenad jede od mrvica, što padaju sa stola djece!» A Gospodin joj reče: «*Za tu riječ tvoju* idi, izašao je đavao iz tvoje kćeri!» —

Veliki je biskup osjećao svu uzvišenost te riječi i svu ljepotu, kojom je ta žena svoje misli zaodjela i istakla onaj razmak što dijeli nju od Njega i njezinu kćer od sinova izabranoga naroda, kojemu je najpreče bilo da propovijeda Evanđelje. Videći, kako Bož. Spasitelj, ne mogući odoljeti toj uzvišenosti, skladnosti i ljepoti Sirofeničankine riječi, ne odbi njezine molbe, omilje Strossmajeru ta epizoda iz sv. Pisma toliko, da mu je uvijek bila na pameti i tako je često spominjao. Kao da je tim htio reći: Eto, svijete, a osobito ti, moj rode i narode, koga je Bog nadario tako milim, lijepim, skladnim i divotnim jezikom, nauči odatle, da štogod iz tvojih ustiju izađe, štogod napišeš tim svojim lijepim jezikom, neka bude u skladu s njegovom ljepotom, neka bude odjeveno u skladno, njega dostojno ruho, kaošto je bila ta skladna riječ priproste žene. Takvoj skladnosti niti Bog ne može da odoli, a kamo li da ne zanosi i podiže ljude na zemlji!

Ja sam i sam često o tome razmišljao gledajući kako naša lijepa knjiga sve više stiče u pogled količine, ali se i sve više udaljuje od one skladnosti našega jezika dostojne.

Sv. Evanđelje ne sadržaje n. pr. propisa o plaći radnika, koliko sati na dan mora raditi i t. d. — ali i slijepac kod očiju može o tome čitati tamo, gdje se veli: Nemoj zavezati usta volu, koji vrši; i tamo, gdje se veli, da je dostojan poslenik svoje plaće; i tamo, gdje se veli, da onaj, koji kupi plodove — prvi jede od njih; i tamo, gdje piše, da šest dana radimo, a sedmi opočivamo i Bogu posvetimo; i tamo, gdje se veli, da je Gospodar pripravan vjernoga i dobroga slugu za stol posaditi i sam ga dvoriti. Drugim riječima: *Premda nije Evanđelje «socijalni kodeks» u smislu i po kalupu Milleranda, Jauresa, Bebela, Adlera i dr., ali je svakako neiscrpici kodeks i vrelo za riješavanje sviju socijalnih problema. Isto tako: ako i ne sadržaje Evanđelje antologiju lijepe knjige, ipak nedostižne s obzirom na formu i na sadržaj parabole Isusove* (n. pr. ona o rasipnom sinu) *i druge zgode* (n. pr. razgovor sa Samaritankom) *i uopće svaka riječ Isusova odsijeva od «Kalokagatije»*. Samo što mnogi ljudi kano da nemaju očiju, da to vide; ni ušiju, da razaberu; ni srca, da osjete svu uzvišenost, skladnost i ljepotu, koja se tu sakriva.

Poslije Gaja, Kurelca, Preradovića, Šenoe i Strossmajera kao da nemamo više ljudi, koji bi bili prožeti osjećajem silne snage, ljepote, skladnosti te veličajnosti našega jezika. Naši novi «književnici», osobito oni tamo od struje famoznih «*Simfonija*» rade po onoj l'art pour l'art, pa pod tom izlikom govore i pišu, što im sune u glavu. Drugi opet misle, da se sva umjetnost u pisanju ili govoru sastoji u pukom kopiranju slike, koju su svojim očima ili svojim ušima kao kakvim fotografskim aparatom uhvatili, a nijesu je u svom srcu i duši oprali i osvježili, nego onako poganu i krmeljivu na svijet iznijeli.

I tako počeše naši ljudi zametavati, zaboravljati i prezirati onaj izvor svakoga zdravoga napitka duševnoga, pred kojim treba pokleknuti i biti čistih ruku, da se iz njega može grabiti i piti. Pjesnik *Henri de Regnier* — napola simbolista napola realista — u predgovoru svojima «*Le vacances d'un jeune homme sage*» (Praznici pametna mlada čovjeka) veli, da on ne piše i ne pjeva za druge, nego samo za sebe, da zadovolji svome ukusu, koji mu je prirođen, da se pozabavi i rastrese raznim događajima i osobama. Jednome pak od svojih biografa reče:

— *«Kad je već moja knjiga objelodanjena, ne zanima me više. Zaboravljam na nju.»* — — —

Kad je bio ovaj nedavno primljen među «četrdesetoricu neumrlih», odgovori mu na gornje izjave grof *de Mun:* «To je lako rečeno: ne pišem za druge, nego samo da se zabavim. Ali što je s nama, koji čitamo?» Na to mu dade poštenu lekciju: «Kad Vaš je knjiga jedno vrijeme pozabavila, Vi joj otvorite vrata, a ona izađe van, da uzrujava druga srca, da budi strasti, da uspiruje želje, da pobuđuje uvijek jednako putene samo u razno odijelo zaodjenute slike, da zuji u ušima sa usana mnogih, koji je opetuju požudno i neumorno! — — — *Vi velite, da se ništa ne brinete, što će sjutra s njome biti? A smije li to tako biti?* Smije li čovjek književnik, opojen vlastitim svojim radom, zaboraviti, da će sjutra doći drugi, da se napiju iz njegove čaše? Može li on otresti prašinu svoga djela s duša onih, koje je posjetio, kaošto to čini putnik pred nepoznatim pragom s prahom svoje obuće?... *Držim, da je odgovornost pisca mnogo veća.* Istina, ona je teret, ali ujedno i čast, jer njegovo časno zvanje ima upravo socijalnu zadaću. *Znam, da će se mnogi savremenik spotaći o taj moj govor, jer je za njega riječ «moral» već davno izgubila točno i apsolutno značenje.* Mnogi će od vas možda reći: Stara je to stvar, koja se već preživjela! Međutim vas uvjeravam, da baš niti jedna druga stvar, niti jedan drugi predmet nije aktuelniji od toga. Jer tu se ne radi o mašti umjetnika ili pisca. To je čitavi sistem, čitava škola, koja se krije pod krinkom vašega nehajstva za sudbinu vaše knjige».

«Vi ste jednoga dana tačno označili u tome pogledu Vaše mnijenje, kad ste ono u kazališnom izvještaju (u «Journal des Debats») rekli: *«Umjetnost nema zadaće, da bude moralna, niti može ikada postati nemoralna, dok se drži u granicama objektivnosti i osobne neutralnosti t. j. dok ne zastupa mnijenje kojeg pravca ili stranke».* Stanite malo! Ne zastupati nijedno mnijenje ili ne pristajati uz nikoju stranku i pravac — *to je upravo ono što mislim, da pisac ne smije činiti. Umjetnost je u mojm očima ures ideje; pa ako to nije, nego se ograniči na brigu za puku vanjsku formu i kult ljepote same za sebe, onda nije drugo, nego neka puka i jalova vještina».*

To je bukvica, što ju je grof *de Mun* potkrijepio još i citatom od *de Vogüé-a,* jer je de Régnier zasio baš na stolicu toga pokojnoga akademičara, koji je također prezirao mišljenje, da

umjetnik i književnik rade i pišu samo za sebe, za svoju zabavu i bez ikakve moralne namisli.

Tu snažnu riječ treba da čuju i naši literarni mesari te mladi žutokljuni pilići, a i stare sovuljage, što iza odžaka kriju glave.

Lako je okužiti vrelo i svijet otrovati, ali nije tako lako podati zdrava napitka. Toga nema u blatnim jarcima, nego samo u čistom i bistrom izvoru, u — sv. Evanđelju. Isusova riječ: *«Misereor super turbam — Žao mi je svijeta!»* — urodila je kršćanskom socijologijom. Onaj ushit i ona pripravnost, da ispuni lijepo izraženu i skladnu prošnju žene Sirofeničanke — neka i našoj lijepoj knjizi u sinuloj nam zori kršćanske demokracije poda i ljepše pero i višu zadaću, pa će onda i ona postići ljepše mjesto i veću čast u našem narodu!

Blažen, koga Ti, Gospodine, poučavaš!

Dr. Ivo Kraljević.

Vinko pl. Ruganac.

Karikatura jednog nadobudnog pjesnika, idealnog crtičara, prokušanog već crtičara — ukratko: karikatura tipičkog i čisto mladog literata, s kojim će danas sjutra zacijelo i statistika računati; — upravo: apologija poštenog kokota s labuđim glasom.

Prvo pjevanje.

— Vi ste svi, gospodo, vidjeli po našim domaćim koledarima među smješicama i onaj «kipčić» u više varijacija, gdje nam je plastički predočen tat ribar, kako bez brige sjedi u gustoj sjeni kvrgastog hrasta, što se nadvio ponad rijekom, i kako lovi ribu u tuđem ribolovu, a da ga ne boli glava za lovnu kartu. «Najedanput kad ali» — (kako bi se obligatno izrazio gosp. Vizner-Livadić, spremni hrvatski crtičar, flegmatični kavalir i mnogogodišnji urednik hrvatskog «Savremenika») — «kad ali» spazi naš čovo stražara, kako se silno žuri «na lice mjesta» da ščepa za vrat vele drzovitog ribolovca. Stražar forsira, on je sve bliže i bliže, on je počeo biti već blizu — on je već svukao s ruku službene rukavice pa da će gvozdenom desnicom snažno obuhvatiti i onako na komisnu zagrliti ludog ribara, a onda s njime k «črljenoj lampi», pa onda k šefu po nagradu ili eventualno k strastve-

nom grofu, gospodaru famoznog ribolova, po srebrni red za (za) sluge i t. d. — to već ovisi o žaru i jakosti stražarske komisne fantazije ... i tko bi baš točno znao, što je sve mislio sebi taj i takav stražar u važnom momentu!

I kad vi već čisto zaboravljate na ribara i mislite samo na stražara, ne misli ni lukavi ribar na vas, već on zakvači kukastu udicu za hrastovu granu, još jednom pljune u vodu, u vodi nasta lijepi vir, a onda se odbi od ovog brijega rijeke i prije nego se smiri površina od nastalog vira, eto ribara na drugom brijegu, gdje opet bez brige spušta tatske noge niz obalu a udica trza, da je prava milina gledati je ... Tu već nastaje izmjena kipčića, otvara se nov prizor ... I doista: neda vrag stražaru mira, već on lupi nogom o tle, navuče rukavice, podiže omašni brk sasvijem pod nos i hitro zakorača prema blizom mostu, pa da će i on na drugu obalu. I uspije mu ... On sad na prstima polako, šuljavo, mačkasto, tiho ... polako ... I kad je već držao, da je ribar njegov, ovaj vragoljan za vremena poviče: hop, — drzak udice izvrsno posluži kao i prije i stražar osta duga nosa kao i prije. «Uf, cucek krvavi», poviče stražar. «Gazda ti se repom zakitio!» — otpovrnu ribolovac.

— Mali odmor! —

— Vi biste, gospodo, lako pomislili, da je ova pošalica samo tako dospjela u naše koledare — u najboljem slučaju, da se njome naslađuje koji kriomčar ili da se «kipčićima» smiju zagrebačke piljarice — a kad tamo, iza ovih se kipčića krije dosti ozbiljna pozadina. Ja vas o tom uvjeravam i vi ćete, gospodo, to odmah vidjeti na jednom praktičnom primjeru.

Tu se radi, moja gospodo, o tom, kako bi trebalo otvoriti oči tipičnom mladom literatu. Radi se o literarnoj karijeri Vinka pl. Ruganca.

Ali to je veliko zlo, što vi nemate ni pojma, tko je i što je taj Vinko naimenovani Ruganac. Strpite se, gospodo, i vi ćete to doznati ...

Ali — kad vam na licu čitam, da u vas nema strpljivosti ni koliko je našem literatu «modro pod noktom», ama ni za lijek je nema — to dopustite, gospodo, da odmah počnem. Zapravo, gospodo, ja sam već počeo.

Već oni «kipčići», o kojima vam čas prvo nešto napomenuh, oni mnogo govore o literatu Vinku pl. Rugancu. Tu je na stvari to samo, što je neki Vinko pl. Ruganac imao dosta tinte i papira,

pa se čovjek bacio na literarno polje. Zapravo on je počeo pisati artističke (lirske!) pjesme, bavio se impresionističkom (ne subjektivnom!) kritikom, a najposlije se zaustavio kod crtičarstva. No i to mu ne bi dosta, on se dao na slikarsku umjetnost i kad je napisao rukovet uspjelih crtica, u kojima je inače rekrutirao sve, što se dalo omesti s naših literarnih brda i prodola — —, kad je, velju, napisao nekolik uspjelih crtica, pomamio se čovjek pa se s mjesta dao na studij prostoručnog crtanja. Napisao je i nekolik umjetničkih oglasa za literarno-artistički klub, kojemu ja nemam čast pripadati, — stvari javno izložio i — uspio. Sve je pljeskalo. Od pljeskanja tresli se temelji kuća, a na prozorima pucalo staklo. Sam Stjepan Pubić-Bakšimov, obljubljeni naš liričar, patetični discipulus Ferda Rožića, entuzijastički štovatelj modernog pjesnika Janka Majerovića, dobar poznavalac naših križevačkih štatuta, uvijek naštimani retor, dijete «hrvatske Švice» (za sve, koji idući u Krapinu viču: zbogom Hrvatska!), priznati rodoljub i rođeni sin svoga oca — i sam taj i takav Stjepan Pubić-Bakšimov ako i preko volje pljeskao je, zapanjivao se nad običnim oglasima na neobičnom mjestu. Jučerašnji makijavelist, supilist, stipendist, nihilist, panteist, monist i ateist — očito nemilo dirnut tim preteškim doživljajem, najprije se strese, nakostriješi ambrosijsku kosu i od Šavla eto vam Pavla! Odsad imadete, gospodo, posla samo s gospodinom furtimašem i pravašem, s gospodinom čovjekom i literarnim prijateljem V. Ž. Mesopotamskoga, mon šera V. Jurkovića, moga najbližeg V. Blažinčića itd. itd.; upravo: vi imadete posla s gospodinom Stjepanom Bakšićem. No dosta o tom, vratimo se radije ad rem.

Ma ja vam još nijesam bolan odao, ko je i što je taj Vinko pl. Ruganac! ... Oprostite, ali ja ću vam reći cijelu istinu.

Vinko pl. Ruganac je i — humorist. Piše literarne portrete naših književnika u. m. (Gjalskoga, Ivanova, Milčinovića, Trstenjaka, M. Marjanovića), bavi se impresionističkim navalama na impresijonizam — a sve to začinja on tolikom dozom duhovitosti, humora, komike, esprita i t. d. smiješnosti, modernosti, klasičnosti i t. d., da vam ja to naprosto ne mogu najedanput izreći. Hoću tijem samo na to upozoriti, da famozni pjesnik, crtičar, kritičar i humorist nije zadovoljan, što piše i uspjele i smiješne stvari, već on hoće imati zadnju i u tom, da upravo on riješi mimo sve Eicherte, Kralike, Arnolde i — sit venia verbo — Matoše — da on riješi mimo sve auktoritete samo to, što je zapravo moderno, a

što klasično, što komično, a što duhovito — no tako sportsmanski, da sve te pojmove jednostavno poistovjeti, pa da od milošte grune grozomorni sud: moderno je isto, što i klasično, a komično se razlikuje od duhovitoga brojem slova. Kažu zlobnici, da je naš estetski kritičar nedavno nabasao na neku Tilčiku i odonda dečko ne može mirno spavati; on ustaje, polazi u polusnu među ljude i kako je još malen, propinje se među svijetom, skače ko objesni kokotić, samo da ga tko vidi t. j. da on ugleda u moru ljudstva i glavu čarovnice Tilčike. I što je čovjek manji, to na više mora skakati, želi li, da ga i drugi vide. To mi vjerujete? Tilčika mu zavrtjela mladim mozgom, pa eto. Sad vam se njemu sve naopako okreće pred očima i on je — zaljubljen, što bi drugo!

I sad istom se možemo mi povratiti k onom tatu ribolovcu.

Puno naslovni Vinko pl. Ruganac mislio je prvotno, da se i njemu kao literatu, teratu, tatu (molim: ne liter. tatu! to ne!) valja u svakoj prigodi vladati kao onome tatu (tu pak ne: liter. tatu, već pravom tatu) ribolovcu, što je onako srećno vukao ludog stražara za nos! Naš se dakle Ruganac ušćedno (t. j. čedno je htio) tako ponijeti i kao — humorist, pa se htio igrati izmicanja s jedne strane na drugu, samo da ga nitko ne ščepa za guščji vrat, samo da bude što smiješniji. I on bi bez sumnje i tu uspio, da jadan ne zaboravi, e je smiješniji onaj stražar od ma kako spretnog ribara. U tom je upravo vis argumenti, što je kao humorist srećno promašio pravu ulogu i tako preko očekivanja postao — komičan. Ne vjeruje mu se naime, da bi on birao ulogu ribolovca samo s toga, što je uvjeren, da ima i u realnom ma i literarnom životu tako bedastih ljudi, koji bi htjeli za sebe pridržati neizdašnu ulogu stražara.

Ako je ipak s tog prostog razloga uzeo ulogu ribolovca, e onda ja sebi sam oduzimam riječ, pa prestajem o tome!

Sad bi uopće bio momenat, da prestanem daljnim isklesivanjem Vinka plemenitaša Ruganca. Efekat je tu i vi imadete barem djelomično jasan pojam o predmetu, o kom se radi. No ja vam imam jošte toliko toga reći. Kad bih znao, da bi «netko drugi» to htio učiniti mjesto mene, ja bih najradije prestao. Ali, ali . . .

Drugo pjevanje.

Puštam s vida gosp. Ruganca, neka se slobodno gomba na svojoj nadrirječnoj svrži koliko ga volja, neka neopažen pljuje i u svijetlu rijeku svagdašnjosti i neka nesmetano uživa u dražesnim čirovima t. j. virovima, što se prave na rječnom licu. Puštam ga u toj pozi, jer vidim da to prija njegovu tjelesnom zdravlju; kao takova ga posvema napuštam i hoću da vam ga osobno predstavim, da vam ga konkretnije predočim.

Kod toga treba da vas sjetim, da ja nijesam zabadava nazvao gospodina Ruganca plemenitašem. A — istom kakvo plemstvo! Veleposjednik jedne nesavremene lule, prošupljenog šešira (kojim će kasnije otirati naprednjačkim mozgom nalaštene cipele!), gospodar visoke ogrlice, kratkih hlača (otraga — što nije stvar nuzgredna — ne visi više vrpca, to ne!), posjednik bijelih čarapa, zelenog kaputića — — — taj mladi pjesnik t. j. posjednik ima kao svaki aristokrata kokotovog ponosa i svrakinih manira, on ima u svojoj isto aristokratskoj sobi grb, što predstavlja debelu sjenu od mačjega repa. Aristokrata kova Bodlerova i Poova, samo što je kod Poa slučaj s crnom mačkom krvave ogrlice,dok je Bodleru bezobrazna mačka samo simbolska životinja. Rugancu od svega preostade za literarni grb samo sjena od repa bogzna čije mačke.

Inače, velju vam, valjan momak. Dobar oponašač zagrebačkog Iva Vojnovića, te iz sebe dade «delati bedaka» samo za to, da se u književnosti što bolje razvija karikaturistička nota. On je za volju karikature spreman s Vojnovićem i na mjesec pljuvati, ali ne daj Bože, da se tko njemu smije, već slobodno samo njegovu pljuvanju, pa eventualno i mjesecu.

On piše i silvete (rugalačke kritike, a ne apologije svoga rada), pa ako nije u tom poslu tako jasan i proziran kao blagorodni gospodin pisac Drechsler-Nehajev, on ipak implicite spada na istu bontonu granu s piscem Drechsler-Nehajevom, pa da odande složno s njime pljuje na sav preostali svijet, a prvom redu na kavalira Šegvića. Vi to sebi lasno možete predočiti: grana, a na njoj jaše dvoje literata. Literati balansiraju, grana šuti; literati šute — grana puca i t. d. Ali tu je već prvi korak iz komičnoga k tragičnome . . .

Za našeg plemenitog mladića rekoh već, e je on jošte vrlo vrlo mlad. Vršnjak nekih mladohrvata. Istom ga počeše šikati brčići. I to bi mu dosta dobro stajalo, da je on samo malčičak pametan. Ali on tu prvu mahovinu guši i guši, samo da ga ne bi tko držao ozbiljnim dečkom, a tada ne bi više mogao biti smiješan, humoristićan, duhovit, komičan, liričan, skroman, čedan, umjetan, ukusan i svirep. Očito zaboravlja, da duhovito ne mora biti mlado, novo i ludo.

Neki dan je i Zyr Xapula napisao uspjeli feljton. To je prvi, što ga taj od glave do pete najteže fuzijonirani pisac napisao na zagrebačkom Kaptolu. Tim feljtonom inspiriran, dao se Ruganac na ozbiljno pisanje uvodnika za «Večernje Slovo» gospodina Štefeka Zmustači. Ne smeta, što se stvar dostala zadnjeg mjesta u listu, jer je inače uspjela. Ja sam je od početka do kraja pročito i to joj je najbolja pohvala. Samo me strah, da naš Ruganac ne završi svoju literarnu karijeru — uvodnicima. To bi bilo zbilja zlo. O tom vas može najizdašnije uvjeriti zakoniti muž famozne Tilčike, osobiti prijatelj milog našeg hrvatskog gosp. Jezika i dobar znanac Šeringerove enciklopedije i baštinik slave svoga oca, malodobni gospodin Fritac Maličić (to je poznati pseudonim Kreška Kovačića).

Ima ljudi, koji mijenjaju manire i onda, kad prviput osedlaju nos cvikerom. Čujem, da i gospodin Ruganac kao nadobudni književnik smjera kupiti ne monokl nego pravi literarni cviker bez okvira. Da li će i on postati eo ipso drugi čovjek, ne znam. Vederemo . . .

Sve ove sličice ili — da govorim jezikom sveučilišnog profesora Pazitića — svi ovi «kipci» i još mnogi drugi, kad bi se lijepo poredali jedan do drugoga na papir, što je naličen gumi-arabikom — i kad bi se to stavilo u okvir, kako to čine «naši muži», dobili bi jednu veliku, potpunu sliku poštenog kokota s labudim glasom, plemenitaša Vinka Ruganca.

Vid Blažinčić.

Ocjene djela.

Uvod u eksperimentalnu psihologiju.

Nazad je dvije godine pod tim imenom izašla nova knjiga od Dr. P. Radosavljevića, nakladom Hrv. Pedagoškog književnog zbora u Zagrebu. Kao mnoge filosofijske i znanstvene knjige, tako i ona ostade neopažena od hrvatske publike. Knjiga je prva svoje vrste kod nas, zna se da je nauka, o kojoj nam ona raspreda, i kod drugih naroda još u povoju, a kamo li kod nas. Stoga se nije ni čuditi, da je ta knjiga previše suhoparna, u mnogo čemu nesređena, da je terminologija nedotjerana. Nu činjenica, da se naša filosofijska literatura istom počela i pomisao na staru rečenicu: «principiis obsta!» ponukala me da nekoliko riječi progovorim barem o glavnim pitanjima, koja se u ovoj knjizi raspravljaju, ne obzirući se toliko na tehničke nedostatke, koliko na samu stvar. Učenoga ćemo pisca slijediti tačku po tačku. Istina, važnost bi predmeta zahtijevala, da misli raščinimo na dugo i široko, ali se tome protive drugi valjani razlozi.

Opći pogled.

Spomenusmo, da je ta knjiga pisana suhoparno, nu pisac očituje svoju svestranu načitanost o predmetu. Nije važnijeg djela u modernoj njemačkoj, franceskoj, engleskoj literaturi, koje ne bi spomenuo. Pače nas više puta iznenadi pisac dosadnim nabrajanjem knjiga; (300-304) tim više, pošto iza svake tačke ponovno nabraja izvore. Knjiga je u tehničkom pogledu bez ikakova ukusa. Nema ni kazala, a kamo li da bi imala alfabetički i sintetični sadržaj poput modernih radnja iste vrste. Djelo obiluje primjernim crtama i slikama uzetim iz raznih radova, što baš ne zadovoljavaju uvijek naše oko. Podijeljeno je na više paragrafa, na tri poglavla i više tačaka. I u tome je pogledu knjiga upravo nesustavna. Pojedine tačke opsežu više stranica, dok druge opet samo koji redak; isto tako paragrafi. Prva glava ispunja — može se reći — svu knjigu, dok druga i treća imaju po 2 i po 3 stranice. Najprije raspravlja o uvodnim ili temeljnim pitanjima eksperimentalne psihologije, zatim prelazi na samu stvar. Tu se obrađuju samo elementarne duševne pojave naime

ćućenja, njihovi organi, djelatnost i druge fizične i psihične okolnosti. Na koncu govori letimice o elementarnim pojavama čuvstva i volje. — Po samom naslovu ova bi knjiga imala biti preteča drugoj, koju pisac misli kasnije objelodaniti.

Po sebi se razumije, da je pisac, čitajući modernu knjigu, upao u mnoge zablude modernog duha pogledom na prošlost. Tako se n. pr. već u predgovoru vidi, da on usvaja modernu dogmu o «tami srednjeg vijeka», o «prosto spekulativnoj metodi» stare filosofije. Nu mi bi zamolili pisca, da se sjeti Chwolsonove «dvanaeste zapovijedi».

Povjest i pojam eksperimentalne psihologije.

U prvih pet paragrafa razlaže učeni pisac o poimanju i povjesti eksperimentalne psihologije.

Po svojem etimološkom značenju psihologija je nauka o duši, ψυχή-λογς, a eksperimentalna psihologija, ili bolje reći psihofizika, jer se kod ostalih grana psihologije upotrebljuju eksperimenti i opažanja, bavila bi se duševnim pojavama pomoću eksperimenata. Prema tome nije toliko paziti na riječi, nego na značenje same stvari. Svaka pojava ima svoje uzroke, svoje posljedice i druge popratne događaje, ali sve učinke ili pojave dijelimo u dva razreda, u fizične i psihične, t. j. tjelesne i duševne. Kod mnogih mislilaca, osobito tamo od Descartesa, vlada neprehodna opreka između ta dva poimanja pojava i to je često uzrokom mnogih zabluda. Istina, prirodne pojave dijele se u psihične i fizične, ali ne tako oprečno, da nemaju međusobnih uskih sveza i odnošaja. Pače nas svagdanje iskustvo uči o protivnom. Stara psihologija, koja i označuje glavni sustav ispitivanja duševnih pojava, promatrala je svoj predmet, ili duševne pojave kao takove, ne uzimajući u obzir toliko istovremene i popratne tjelesne pojave. Današnji su pak psiholozi, ponukani napretkom drugih eksperimentalnih znanosti, pokušali, ne bi li kako i u psihologiju uveli eksperimentaciju; a to se da, ako je moguće preko fizičnih pojava djelovati i izazivati psihične pojave. To dakako možemo. Samo treba dobro zapamtiti, da eksperimentacija biva indirekte, preko fizičnih činjenica.

Dobro pisac veli, da se druge znanosti manje i opreznije miješaju u eksperimentalnu psihologiju, ali je na krivome putu, rekao bih, kad misli, da ta današnja psihologija mora zabaciti

spekulativnu stranu. Ne! Bez spekulativne strane ne možemo nikako imati potpune psihologije, makar eksperimenti bili još zanimljiviji.

Piščev je povjesni pregled previše manjkav, nepotpun. Ta nauka datira od Aristotela, a ne od Wollfa ili drugih. Istina kod starih je filozofa u psihologiji kao i svuda prednost imala spekulacija, ali ni eksperimentacija nije baš tako bila zanemarivana, kako to moderni misle. Kao kod drugih znanosti tako je i kod psihologije eksperimentacija uzimala sve veći mah, dok se nije preobrazila u potpuno savršeni ogranak. Svi pokušaji, bili oni u koga mu drago pisca, ostadoše bez osobite vrijednosti, dok Weber, Fechner i njihovi nasljednici nijesu dali odlučne orijentacije eksperimentalnoj psihologiji. Pisac daje Kantu nezasluženu važnost, ali to nije ništa novo. Moderni tako hoće, makar da Kant nije za filosofiju ništa pozitivno uradio. Njegova je zasluga ili bolje krivnja bila, da je uzdrmao i najstalnije principe i aksiome u filosofiji, kod svake je istine postavio upitnik.

Istom se od Webera, Fechnera, Wundta i drugih počinje sustavno obrađivanje eksperimentalne psihologije. Za tu je nauku svakako najzaslužniji Wundt, jer je on prvi osnovao laboratorij za unapređenje ove nauke. Za njim su se poveli drugi, tako da danas ima mnogo sličnih laboratorija, te eksperimentalna psihologija stupa velikim korakom s drugim znanostima modernog napretka.

Pisac vrsta pojedine pravce moderne eksperimentalne psihologije prema nazorima i zanimanju pojedinih psihologa, ali tu je više razlika u imenu nego li stvari. Svaki naziva psihologiju po pravcu, koji zastupa.

Predmet eksperimentalne psihologije ne može biti duša u strogome smislu. Pače moderni izbjegavaju uopće naziv «duša», jer ih to podsjeća na staro i srednjevječno doba. Oni se bave duševnim pojavama. Tjesnogrudno je piščevo poimanje, da predmetom psihologije nije duša bajagi radi toga, što nam svagdanje iskustvo pokazuje uvijek samo duševne pojave, a ne dušu. Nu ima li tih pojava, ako im nema uzroka? Nema ni duševnih ni tjelesnih pojava bez supstrata, bez uzroka nosioca. K tome opet pojave odgovaraju naravi svojeg uzroka. S pravom se može reći, da psihologija promatra dušu; duša je udaljeni predmet psihologije, dok su duševne djelatnosti ili pojave bliži njezin predmet.

Vez i odnošaj duševnih i tjelesnih pojava bit će predmetom eksperimentalne psihologije.

Svakako glavni uspjeh psihologije ovisi o metodi; po metodi je ona i dobila svoje ime. Ali već rekosmo, da sva eksperimentacija u strogome smislu biva indirektno, i njeni će se zaključci temeljiti na analogiji.

Zadaća psihologije.

Psihologija ide za tim, da nam predoči duševne pojave, njihove uzroke, posljedice i popratnice; da nas uputi u značenje, važnost i okolnosti pojedinih pojava; da nam protumači i opiše njihov postanak i druge osebine.

Po tome će zadaća eksperimentalne psihologije biti, da nas pouči o psihičnim pojavama i tjelesnim svezama, koje slijede, predvode i prate dotične pojave. Ona ima pokusima pokazati kako, kada i u koliko se pojedine duševne pojave vežu s tjelesnim pojavama. Za tim će psihologija protumačiti uzroke svezu i druge okolnosti tih pojava. Nastojat će da te pojave svede na općenite zakone, i pokaže pravila, po kojima te pojave slijede svoj put do ostvarenja.

Ona će pokušati i praktičnu stranu osvijetliti i upotrebiti; osobito će dobro doći psihologična istraživanja za pedagogiju.

Metoda eksperimentalne psihologije.

Pošto se psihologija bavi pojavama duše, svijesti, to će biti njezina glavna metoda introspekcija, ili nutarnje promatranje, a to zato, jer jedino u našoj nutarnjosti imamo čiste pojave svijesti. Kad bi ostali samo pri nutarnjem opažanju, psihologija bi posve slabo napredovala. Nu sreća je, da se pojave svijesti mogu i vani pokazati. Ne samo to, nego je naša duša ili princip psihičnih pojava tako usko skopčan s tijelom, da svaka pojava psihična ima neki odraz i u tijelu, i po tome se i nehotice pojave pokazuju vani.

Glavno pomagalo, da se psihične pojave svijesti vani očituju, jest govor. To ima svojih poteškoća i pogrješaka, ali se može opet nadopuniti i popraviti drugim očitovanjima. To su hotimična i nehotična mislila, te odrazi u raznim organima tjelesnog sustava. Takvo ispitivanje psiholog kuša na samome sebi i na drugima; sravnjivanjem i usporedbom dolazi onda do valjanih zaključaka.

Temelj je psihološkoj zgradi samoopažanje ili introspekcija. Nu eksperimentalna psihologija tu ne može nikako ostati. Njoj treba eksperimentiranja. Spomenusmo već, da je direktna eksperimentacija nemoguća. Opažanje možemo još i na druge prenijeti; uz to nek nam i oni sami očituju svoje nutarnje stanje i psihične pojave.

Glavno su u eksperimentalnoj psihologiji eksperimenti psihičnih pojava. Pisac nam spominje metodu nadraživanja, iskazivanja, mjerenja vremenog. Ali to je ista metoda, upotrebljena prema drugim ciljevima i s drugom svrhom, kao i predmetom. To su pojedine aplikacije eksperimenata.

Eksperimenat nadmašuje opažanje i prosto promatranje; ali se ni to ne smije zabaciti, nego neka jedno drugo popunja i potpomaže. Kao svagdje tako bi i ovdje jednostranost bila na štetu.

Sve ono, što pisac piše o kauzalnosti principa i zakonima psihičkih pojava, jesu proste tlapnje, pomiješane s nekoliko primjera. O kauzalnim principima govoriti izgleda smiješno. Tko se iole zamisli u duševne procese pojava, može lako uvidjeti, da se psihični zakoni, ili bolje reći principi, po kojima se psihične činjenice zbivaju, razlikuju od prirodnih, fizičnih zakona, jer su posve različite naravi, makar i imali međusobnog upliva. Od psihičnih pojava neke se mogu svesti na stalne i nužne zakone, dok druge nikako ne trpe stalnosti i nužde, jer im je uzrokom volja ljudska. Da, to modernizmu nije drago, jer oni volju ne drže slobodnom. Ali šta ćemo: činjenice su po srijedi!

Psihofizički paralelizam.

Sad dolazi pitanje o opstanku eksperimentalne psihologije. Toliko je puta naglašeno, da je duševne pojave nemoguće eksperimentirati direktno, preostaje nam samo činjenica, da s pomoću tjelesnih upliva i podraživanja činimo eksperimente.

I doista opstoji uski odnošaj među psihičnim i fizičnim djelatnostima; pače ima pojava, n. pr. pojave ćućenja (sjetila), koje su nemoguće i bez psihičnog i fizičnog principa. Tako postoji neki paralelizam među obje vrste pojava. Dakako da ima fizičnih pojava posve samostalnih i o psihi neovisnih; nu u konkretnim slučajevima, gdje možemo psihične pojave eksperimentirati, nema psihične djelatnosti bez budi kakva fizičnog upliva ili odraza.

Sve što pisac dalje veli o različnome shvaćanju paralelizma i njegovim činjenicama, jest bez ikakove važnosti i vrijednosti.

Glavno je to, da moderna eksperimentalna metoda u psihologiji mora priznati dvovrsne pojave kod čovjeka; da principi tih pojava, makar oni djelovali kako u skladu, ne mogu biti istovrsni. Jednom riječju: dovodi nas k staroj nauci o duši i tijelu; pa makar mi i ne znali tačno odrediti njihov odnošaj.

U devetom paragrafu pisac prelazi na klasificiranje psihičnih pojava. Moderni hoće, da u svemu budu moderni, pa i u tome. Nu opet se na koncu konca dijele duševne pojave u sjetilne i intelektualne; sjetilne kao i intelektualne se dijele opet u perceptivne i afektivne.

Sadržaj duševnih pojava.

Napokon dolazi zaključna tačka preliminarnih pitanja. Tu se pita: kako su reprezentovane duševne pojave u našoj svijesti? Kao svuda i tu je pisac moderan, koli u nauci, toli u jasnoći pojmova. Tako n. pr. veli, da pojave svijesti nijesu nikakove moći ili sile duševne. Ne znam, tko bi igda učio takovu nauku. Pojave svijesti nijesu nikakve moći ili sile duševne, nego su te pojave učinci ili produkti duševnih moći ili sila.

— Još je smiješnije i modernije, kad nam psac veli: «Iskustvo nam ništa ne kaže o tom, da postoji naročita duševna supstancija, koja bi sama za se djelovala. Baš naprotiv, ono nam očito veli, da postoji samo trajno jedinstvo pojava u svijesti, koje se rastavlja jedino u klasifikaciji». A ta je baš moderna! Pa nije se ni čuditi: pisac je u modernom labirintu izgubio i pojam o supstanciji, ako ga je ikada imao.

Pojave ili činjenice svijesti su djela duševne supstancije ili biti, koja je svojom naravi imaterijalna; ta su djela kao i njihov princip pomiješana s tijelesnim principom i djelima. Različnost pojava proistječe iz različnosti sila, koje te pojave proizvadaju.

Sad slijedi nauka s mnogo primjera o elementarnim duševnim pojavama; nauka o sjetilima. Pisac nam donosi mnogo primjera i ilustracija, kao razne moderne eksperimente i teorije. Ima tu dosta važnih činjenica; opisan je vas fizični i dodirni psihični proces u djelatnosti ćutila. Pisac je posvetio mnogo više pažnje, nego bi trebalo, fizičnoj strani. Ima tu izvrsnih stvari, da ih je samo bilo zaodjenuti u razumljivije i ljepše ruho. Tačke o elementarnim pojavama osjećaja i volje ne zaslužuju spomena, jer ništa ne vrijede.

Plodovito tlo, ali kad nas još ni poorano, kamo li obrađeno.

F. T. Z.

Dr. Anton Mahnič: Več luči! Iz «Rimskega katolika» zbrani spisi. Uredil Dr. Aleš Ušeničnik. Ljubljana, 1912. — Založilo «Katoliško tiskovno društvo». Cijena K 3, vez. 4.20. — Do godine će se navršiti 25 ljeta, otkad se medu bratskim slovenskim narodom započeo katolički pokret. Započeo ga je gorički profesor dr. A. Mahnič «Rimskim katolikom». Prvi je dr. A. M. doviknuo: «Več luči!», prvi je navijestio boj liberalizmu, koji se bio uvriježio i u Sloveniji. Prvi je otvorio oči slovenskome svećenstvu i puku. Danas je Slovenija razdijeljena u dva tabora: katolički, narodni i protukatolički, na riječi narodni, na djelu protunarodni. U prvom je redu to zasluga dra. Mahniča. On je u «Rimskom katoliku» nemilice šibao liberalizam, on mu je trgao krinku i pokazivao sve njegove spletke; a slovenskome je narodu pokazao, gdje mu je pravo mjesto, prava sreća. I narod ga je razumio.

Sad je Msgr. Ušeničnik posabrao glavne rasprave dra. M. u zbirku i izdao je pod naslovom: «Več luči!» Izdavač je razdijelio čitavu zbirku u tri dijela s prologom i s epilogom. U prologu je rasprava «Metafizična trojica», a u epilogu tri rasprave: Najnovejša socijalno-politična resolucija. — Božja pravda v zgodovini narodov in držav. — Kaj torej?

U prvom su dijelu raspredene misli vodilice sve kulture, u drugom političnе, u trećem umjetničke. Izdavač je neke rasprave pretiskao iz «R. K.», a neke je složio iz više drugih rasprava, da budu zaobljenije, cjelovitije.

U zbirci je svega osamnaest rasprava — osamnaest izbrušenih dragulja. Dr. je Mahnič bio glasnik načela, pa je i čitava ova zbirka zapravo zbirka načela, program slovenskoga naroda.

Našim štiocima ne treba hvaliti rasprava dr. Mahniča. Zna se, da je taj budilac slovenskoga naroda sio na stolicu krčkih biskupa i ustrajno svojski uzeo buditi i hrvatski narod iz mrtvila. Hrvatska je Straža uz mnoge druge ustanove njegovo djelo. Prva su godišta puna njegovih rasprava i drugih članaka. Njegov je stil lagan, ugodan, zanimljiv. Rasprave su mu jezgrovite, duboke, a jezik i slovenski i hrvatski jedar, muževan. Poželjno je, da svaki naobraženi Hrvat nabavi i proučava Več luči! — zbirku umnih rasprava prvoga slovenskog i hrvatskog filosofa i teologa.

Dr. Jos. Kratochvil: Uvod do filosofiie. Olomuc, 1912. Naklad. R. Promberger. Cena K 4.

U zadnje je vrijeme osobito nastala neka žurba u svijetu na svakom području. Sve je nestrpljivo, nervozno. Opaža se na nekim područjima snažan napredak. Nu svijet nije zadovoljan. Preopsežno je područje ljudskoga duha i djelatnosti, a nestrpljivi, radoznali svijet hoće da sve obuhvati. Čim se dijete nauči štiti i pisati, nuđaju mu se pjesme, pripovijesti, romani. Mladić se naskoro zasiti svega, pa se daje na proučavanje znanosti. Nemirni mu duh hoće da ruši sve, što priječi ispoljavanje svih sila i nagona. Svijet su poplavile knjige, časopisi, tjednici, dnevnici. U svem se tome rješavaju živa pitanja i du-

boke zagonetke. I pjesma je lirska postala prevoznicom filosofije. Gotovo bi čovjek pomislio, da se približilo doba, za koje se narugao Madač u «Čovjekovoj tragediji» e će majka uspavljivati čedo matematičkim formulama. Ne treba puno dokazivati, da se u raznim spisima rješavaju najteža pitanja lakoumno, površice, bez znanja i bez priprave. Stoga nije čudo, da svaki čas niču nove znanstvene teorije, novi filosofski sustavi. Tome zlu treba lijeka, a lijek je duboko umovanje i dobra priprava i uputa. Treba zato zgodnih, osobito priručnih djela. Da mladež ne zabasa stramputice, da se u ovom materijalnom vijeku ne utopi u materijalizmu, već da lako može opaziti put, kojim joj je uperiti, izdao je nedavno književnik Promberger: Uvod do filosofie. Priručnik je to po opsegu malen (s kazalom 154 str.), al po sadržini vrlo bogat i obilan. Napisao ga je poznati češki filosof dr. Kratochvil. Na četiri je odjela razdijelio filosof svoje djelo. U prvome raspreda osnovne pojmove filosofijske: pojam, izvore i uzroke, razdoblja i razdiobu filosofije. U drugome raspravlja razvoj filosofijske misli od najdrevnije dobe do danas. U trećem razlaže sintezu budućnosti i odlučuje se za novoidealizam. U četvrtom crta razvoj češke filosofije.

Pisac je nazvao svoje djelo Uvodom, pa i jest uvod kratak, ali pregledan, jezgrovit, pun misli. Napisano je djelo vrlo zanimljivo, a k tome jasno i shvatljivo za svakoga. Pojedine je teorije učenjak ocijenio kratko, nu objektivno. Nedvoumno je djelo Kratochvilovo velike vrijednosti. Nu bilo bi još vrednije, osobito za početnike, da je pisac neke stvari obradio podrobnije. Nadamo se, da ćemo se s nekim nazorima piščevim pozabaviti opširnije. Za sada to lijepo djelo preporučujemo našim mladim prijateljima. Bit će im zgodan rukovod.

Česky slovnik bohovédny. Porádaji Dr. J. Tumpach a Dr. Antonin Podlaha. Vydává V. Kotrba. V Praze, 1910.-1912. Seš. 9.-18. — Cena K 1.40.

Devet sveščića opseže članke od amerikanismus do Bacher. Kad je «H. S.» (u III.IV. sv. VII. g.) prvi put preporučila taj slovnik, nije se prevarila u nadi nit se kasnije pokajala. Vrsni suradnici optrpaše slovnik člancima, za koje ne znaš reći, koji je jezgrovitiji i bolji. U tim je člancima obrađeno sve, što i u drugim velikim leksicima, i to samostalno, a pridodano je mnogo toga prema najnovijim istraživanjima i tekovinama. Označena su i vrela u raznim jezicima. Ne treba ni spominjati, da su slavenske stvari prikazane bolje nego u tudim rječnicima. Mršaviji neki članci iščezavaju u obilju lijepih i zaobljenih. Iznovice preporučujemo «Č. s. b.», koji zaprema jedno od prvih mjesta među svim enciklopedijama.

Sveto pismo staroga i novoga zavjeta. Preveo i bilješke prikupio dr. Valentin Čebušnik. Izdao Zbor duhovne mladeži zagrebačke. Svezak I. U Zagrebu, 1911. Hrvat. kat. tisk. društvo.

Nekada je malo svijeta znalo čitati, a čitalo se najviše sv. pismo. Danas su poplavili svijet romani, razuzdane pjesme, protuvjerski spisi. Sve se to guta naglo, lakomo, oblaporno, a sv. se pismo zaboravlja. Stoga je i svijet okrenuo sunovratice. Zabacio je riječ Božju, pa slijedi meku puti. Istina, i u sv. pismu ima štošta nejasno, nerazumljivo, što bi neiskusna moglo zavesti stramputice. Stoga je Crkva radila oprezno, kad je tražila, da se sv. pismo samo s tumačem izdaje u narodnim jezicima. Drugi narodi imadu dosta takih izdanja. Mi Hrvati u zadnje doba imamo prevod evandelja i Djela apostolskih iz pera nadbiskupa Štadlera. Nu to je opširno i za najšire slojeve neprikladno. Stoga je vrlo srećna zamisao, da se izda prevod s kratkim jezgrovitim tumačem, koji će biti pristupačan svakome. I eto, počeo je dr. V. Čebušnik.

Počeo je srećno. Prevod je lijep, jedar. Tumač je kratak, nu takav, da svak može razumjeti pojedina nejasna mjesta. Šteta, što učeni pisac nije u uvodu razložio dajbudi ukratko postanak pojedinih knjiga sv. pisma. Istina, razloženo je to već drugdje; nu druge knjige ne će doći u šake svakome, tko čita ovo djelo. I u tumaču se nađe po koja riječ, što je ne će svak moći razumjeti. I na to bi trebalo pripaziti.

Prvi svezak obuhvata pet knjiga Mojsijevih, knjigu Josuinu, o sudijama i o Ruti. Oprema je vrlo lijepa i ukusna, pa može služiti za ures i najfinijem salonu; a na diku je Zboru duhovne mladeži. Cijena je uprav neznatna, pa je nade, da će se to sv. pismo razgrabiti. A poželjno je, da što prije osvanu i drugi svesci.

H. Denzinger — Cl. Bannwart, S. I.: Enchiridion Simbolorum, Definitionum et Declarationum de rebus Fidei et Morum. Editio XI. Friburgi Brisgoviae, 1911. B. Herder.

Obilata je i opsežna katolička bogoslovna knjiga. Od najstarije dobe pa do dana današnjega obiluje krasnim djelima velike vrijednosti. A među najznamenitija djela ide svakako Enchiridion, što ga je 1854. izdao prvi put dr. Henrik Denzinger, a sad evo već izađe jedanaesti put. Isusovac ga je Bannwart u mnogočem promijenio i nadopunio . To djelo, kako se vidi iz samog naslova, sadržava simbole, definicije, deklaracije o vjerskim i moralnim stvarima. Tu su svi glavniji simboli od apostolskoga dalje. Tu su definicije i odredbe papa i sabora sve do najnovijih odredaba Pija X. Sve je poredano kronoškim redom, svagdje je označen papa, za kojega su izdane pojedine odredbe, definicije itd. Grčki je tekst preveden i na latinski. U bilješkama osim navoda zbornika i vrela ima dosta kratkih povjesnih i dr. podataka. Na koncu su u dodatku odredbe nekih sabora i papa o beženstvu svećenstva, o prvenstvu rimskoga biskupa itd.; a zatim index systematicus, i alphabeticus ter clavis concordantiarum. Bez toga priručnika ne bi smio biti nijedan apologet ni katolički učenjak uopće.

M. J. Rouet de Journel, S. I.: Enchiridion patristicum. Friburgi Brisgoviae, B. Herder, 1911. Znano je, da su sv. oci napisali silesiju djela razne ruke, a neprolazne cijene i za vjernika i za učenjaka i za apologeta. Djela su sv. otaca riznica uzvišenih kršćanskih istina, vrelo pravoga, zdravog pića, oružana puna nedobitnog streljiva u

borbi s neprijateljem kršćanske objave. Djela ta moraju čitati, proučavati osobito bogoslovci. Nu teško je pojedincu nabaviti sva otačka djela, jer bi trebala golema svota. Stoga je vrlo zgodna misao, da se iz tih djela izabere ono, što je najzgodnije, najpotrebnije, da se sve skupa skiti u priručnik, pristupačan svakome. Tu je misao ostvario R. de Journel. Posabrao je po mogućnosti najznamenitije odlomke svih otaca i crkvenih pisaca od «Didache» do sv. Ivana Damaščanina, poredao ih kronološkim redom, a u bilješkama označio i zbirke, odakle je uzeo tekstove.

Djela je grčkih otaca tiskao i grčki i latinski, dok je sirska djela tiskao samo latinski. Kod pojedinih je otaca označio vrijeme, kad su živjeli, a po mogućnosti i godinu, kad su napisana pojedina djela. Posve je savjesno pazio, da ne bi koje sumnjivo djelo pripisao kojemu sv. ocu. Čini se pače, da se je gdje gdje i previše obzirao na hiperkritičko zabadanje. (Tako primjerice na str. 552. donosi djelo sv. Ambrosija «De sacramentis» s upitnikom itd.). Na koncu je pisac dodao trostruko kazalo: index theologicus, scriptoristicus, alphabeticus, a na posebnom papiru dva vrlo praktična kazala: indicis theolog. summa i indicis chronologici summa.

Teška se posla latio učeni isusovac, nu izveo ga je pomno i savjesno i skalupio je djelo, koje će dobro doći ne samo mladim bogoslovima, već i svakome kršćaninu, koji hoće da se na bistrome patrističkom vrelu okrijepi zdravim pićem. Naći će se u djelu tu i tamo po koji nedostatak. Opazismo osobito u prvom kazalu (bogoslovnom) neke presmjele tvrdnje. Nu tome će se lako doskočiti. Krasno to djelo preporučujemo.

P. Sebastian v. Oer: Unsere Schwächen, Plaudereien, X. Aufl. Freiburg, 1912. Herder. M. 1.50 K 1.80, in Leinw. M. 2.30 K. 2.76.

Zlatna knjižica! Pisac dobro pozna dušu ljudsku i slabosti, koje se poput čička prilijepe za svakoga. Pisac razglaba te slabosti ugodno, zanimljivo, onako po domaću. Ne dube filosofski nit kori propovjednički, ne osuduje farisejski, već razgaljuje bijedu i rane, a nuđa i zgodan lijek. Svak će u njegovoj knjižici naći nešto za se: i oni, koji ginu od dosade, i rastreseni i nestrpljivci i strašivi i nestalnici i odviše veliki ćutljivci i tašti i radoznali — — svi. Nu svak će i moći vidjeti, kako se slaboća dade popraviti, pa će rado segnuti za jeftinim lijekom. Krasnu tu knjižicu preporučujemo svakome.

Dr. Franjo Novak: Pogledi u svećenički i bogoslovski život. Aforizmi. Preveo i izdao Zbor duhovne mladeži zagrebačke. Zagreb, 1911. Hrvat. kat. tisk. društvo.

Najteže je spoznati sama sebe. Najteže, nu i najpotrebnije. Tko spozna sebe, znade svoju cijenu, svoju snagu, svoje sposobnosti, pa mirno može vršiti djelo, kojemu je dorastao. Ako je ikomu dan danas potrebna spoznaja sama sebe, potrebna je svećenstvu. Svećenik mora biti drugi Isus, so zemlji, svjetlost svijetu. Na žalost se mnoga svjetlost lako ugasi, so obljutavi, a drugi se Isus prometne u antikrsta. Na oči gledamo, gdje se i svećenici bore pod zastavom Belijalovom.

Mladić se pripravlja prije sv. reda na svećenički stalež, moli, uči, razmatra. Pripravu tu mora nastaviti i nakon sv. reda. Mora se sjećati savjeta, odluka nadahnuća. Zato mu dobro dolaze lijepa asketska djela, kojih imade sva sila. U hrv. ih je jeziku razmjerno malo. Među najljepša idu duhoviti «Pogledi» Novakovi. Istina, nisu napisani u obliku razmatranja ili propoviejdi, nu napisani su iz života za život. Prikazan je u njima uzvišeni zadatak katoličkog svećenika, borbe i oružje, patnje i radosti.

Napisao ih je čovjek, koji je sam mnogo toga osjetio, a proniknuo je duboko u život svećenički i bogoslovski. Pisac je svoje poglede napisao u obliku aforizama, pa ih čitaš ugodno, bez napora, bez težine; a opet crpeš krasno gradivo za razmišljanje i za spoznaju samoga sebe. Marni je «Zbor» preveo lijepo to djelo lijepom hrvaštinom. Pohrvatio ga je i prikazao hrvatskim svećenicima, da ih krijepi, diže, badri. Na hrvatskom je kleru, da se to djelo razgrabi, čita, promišlja i lijepe misli primjenjuju. Kad se to ispuni, iščeznut će kuga hrvatskoga naroda — liberalni «narodni popovi», a hrvatsko će svećenstvo listom biti svjetlost svijeta.

Herb. Kard. Vaughan — Dr. Matt. Höhler: Der junge Priester II. verbesserte Auflage. Freiburg, Herder, 1911. M. 2.40 K 2.88, geb. M. 3.20.

To je u neku ruku duhovna oporuka westminsterskog nadbiskupa, koji preminu 1903. U 19 konferenca prikazuje iskusni pisac mladome svećeniku uzvišenost, težine, dužnosti, svrhu, svojstva pravog svećenika. Piše toplo i ugodno, prijateljski i uvjerljivo. Djeluje na srce i na um. I ova knjižica može biti najbolji prijatelj svakome, osobito mladom svećeniku.

Vladimiro Bakotić: Un poeta mitrato della Bosnia. Milano. Tip. Casa editrice Ambrosiana. 1912.

Preč. je kanonik makarski Vladimir Bakotić prenio u talijanski 26 pjesama biskupa-pjesnika dra. I. E. Šarića, koje spadaju među najljepše. Stihovi mu u mekanoj talijanštini zvuče tako lijepo i prirodno, te čovjek ne bi ni rekao, da je to prijevod. Pjesme su popraćene opaskama o Bosni, o hrv. lijepoj knjizi, napose o osobi i poeziji simpatičnog mitronosnog pjesnika.

Od srca preporučujemo!

ČASOPISI

Bogoslovska smotra. G. III. br. 1. Zagreb 1912. Izdaje profesorski zbor bogoslovskoga fakulteta kr. sveučilišta Franje Josipa I. Cijena 4 K, za bogoslovce i đake 2 K.

Don Fr. Bulić i Dr. J. Bervaldi: Kronotaksa solinskih biskupa. — *Dr. R. Vimer:* Istočni običaji i sv. Pismo. — *Dr. Svet. Ritig:* Martirologiji srijemsko-panonske metropolije. *Dr. Jos. Marić:* Što su učili Agnoete? — *Dr. I. A. Ruspini:* Bitna forma sklapanja braka. — Odredbe sv. Stolice. — Bilješke iz bogoslovske literature. — Recenziję. — Pregled časopisa.

Čas. Znanstvena revija „Leonove družbe". L. VI. zv. 1. 2. Ljubljana, 1912.

Dr. A. Ušeničnik: Naši boji in kršćansko načelo. — *Dr. J. Gruden:* Kulturnobojni načrti. — *J. Samsa:* Acta Martyrum. — *Iv. Mazavec:* Vzajemnost med Slovenci in Hrvati. — Dr. V. Sarabon: Poglavlje iz našega narodnega gospodarstva. — *Dr. A. Ušeničnik:* „Več luči!" — Obzornik.

Hrvatska Škola. Mjesečnik za školstvo, prosvjetu i književnost. Vlasnik i izdavatelj: kat. učit. društvo za Istru „Hrvatska Škola" u Pazinu. G. I. br. 1.—3. Ima u ta tri broja više zanimljivih vijesti, pedagoških crtica, pjesama. Ističemo: Razum. Psihološka analiza. — Tjelesni uzgoj u svjetlu prave pedagogije. — Zašto se dijelimo u dva tabora? Željeli bismo, da taj članak dobro promozga uredništvo zagreb. „Kršćanske Škole", pa da ozbiljnije prosuđuje postupak katoličkih učitelja i njihovih pomoćnika.

Kršćanska škola. Pedagoški i didaktički list. G. 16. br. 1.-4. Zagreb, 1912. Ima dosta zgodnih članaka i vijesti. Ističemo osobito: *Povjesni razvitak psihofizičkog monizma* iz pera marnog trudbenika Jos. Marića.

Mimogredice spominjemo, da se „K. S." vara, e su „Hrv. Str." i „Bogosl. Smotra", dva bogoslovska časopisa s gotovo jednakim sadržajem. „H. S." nije *bogoslovski* časopis, već je časopis namijenjen filosofiji i drugim znanostima. Ako tu i tamo izađe i u „H. S." koja rasprava, što zasijeca u bogoslovlje, imamo zato razloga. Među tim se nadamo, da ćemo se u tome s vremenom sporazumjeti.

Serafinski perivoj. List za katoličku prosvjetu i zabavu. Sarajevo, 1912. G. 26. br. 1.—3. Uz pjesme, pripovijest, vjesnik i književnu smotru ima u tim brojevima i rasprava o. *P. Vlašića:* Pretkršćanski Isus, pa *fra E. Matića:* Jedan prinos kulturnoj povjesti bos. Franjevaca. A treba dobro promozgati i *O. P. O. F. M.* Borba za moral.

Voditelj v bogoslovnih vedah. Izdajejo profesorji kn. šk. bogoslovnega učilišča v Mariboru. L. 15. zv. 1. 2. *Snoj:* Ali je monarhični episkopat apostolska ustanova? — *Somrek:* Sistematična razvrstitev govorniških predmetov. — *Štrakl:* Cerkv. življenje v novem delu sedanje lavant. škofije v l. 1828.—1843. — *Stegenšek:* Zgodovina pobožnosti sv. križevega pota. — *Somrek:* Važnost sv. Pisma za cerkv. govorništvo. — *Lukman:* Pravični, ki sedemkrat padne. — Iz duhovnega pastirstva. — Cerkv. pregled. — Slovstvo. — Raznoterosti.

Vrhbosna katoličkoj prosvjeti. Sarajevo, 1912. G. 26., br. 1.—7. *Dr. Alfirević:* Budimo savremeni! — *Poljak:* Iv. Ev. Šarić: Pjesme. — *Fr. Ign. Radić:* Estetika kao uzgojni faktor. — *Dr. Kniewald:* Kako njem inteligencija diže pučku prosvjetu. — *Dr. Walter:* Kat. svećenik. — *O. U. Talija:* Relig. skepsa i kršć. apologetika. — Korizmena okružnica vjernicima. — Slavospjevi križa Gospodnjega. — *Manjarić:* Naši „Salezijevci" i „Jeronimovci". — *Dr. Marušić:* Škola i dom u borbi protiv pokvarene literature. — Kritika o Sarićevoj poeziji. — Osim lijepe pjesni biskupa Šarića: *Eleazar* obilati Vjesnik i Prosvjeta.

Ateneum kapłańskie. Włocławek, 1912. R. 4. Z. 1.—3. Dr. A. Macko pretresa Harnackove nazore o biti kršćanstva. — Dr. K. Wais razglaba teleologijski dokaz za bitak Božji. — W. Kosiakiewicz raspreda, o novovjekoj ženi. Lijepe su i druge rasprave, pa *Sprawy religijne,* i dr.

Crkoven vestnik. Sofija 1911. Br. 41.-52 i 1912. Br. 1.-13. U ovim brojevima imade sva sila članaka to originalnih to prevedenih. Da spomenemo samo nekoje: Bog i zagrobno bitie, gdje se pokazuje, da su neosnovane tvrdnje materijalista i da je vjera u Boga nerazdijeljena od vjere u život preko groba. *Samosahranenie.* Pisac ističe, kako samoubojstvo preotima sve veći mah među ljudima. Jedne je godine u Europi počinilo samoubojstvo preko 50,000 ljudi. Povijest kazuje, da se proporcionalno širi samoubojstvo. Moralisti pak dijele samoubojce u dvije kategorije, jedni oduzimaju život poradi loših materijalnih prilika, a drugi zbog pomanjkanja vjere. Velika ih većina pripada ovoj potonjoj kategoriji. *Religija i deteto.* Pisac dokazuje, kako je nužno, e se mladež odgaja u religioznom duhu. Od prevedenih članaka lijepi su *Biblejskijat potop i savremennata geologija i Za vtorija brak na jerarhičeshite lica.* Tko ne zna, kako je naše pravosl. sveštenstvo povelo pred par godina akciju e im se dozvoli i drugi brak poslije rukopoloženja? Zato je baš taj članak zgodan.

Časopis katolickeho duchovenstva. Orgán vědeckeho odboru akademie křesťanske v Praze. 1912. L. 53. s. 1.-3. Vrlo je zanimljiva rasprava Dr. Fr. Reyla: Poměr individua ke společnosti. — Isto tako osobito za nas lijepa rasprava dra Jos. Vajsa: Co víme o literarní činnosti slov. apoštolů sv. Cyrilla a Methoda. — Za bibličare je zgodna: Jak

vykládá moderní „vyšší kritika“ biblická původ knihy Josue. — Zanimljiv je i: Entropologicky důkaz a jeho domnělé i skutěčné vady. — I druge su rasprave dobre: šteta samo, što ih je previše duljih, pa se moraju nastavljati. Obilat je i Směs i Literatura.

Niva. Časopis posvjačena spravam cerkovnim i suspiljnim. Ljviv, 1912. R. 9. č. 1.—7.

Među svim se gradivom ističe osobito lijepa rasprava Andrija Iščaka: *Či Hristos živ?* Vrijedno je pročitati i: Peresudi i bezosnovni zakidi suprotiv duhovenstva. — A ne bi škodilo, da se zamislimo i u: Vpliv radikaliv na našu politiku . . ., pa da primijenimo na naše prilike.

Przegląd Powszechny. Kraków, 1912. R. 29. t. 113. z. 1.-3. Prvi je svezak namijenjen sav uspomeni Petra Skarge. Od rasprava u 2. i 3. sv. ističemo dvije o pjesniku Krasińskom, zatim: Nowe drogi rozwoju społeczno-ekonomicznego. — Najnowsza metoda nauczania. — Obecne położenie polityczne w Belgii. Vrlo je obilat Przegląd piśmiennictwa kao i Sprawozdanie z ruchu religijnego, naukowego i społecznego.

Historisch-politische Blätter. München, 1912. Bd. 149 H. 1.-8. Sva je sila kratkih, jezgrovitih rasprava i drugih članaka i u tim svescima. Evo nekojih: Die Philosophie des hl. Thomas von Aquino und modernes Denken. — Tanisten und Tanismus in China. — Mittelalter und Neuzeit. — Osiris und Isis. — Der philosophische Pragmatismus der Gegenwart. — Rudolf Eucken und das Christentum.

Pastor bonus. Trier Jhrg. 24. 1911 H. 3 i 1912 H. 4-7. U ovim brojevima ima sva sila članaka raznog sadržaja. Evo nekojih: *Zum Feste der unbefleckten Empfängnis,* gdje se prikazuje, kako se je razvijala svetkovina Bezgrješnog Začeća u zap. i istoč. crkvi i od kolikog je zamašaja taj blagdan po kršć. umjetnost. U *Weihnachtsbilder* pokazuje nam pisac, od kolike je vrijednosti bio porođaj Isusov za slikarstvo. Taj je blagdan bio povodom, da su svojim kistom ovjekovječili ime ljudi kao Giotto, Assisi, Fra Angelico, Guido Reni, Murillo i dr. *Zum Aufbau der Rede Joh.* 6, 25 ff. i *Ein interessanter Fund in Delphi* zanimat će bibličare. Koliko vrijedi odgoj mladeži u kat. duhu, zgodno pokazuje članak *Jugendpflege.* Taj će članak dobro doći svim onima, koji se zanimaju za organizaciju naše mladeži. Pisac postavlja četiri momenta, kojih se moramo držati u odgajanju mladeži. Prvi je religijozni i ćudoredni, drugi: usporedo s obrazovanjem duha i srca treba obrazovati tijelo, treći: probudivati u mladeži smisao za štednju i četvrti čedne zabave. Još su lijepi članci: Beitrag zur skotistischen Lehre über das Wesen der Busssakramente, Der scheinbare Triumph der Bösen, Die Kommunion der Kinder, Die Lehre von der Vorbildlichkeit des Alten Testamentes in ihrer theoretischen und praktischen Bedeutung i dr.

Zanimljivi su članci koji se bave ponajviše najnovijim odredbama sv. Stolice kao: Das Motu proprio vom 9. Oktober 1911 über das Privilegium fori, Der neue Psalter und die neuen Rubriken, Die neue Festordnung. Obilan je i lijep Bücherschau. Preporučamo ovaj lijepi listić, koji je namijenjen u prvom redu kuratnom svećenstvu, jer ima u njem lijepih i kratkih aktuelnih pitanja.

Theologisch-praktische Quartalschrift. Linz, 1912. god. 65 Br. 1.

Časopis obiluje vrlo lijepim i poučnim člancima. Spomena su vrijedni slijedeći: Dr. Reinhold „Moderne Geistesströmungen“, gdje pisac u kratko karakterizuje moderne filosofske struje, kojima je zadojena današnja moderna znanost; znanost, koja nosi na sebi antireligiozni, ateistički karakter.

Iznosi argumente, kojima Fridrik Klimke u svome djelu „Der Monismus und seine philosophischen Grundlagen“ pobija i kritici podvrgava modernističke filosofske sisteme, za koje ne vrijedi više Aristotelsko skolastička filosofija.

Poučan je članak „Die Ausgrabungen und Inschriftenfunde in Palästina seit 1890“ von Dr. Eberharler, u kojem se raspravlja o iskopinama i natpisima, što su ih pronašli u Palestini Inglezi, Nijemci i Američani počam od g. 1890. Zatim članak od Dr. Joh. Gföllner „Die Auferstehung der Toten beim Tode Christi“. Članak je razdijeljen u tri dijela. U prvom dijelu raspravlja da li su zbilja mnoga tjelesa svetih ustala iz grobova i prikazala se mnogima u gradu u vrijeme smrti Kristove. (Mat. 27, 52. 53.) Tvrdnja je afirmativna.

U 2. dijelu raspravlja, da li su ta tjelesa svetih bila istinita ili prividna, pa veli prema mnijenju mnogih sv. muževa, da su to bila prava tjelesa, ali preobražena.

U 3. dijelu raspravlja, „da li su ta tjelesa ustala iz svojih grobova samo za neko vrijeme ili za uvijek?“ Pisac ovdje navađa tvrdnje mnogih tumača sv. pisma, koji se većinom slažu u tome, da su ti sveti sa preobraženim svojim tjelesima uzašli sa Kristom na nebo. Izmedu ostalih članaka, kojih ima u ovom časopisu, vrlo je lijep „Das Evangelium Christi und die frohe Botschaft des 20. Jahrhunderts“, u kome se razlaže, kako je svećenstvo zvano ne samo, da propovijeda u crkvi, nego da ide i u narod, da ga poučava i izvan crkve, da osniva kat. organizacije, širi u narod novine, koje provijava kat. duh itd.

Vrlo su zgodna pastoralna pitanja i odgovori, kojih ima mnogo u ovom časopisu, koji će doći dobro svećenstvu u pastvi, pa njemu također osobito preporučamo ovaj časopis. Zatim su ocjene pojedinih teoloških najnovijih dijela itd.

Zeitschrift für Katholische Theologie. Innsbruck, 1912, Br. 36. H. 1.-2. Osim preobilja recenzija i analekta ima u ova dva sveska nekoliko temeljitih, zanimljivih rasprava. Bibličare će osobito zanimati: Zur Geschichte der Vulgata Sixtina. — Aktualna je rasprava: Genesis 14 und Hammurapi von Babylon. — Za sociologe je osobito rasprava: Die sittliche Berechtigung der Arbeiterausstände und der Arbeiterpräses.

Natur und Kultur. München IX. H. 3-8.

Ovaj prirodnjački list u kome su čisto znanstvene, ali laganim stilom pisane radnje pomiješane sa interesantnim i ilustrovanim putopisima, te člancima, koji ne spadaju potpuno u prirodne znanosti, ali su od općeg interesa, donosi u ovo 6 brojeva vrlo bogat sadržaj od koga ću spomenuti tek najvažnije. Čisto znanstvene radnje kao: „Die Künstliche Förderung des Naturwuchses (H. 3) Schiess- und Sprengmittel (H. 5), Altes u. neues über Heber (H. 6, 7 i 8.), Zur Mimikry- u. Schutzfärbungsfrage (H. 8)" itd. pomiješane sa putopisima:

„Im provenzalischen Busch (H. 4 u. 5), Gottlandfahrt (H. 7, 8 u 9. će se svršiti"). Osim ovih svakoga će zanimati moći: „Der Mensch zur Pfahlbauzeit (H. 4 u. 5), Blockaden u. Minensperren (H. 4), Der Baumkultus im Leben u. Glauben unserer Vorfahren (H. 3), Automatische Fernsprechämter (H. 6) i t. d.", te „Rundschau" u kome se izvješćuje o pojedinostima iz tehnike, zrakoplovstva, astronomije, zoologije i drugih prirodnih znanosti. Rubrika „Natur und Haus" donosi korisne upute o primjeni prirodnih znanosti u kućanstvu i gospodarstvu kao na pr. Bekämpfung des Heu und Sauerwurms, Zimmerpflanzen im November. Januar etc., Floras Weihnachtsgaben, der Garten- und Blumenfreund, Der Aquarien- u. Terrarienfreund im November, Dezember etc.", a ona „Studien u. Lesefrüchte" donosi kratke referate o najnovijim stečevinama na polju prirodnih znanosti, te referira o najvažnijim znanstvenim djelima. Spomenemo li još Auskunftsecke" u kome se daju odgovori na upite i razne upute, te „Bücherschau" naveli smo sve što je važnije, a još mnogo toga je ostalo, što nije od manje vrijednosti za jednog prirodnjaka.

B. B.

Natur und Kultur. München, 1912. Jhrg. 9. H. 10.-14. I taj krasni časopis, što izlazi dva puta mjesečno, donosi obilje rasprava, vijesti, ocjena. Napominjemo: Moderne physikalische Theorien und Probleme. — Höhenwanderung, Gebirgsaufenthalt und Gesundheit. — Feinde des Pflanzenwuchses. — Das Beleuchtungswesen einst und jetzt. — Zoologisches und Mineralogisches. — Die Technik des Kinematographen. Tko se bavi prirodnim znanostima, tko hoće da se osvjedoči, e nas priroda ni prosvjeta ne odvode od Boga, već vode k Bogu, neka proučava N. u. K. (München-Isaria-Verlag).

Civiltà Cattolica. Roma, 1912. A. 63. Qu. 1477.-1482.

Ne treba izbrajati svih lijepih članaka, ocjena, obilatog vjesnika. Dosta je napomenuti znamenitije članke. Evo ih: Il XVI. centenario della pace costantiniana. — Le odi di Salomone. — La stragge degli innocenti nelle pubbliche scuole. — Vera e falsa modernità. — Teosofia e occultismo. — La libertà del Papa. — Alcuni precursori del modernismo. — L' Islam contraffazione araba del monoteismo biblico. — La materia primordiale secondo la teosofia.

Razón y Fe. Madrid, 1912. A. II. N. 125.-128.

Krasna ta smotra i ove godine ima svu silu jezgrovitih, aktualnih rasprava, a osim toga zgodnih ocjena, vijesti, svaštica. Lijepe su osobito rasprave: Reflexiones sobre la evolucion del dogma cristiano. — E Concepcion estetica de la gracia en las epistolas de San Pablo. — Ergografia: Catalepsia. — Hacia las cumbres de la Metafisica. — La divinidad de Cristo en los Padres antenicenos.

Revue des sciences philosophiques et theologiques. Kain (Belgique), 1912. A. 6. N. 1. Tri su temeljite rasprave u ovome svesku: Les jugements de valeur et la conception positive de la morale. — Le Culte des dieux étrangers en Israel. — Jacobin, Galican et „Appelan", le P. Noël Alexandre. — Zanimljivi su osobito *Bulletins,* pa Recension des Revues.

The Month a catholik magazine. Nr. 571. January, 1912. Contents: 1) Robert Thurston: *The cardinals hat and its history.* (Kardinalski šešir i njegov historijat).

Ovdje auktor tvrdi, da je papa Inocencije IV. na koncilu lionskome (1245) doznačio senatorima rimske crkve (kardinalima) novu nošnju šešira.

Prijeporno je međutim među novijim auktorima, je li to bilo koju godinu prije ili poslije koncila.

Niccolò da Calvi tvrdi, da je papa Inocencije u Klugny-u, pred Ljudovitom svetim, svoje kardinale prvi puta ogrimizio crvenim šeširom, i to druge godine iza rečenog koncila.

2.) Lilian Marian Leggatt: *The french novel in a new role.*

Ovdje se zgodno kaže, da dobro štivo jače djeluje na srca čitalacâ, nego li sve slike i statue na svijetu.

3.) Editor: *Doctor Lingard.* U svojim čuvenim djelima: The antiquitates of the anglo-saxon church", „and the history of England", oprovrgava odrješito taj katolički učenjak napadaje svojih zemljaka na katoličku crkvu, kličući zgodno, da ne imademo historička data crpsti iz močvare laži, nego usuprot iz čistog vrela istine!

II. N.ro 572. February 1912.

1.) Sydney Smith: *The live of cardinal Newman.*

Ovdje se rišu u vjernim crtama zamjerne zasluge toga crkvenog velikana i konvertite za katoličku vjeru i literaturu u Engleskoj.

2) C. C. Martindale: *The „Word" of God: pagan and jewish background* (dekadencija poganstva i židovstva).

Krasno se ovdje ističe, da je doktrina u evangjelju sv. Ivana pravim čudom.

U disputi o „logosu", podaje nam taj jednostavni ribar tako duboku, erudiciju, da je njeno bogastvo neiscrpivo, te da se o nju sav religiozni život čovječanstva poduprijeti može. *O. P. B.*

Il Risveglio. Fiume Anno I. N.o 1-10. Kako se je i u našoj domovini počelo sve više širiti slobodno zidarstvo, što posvjedočava i Dom ljubavi bližnjega u Zagrebu, dobro će doći svima ovaj listić, koji se bori proti slobodnim zidarima. Obilan mu je sadržaj. Da spomenemo samo nešto: Cenni storici sulla Massoneria Fiumana, Chi sono e che cosa vogliono? Le scomuniche degli scomunicati i dr. Preporučamo ovaj listić onima, koji znaju talijanski. Cijena mu je na godinu 2 K.

Svaštice

«Iz ust mladenac i sasućih». Kad se ono rasplamtio dački štrajk djeca ko djeca uzela oponašati veću djecu. I mali Pero M. napravio zastavu, pa s drugovima u demonstracije i «apcuge». Nu djeca će i umovati. Riječ po riječ dođoše i na papu. «E pa zašto mi ne bi izabrali papu Hrvata, koji će nam biti prijatelj?» upita Perin prijatelj. A Pero popomuči malko, pa će odrješito: «Onda uzmi i drugoga Boga!» Ne stide li se toga učenika III. r. pučke škole oni «zreli» ljudi, koji za inat hoće da promijene vjeru?!

Đački štrajk. Bio je i prošao. Hrvatsko je daštvo steklo palmu, jer je prvo organizovalo generalni štrajk. Bilo je vike, apcuga, pjesama, zastava. A konac svega — ukor. Da, kad su Sarajlije relegovani, nit ko pisnu, niti zubi škrinu.

Novine su bile pune đačkog štrajka i junaštva. A sada se pametni ljudi pitaju: šta je to bilo? Tko je za pravo sve to organizovao? Pala je riječ, da je sve poteklo od z a g r e b a č k e l o ž e, da su đaci imali biti sredstvo itd. Sudeć po nekim poklicima i izjavama, rekao bi, da je to suha, zgoljna istina. Stalno je, da su najviše bučili s veće strane najgori đaci. Stalno je, da ogromna većina nije ni znala, zašto štrajkuje itd. Klicalo se: «Živila solidarnost», a malo je tko znao, što je to s o l i d a r n o s t.

S moralnoga je stajališta štrajk bio objektivno nemoralan, pogotovo u kasniju ruku, kad se izrodio u anarhiju.

Žalimo, što su katolički đaci pošli na tanak led i borili se s ostalima solidarno— proti vjetrenjačama. Nadamo se, da će u buduće katoličko daštvo, poučeno sadanjim iskustvom, znati dati oduška svome rodoljublju i osjećaju solidarnosti s dobrima u dobru, nu da će u prvom redu vršiti dužnosti prema sebi, prema roditeljima i prema domovini. Katoličko daštvo mora priznavati auktoritet i pokoravati se pravednim zakonima. Ne smije se učiti u školi kršiti zakone, da se ne bi naučilo i poslije u javnome životu kršiti sve zakone, i prava, eda se popne što više, ko što rade danas mnogi niski plazavci.

Ljudima dobre volje. Tko prati liberalne časopise i novinstvo, može dnevice čitati žučljive napadaje na furtimaštvo, klerikalizam, narodne odmetnike itd. Od kad se u nas započeo katolički pokret, neprestance se prigovara, da mi otvoreni katolici cijepamo narodne redove, uništujemo narodnu snagu, odbijamo od sebe inovjerce i

slično. Dok se tako javno bući i kleveće i sprečava katolička organizacija, sve se više širi podmukla mračna družba slobodno-zidarska i zapleće neuputne u svoje mreže. Slobodni zidari pod krinkom čovjekoljublja ruše vjeru u Boga, a s vjerom obaraju osnovku svakoga napretka. Slobodni zidari i njihovi pomoćnici slobodni mislioci i liberalci svih dlaka uništuju objavljeni kršćanski moral, a ruše i sve moralne i pravne zasade, pa tako pripravljaju smrt pojedincima i narodima.

Vara se ljuto, tko misli, da su u našim stranama slobodni zidari nejaki. Zna se, (a nadamo se, da ćemo naskoro znati opširnije i stalnije), da su članovi lože mnogi između onih, koji su tresli udesom Hrvatske. Nedvoumno ih je dosta u Srbiji i u Bugarskoj, a bit će ih valjda i među braćom Slovencima. Kad je ono nedavno loža otvorila «dom ljubavi bližnjega», našla su se na okupu :. braća iz raznih strana, osobito iz Srbije.

Zna se, da su Hrvati i Slovenci upućeni jedni na druge, da mogu samo zajednički izvojštiti ljepšu budućnost. Hrvatski se i srpski interesi na oko križaju, a tako i srpski i bugarski. Nu sve bi se dalo lijepo urediti s manje strasti, s više obzira i ljubavi. Sve nas veže zajedničko dobro: kršćanska vjera. Istina, Srbi i Bugari i neki Hrvati pristaju uz Istok, razilaze se od katoličkih Hrvata u nekim dogmatskim stvarima. Nu zajednička nam je osnovka: kršćanstvo. Dapače i s muslimanima imamo zajed. osnovku: vjeru u jednogâ Boga. Na toj bi se osnovci, u tome životnom pitanju morali složiti svi, kojima je stalo do vjere i đo narodnog dobra uopće. Među liberalcima raznih dlaka ima više razlike nego među nama, pa ipak se svi slažu u zajedničkoj borbi za propast naše vjere i drugih svetinja. A u nas je čudno: braća Srbi iz Srbije i oni stanovnici Hrvatske, koji se vole zvati Srbima nego Hrvatima, očijukaju i sklapaju ugovore i savezništva s našim framasonima i drugim liberalcima, zakletim dušmanima naše i njihove vjere, da, svake pozitivne vjere. Nemojte, braćo, tako! Rješavajmo naše međusobne sporove znanstvenim oružjem i bratskom ljubavlju, a ne pružajmo pomoćnice ruke zajedničkome neprijatelju! Zaman nama Velika Hrvatska i vama Velika Srbija kao i Bugarima Simeonovo carstvo, ako slobodni zidari i njihovi pomoćnici narodima našim istisnu iz srca Boga. Šta će nam velika i slobodna domovina puna divlje zvjeradi, koja zlorabi divni dar Božji — razum, da zadovolji svojim strastima?!

Željeli bismo čuti glas «Bogoslovskog glasnika» i bugarskoga «Cerkovnoga vestnika».

Autofotografiju probisvijeta donio je «Savremenik», mjesečnik društva hrvatskih književnika. To vam je «epistola», što je «ad Zvecanum monachum» t. j. samome sebi piše A. G. Matoš. U epistoli je naš «pustinjak Zvekan» razgalio svu plemenštinu liberalne duše. Eto vam nekih crta: «Antemurale obscurorum virorum. Bedem najcrnije, najzasukanije, najborniranije, one najzatucanije struje». Znali smo to i dosele, nu drago nam je vlastito priznaje. Naš Zvekan pripada «cr-

noj gospodi (a gospoda su cigani!), crnom sjemenu» ljudi, koji se «kradom uvukoše u naš život... sa crnom, podzemnom sektom... koje već ožigosa... Carlyle u svojoj Filozofiji Svinje». (Sad razumijemo, zašto Zvekanovi spisi zaudaraju slaninom!) «Tjerana iz cijelog svijeta — sekta Zvekanova — ne samo kao opasnost za napredak i slobodu, već i za pravu vjeru, bacila se ko sedam gladnih misirskih godina na naše krajeve, osiromašene i nepismene, podižući tu tajnim sredstvima novi mrak u mraku (— «dom ljubavi bližnjega» i slično —), novo ropstvo u robovanju, i ne navaljujući samo podmuklo i kriomčarski na laičku našu inteligenciju, i onako gonjenu i teškom mukom podržavanu, već i na narodno naše svećenstvo» (— koje iz straha plaća framasonski «Obzor», «Pokret», «Savremenik» itd. —). «U Bosni baciše omrazu između franjevaca i crnorizaca»... «maskiraju svoje tamne poslove šovinističkim lozinkama». «Uzeše u zakup i veliku, svijetlu sjenu... A. Starčevića». Pamet Zvekanova boluje od «neizlječive ignorancije». U njoj je «netolerancija, ropstvo misli». Stoga je Z. «zasukani fanatik ili krivotvoritelj istine». (Bit će udrobljeno.) Z. «mrzi inteligenciju, individualizam i svaki slobodniji, individualniji gest». A ipak je «propagator gluposti», pače «glupan». Nije čudo, da mu je: «Glupost simpatičnija... od pameti». I tako dalje. Tko će se čuditi, da Z. boluje od «mozgovske epilepsije» i bunca, e će u paklu nataknuti na ražanj furadnika «H. S». i «ispeći ga kao prase» (t. j. kao samoga sebe!) Možda ne bi škodilo, da Zvekana povedu u samicu u Stenjevac.

Našim umjetnicima i našim kritičarima — svake vele! — Kad je «H. S.» pisala i kad piše o bankrotu umjetnosti naše «moderne», o njenom promašenom cilju, a da ne rečemo o njenom divljem goropadenju, onda je to bilo «klerikalno», «furtimaški», «ultramontanski», «crnački», natražnjački» etc. Gospoda su iz svega toga htjela izbiti materijal za svoju slijepu borbu protiv katolicizma. Medutim došao je glas odakle se nitko nije nadao — od samog zloglasnog Forela — četverostrukog doktora, direktora umobolnog zavoda u Zürichu, učenjaka svjetskoga glasa, te možda najjače naprednjačke kule savremene znanosti, otvorenog ateiste, antikatolika, nihiliste, anarhiste i sve što hoćete, samo ne klerikalca, ali iskrenog ljubitelja istine i tolerantnog «foršera». U svojem znamenitom djelu, koje nazvaše «jedinim, epohalnim dokumentom savremene kulture» («N. W-A.»), gdje ruši i obara svojim bojovnim idejama sve što nam dosudiše i vijekovi, evo što o umjetnosti «savremene» piše: (Da ne krivimo smisla riječi donašamo original): — «Unter der Flagge Kunst segelt eine Menge menschlicher Erzeugnisse, die jenen Namen verzweifelt wenig verdienen. Es gibt wenige wahre hohe Künstler, dafür Tausende von Kunstpfuschern. Daran ist nicht zu zweifeln! Viele, denen die Muse nie die Stirne geküsst, die von der hohen Würde u. dem Ernste der Kunst weder Gefühl noch Ahnung haben u. sie höchstens als Milchkuh betrachten üben statt der Kunst, die sich ihnen versagt, allerlei minderwertige «Künste», mit denen sie sich, damit

Erfolg u. Geld nicht ausbleiben, nicht an die edleren Gefühle der Besseren, sondern an die niedrigen Instinkte der Masse wenden. — Kein Mittel, die niedrige Sittlichkeit zu kitzeln, ist so schmutzig, dass nicht versucht würde, das Publikum dadurch anzuziehen. Frivole Lieder, schlüpfrige Romane, Theatervorstellungen, unzüchtige Tänze u. ähnliche Tingel-Tangel-Gerichte, obszöne Bilder etc. alles ohne Spur eines Kunstwerkes, entstehen um die Wette u. spekulieren auf die gemein erotischen Instinkte der Menge, um ihr das Geld aus der Tasche zu locken. Das alles nennt sich pompös «Kunst». Solche Künste verherrlichen das schmutzigste Laster, selbst in seinem pathologischen Auswüchsen. U. das Traurigste dabei ist, dass die grobe Würze dieser Afterkunst den Geschmak des Volkes so verdirbt, dass sie in ihm den Sinn für wahre, höhere Kunst ertötet. Auf die Gefahr hin, als Monomane zu gelten, muss ich hier nochmals betonen u. wiederholen, dass man bei näherer Prüfung immer wieder die Geldkorruption u. die alkoholische Versumpfung als Nährboden dieser Ertartung der Kunstempfindung u. der Kunstproduktion auf sex. Gebiet findet. — Die moderne Kunst vor allen ist vielfach — sagen wir es gerade, zu einem Bundesgenossen der Pornografie geworden!» (Vidi djelo: Die sex. Frage, 9 izd. S. 90 i 570). Altrochè «popovski» »Dan« i «H. Straža»! Nek upamte gospoda i ovu — za raboš! Mi se tješimo i opet tim, da se zdrav razum, pa makar potamnjen, ne kosi nikad s objavljenim načelima. Evo ako i različitim putem, dolazi se ipak do istih zaključaka i istih principa, koje katolicizam od kolijevke propovijeda. Tko se ne sjeća Splitske i Zagrebačke izložbe? Što se tu nije reklo? Pa evo — napokon i «njihov» glas protiva «njima»!!! B. M. Vrsalović.

Čim se sve ne služe. Neprijateliima kat. vjere nije ništa sveto. Oni nastoje na svaki način da joj naškode makar i laži samo da postignu svoju svrhu. Tko ne zna, koliko je prašine uzvitlala u liberalnim krugovima afera Bricarelli-Verdesi. Bricarelli je tobož odao ispovjednu tajnu. Koliko je u tom bilo istine, pokazala je najbole parnica, koja se je svršila porazom Verdesia. Baš im je najviše na nišanu ispovjedna tajna, te nastoje da je svagdje izrabe. To posvjedočava i ovaj slučaj. 1700. morao je župnik iz Croix-Daurade kod Toulouse prisiljen smrću odati ubojicu, koji se je kod njega ispovjedio i poradi prekršaja ispovjedne tajne bio je župnik pogubljen. Tako je izvijestio Penehat tobože na temelju redarstvenih izvještaja, a Aleksander Dumas je napisao dapače i roman o tom (Souvenier d'Antony). No pred malo vremena dokazao je Laffourgue, sadanji župnik u Croix-Daurade da g. 1700 niti je crkva niti župnik postojao u Croix-Daurade. Tek g. 1776. sagradena je crkva i župni stan. Dalje je dokazao, da uopće g. 1700. nije nijedan svećenik bio osuden u Toulousi. Iz ovog vidimo, kakvih se sve sredstava ne laćaju neprijatelji kat. vjere. Ali kako su u laži kratke noge, tako su ostali i ovdje poraženi. Uzalud im je sav trud, jer crkve i vjere katoličke ne će uništiti.

P. B.

Heinrich Heine o antiklerikalcima. Mnogoga će zanimati izjava toga njemačkog pisca o protucrkvenim liberalcima, što ju je napisao na koncu života. Evo što on piše u svojima ispovijedima: «Već sam se davno odrekao svakog boja protiv rimske crkve i davno već počiva moj mač u koricama, kojim sam prije toliko sjekao, a bez ikake koristi. O fanatičkoj borbi protiv crkve ne može kod mene biti ni govora, jer nisam imao dosta ograničenosti — Bornirtheit — nekorisne takvom neprijateljstvu. Odveć mi je dobro poznata moja snaga, a da ne bih znao, da ću tom divu, kao što je Petrova crkva, vrlo malo škoditi svojim navalama. Odviše mi je dobro poznata povjest, a da ne bih znao čvrstoću te jake zgrade. Kao mislilac i metafizik, morao sam se diviti dosljednosti rimsko-kat. dogmatike; no ipak se ponosim, da se nisam nikad borio protiv dogmata ili kulta... Siromašni Isusovci! Vi ste strašila liberalaca i vaši protivnici vide samo opasnost, ali nipošto vaših zasluga. Što se mene tiče, ja se ne bih nikada mogao složiti sa židovskom krikom mojih sudrugova, koji kod samog imena Loyole pobjesne ko volovi, kad im se pokaže komad crvenog platna». I više se toga može čitati u njegovom životopisu. Naši su apostati po izjavi Heinea ograničenici. Iskustvo dokazuje, da je pogodio.

Egipatski papirusi svjedoci istinitosti sv. Pisma. Što više napreduju historijska istraživanja, to se u jasnijem svijetlu pokazuje istinitost kršćanstva. To nam opet i opet posvjedočuju iznašašća papirologije. Kako javlja najnoviji broj pasovskog teološko-praktičnog časopisa, nađeno je u egipatskom pijesku veliko mnoštvo prastarih pisanih spomenika. Što se tiče jezika, u kojem su ti papirusi pisani, dokazano je već s mnogo primjera, da se veliki broj riječi, što ih je moguće naći samo u Novom Zavjetu, nalazi i u iskazima egipatskih činovnika, te u ispravama darovnim, sudačkim i trgovačkim, pa i u privatnima. Pa dok se je prije jezik Novog Zavjeta razlikovao od onog u papirusima za 12% pala je ta razlika na 1% t. j. jezik je papirusa i Novog Zavjeta jednak. No znamenitiji od jezika papirusa jest njihov sadržaj. Tako se n. pr. nađenim papirusima izvan svake sumnje potvrđuju i najmanje sitnice, što nam se spominju u parnici sv. Apostola Pavla u Djelima Apostolskim. Pa i popis pučanstva, što ga spominje sv. Luka, a koji je zadavao mnogomu povjesničaru velikih poteškoća, potvrđen je kao istinit nađenim papirusovim ediktom Kaja Oibia, namjesnika u Egiptu. Pokazalo se dakle, da je naša vjera s historijske strane posve istinita.

O socijalnom djelovanju Crkve katoličke, o kojem socijalni demokrati podnipošto ne će da znaju, a o kojem i ne smiju znati na zapovijed svih njihovih o velikom židovskom kapitalizmu ovisnih vođa, značajnu nam svjedodžbu pruža jedan liberalni španjolski list. Riječi su to slobodno-zidarskog lista «El Mundo», koji piše o snazi španjolskih poljodjelaca i doslovno kaže: «Katolička je akcija na najljepšem putu k uspjehu. Moramo priznati, da su katolici počeli praktično provadati jedini način, kojim se može poljodjelcima pomoći. Njihove posujilnice, uzajamne osiguravaonice i t. d. jasno nam to dokazuju

Stranka ljevice zna samo bučiti, mjesto da nasljeduje njihov primjer. Vremena su se promijenila. Danas su već zastarjele političke i historijske stranke, a nadomješćuju ih gospodarske. U tom pak pripada budućnost onoj stranci, koja bude najviše pomagala poljodjelstvo. Tu su pak pokazali samo katolici, da su na pravom putu». Tako govori list, koji se ne može osumnjičiti s klerikalizma, i to jošte u zemlji, u kojoj se katolicizmu prigovara, da pučanstvo zarobljuje i duševno i tjelesno. Upamtimo ove riječi, jer se dadu izvrsno protegnuti i na naše prilike. Liberalci, socijalisti i slobodni mislioci na čitavom su svjetu jednaki.

Protestanski svećenik o Crkvi katoličkoj. U protestantskom časopisu «Kreuzzeutung» piše protestantski pastor Pfeiffer-Quitzöbel o posljednjem ispadu izbora ovo: «Jedna od najjadnijih pojava izbora jest politička nesposobnost evangeličke crkve s jedne strane i nesavladljivost centruma s druge strane, po kojem je Crkva katolička predstavnica domovinskog mišljenja. Govori se doduše, da su katolici zaglupljeni i da nam ipovjedaonice razjašnjuju uspjehe centruma. Takovim se utjehama samo opsjenjuje. Ta škole nisu podložne crkvi nego državi, a ova, mislim, ne odgaja u gluposti. Nikog ne sile, da se ispovijeda, a katolički župnik ne brani svojim župljanima, da budu slobodni. No crkva katolička imponira. Njezini su vjernici organizovani i oni znadu u danim zgodama oštro i složno istupiti. Evangelička crkva služi samo kao službenica države, kao podružnica države, da ona može bolje puk držati u poslušnosti». Evo ovako govori o crkvi katoličkoj protestanski svećenik, a naši je nazovi katolici obasiplju najružnijim pogrdama.

Naprijed za procvat hrvatske katoličke štampe! — Naprijed za naše «Pijevo društvo»! Darežljiva ruka hrvatskoga natpastira i narodnog dobrotvora dra. Jurja Posilovića utrla je suze «Pijevu društvu» i skinula s njega za uvijek težak teret. I više još učinila je «Pijevu društvu» ova ruka, jer mu je stvorila zakladu za osnutak katoličkog beletrističkog lista i povrh toga obilna sredstva za bujni život. Time se vraća «Pijevo društvo» u slavne i nezaboravne dane svoga osnutka, kad ga je čitav narod oduševljeno pozdravljao. Najzanosnije izjave padale su tada u prilog društvu, a pojedinci i korporacije nisu štedili materijalnom i moralnom potporom. Bijaše to tako reći zlatno doba katoličkog pokreta i katoličke štampe. Kolik život, kolika snaga i polet ogledavahu se u «Pijevu društvu» i njegovu organu tjedniku «Jutru»! Osokoljeno tim uspjehom «Pijevo društvo» zakoračilo je i korak dalje i stalo izdavati s velikim žrtvama ilustrovani beletristički časopis «Prosvjetu». Ali zahuji vihor i pade led i pobije ove mlade ogranke našeg pokreta.

Nastadoše teški dani, u kojima mnogi i mnogi odvratiše lice svoje i ruku svoju od «Pijeva društva», dok mu mnogi ostadoše i u

nevolji vjerni, vjerujući u pobjedu valjane stari. Ovima neka je najdublja i najveća naša hvala, jer su nam pomogli, da izvršimo teški zadatak, da vratimo «Pijevo društvo» u prvo njegovo slavno doba.

I svanu opet sunce, a «Pijevo društvo» stupa novim silama pomladjeno pred hrvatski narod moleći, da ga podupre u nastojanju za podignuće velike, moćne kršćanske štampe. Teške su riječi, koje je izrekla u prikor katolicima naša «Hrvatska Straža» u br. 3., od mjeseca ožuja 1912. Ona veli doslovce: «Za Pijevo društvo marimo toliko, kao da nam ga ne treba. Hoćemo li uvijek ostati pri raspravama o važnosti štampe i ništa ne činiti za nju?»

Premda je ovaj prigovor preoštar, jer Pijevo društvo ima mnogo svojih i odličnih prijatelja, a katolička naša štampa ima mnogo radnika, ipak si moramo priznati dvoje: Da naime treba Pijevu društvu još mnogo i mnogo prijatelja, da bude kadro svoju misiju uspješno izvršivati, a današnjoj našoj katoličkoj štampi da treba jedinstvenog nastupa prema bezvjerskoj i framasonskoj štampi, te zgodne i promišljene podjele rada.

Želimo sada raditi!

«Hrvatska Straža» kliče: «Podajmo snage, života i duha «Pijevu društvu», oživimo Jutro! Treba oživjeti «Pijevo društvo», te mu staviti materijalnih i moralnih sredstava na raspolaganje, da može prema svojoj svrsi valjano raditi».

Mi apeliramo kao ljudi, kojima je stvar sveta i prešna, na sve one, koji su nas voljni radom i potporom poduprijeti. Mi apeliramo na katoličko novinstvo, korporacije i oduševljene pojedince, da poduzmu što intenzivniji rad sa proširenjem društva.

Neka se ne zaboravi, da je čitav posao društveni do sada počivao na ledjima nekolicine. Od sada neka bude drugačije.

Svi, svi moraju raditi za «Pijevo društvo»!

Neka ideja «Pijeva društva» prodre u najzabitniju katoličku kućicu hrvatskoga naroda! Neka se sabiru prilozi za ojačanje naših zaklada za katoličke novine i beletristički časopis! Neka se sabire društvena članarina, da uzmogne društvo novčano poduprijeti katoličke listove i provesti njihovo jedinstveno vrstanje! Neka se provede organizacija društvena, gdje je to moguće!

Naša moć, naš uspjeh leži u jakosti «Pijeva društva»!

Zato naprijed za procvat «Pijeva društva»!

Zagreb, mjeseca ožujka 1912.

Središnji odbor «Pijeva društva».

Poziv na pretplatu. Ovih ću dana objelodaniti «Sudbinu izdajice», religiozni epos u XII. pjevanja. Knjiga će obuhvatati jedanaest štampanih araka, a bit će elegantno opremljena. Cijena je knjizi K 1. — Fra Pajo Mišura, upravitelj gimnazije u Sinju (Dalmacija).

Primamo i svesrdno preporučujemo svojeg prijatelja i suradnika svim čitateljima „H. Straže“:

Netom ulaze u tisak

Pjesme Milana Pavelića.

O njegovoj se poeziji mnogi izrazuju vrlo povoljno. U javnosti je o njoj upravo zanosno progovorio vrsni kritičar g. A. Petravić („Nove studije i portreti“. Hrv. dionička tiskara — Osijek. 1910.) Pjesme će biti doštampane u lipnju, a *stajat će 1 K.* — Pretplate se mogu odmah slati na potpisanu.

„Kuća Dobre Štampe“. Rijeka.

Priručnik za Trećorece. Izdali oo. Kapucini. Rijeka 1912. Tiskarski umj. zavod „Miriam“. Cijena tvrdo uvezanom u crno platno sa zlatnim natpisom 1 K. s poštarinom.

Da se makne s prsa čovječanstva teška mora vjerskog nehaja, bezboštva i očaja, upućuju nas veliki katolički dusi — med ovima napose slavni Lav XIII. i Pije X. — na snažnu, davno već prokušanu polugu, na Treći Red sv. Franje. Neumorni naši oo. Kapucini živo pregnuše u zajednici s oo. Franjevcima, da Trećim Redom osvoje opet Hrvatsku za Hrista, kome se ona počela, napose od najnovijeg vremena, sve više otuđivati.

OO. Kapucini izdadoše evo konačno toliko potrebiti priručnik za Trećorece, koji u pet dijelova s dodatkom govori o povjesti i plodovima, o svrsi i potrebi Trećeg Reda; o duhu, kojim treba da diše Trećoredac; o golemom zadatku Trećeg Reda; o pravilima i povlastima; o obredima; a u dodatku se nalaze molitve i pjesme. Vanredno je značajan treći dio: neustrašivi ovi apostolski muževi otprto pokazuju prstom u poglavite dušmane Boga i Crkve po našim krajevima.

Neka nastoji ne samo Trećoredac, već i svaki pravi katolik, da *naruči i prouči* ovaj priručnik. On će mu u jasnoj slici predočiti onu gorostasnu moć, kojom je Sv. Franjo preporodio u srednjem vijeku kršćanski svijet. Tko naruči 10 komada, dobiva jedan komad na dar.

SADRŽAJ

IV. i V. sveska „HRVATSKE STRAŽE“.

▽ ▽

Kult grobova, neumrlost ljudskog duha (U. Talija) Str. 361
Amerikanizam pri svijetlu evolucije (O. P. Grabić) . „ 388
Seksualna estetika (O. I. Radić) . . . . . „ 422
Socijalno zlo u Hrvatskoj (Diogen s Kvarnera) . . . „ 432
Stručna organizacija (M. pl. Sociol) . . . . . „ 452
Obračun s liberalnim pravaštvom . . . . . „ 464
Književnost:
Lijepa knjiga u kršć. demokraciji (Dr. I. Kraljević) „ 512
Vinko pl. Ruganac (V. Blažinčić) . . . . . „ 515
Ocjene djela . . . . . „ 521
Časopisi . . . . . „ 532
Svaštice . . . . . „ 538

Naredni broj

„H. S.“ izići će svrhom lipnja. S njim će se poslati i završetak priloga.